

Marokkaanse wortels, Nederlandse grond

Jonge moslims over opgroeien in Nederland

Susan Ketner

Augustus 2010

Rachida: Hoe ik mezelf zou omschrijven? Tja. Hier Marokkaan, daar Nederlander.

Interviewer: En hoe ga je daarmee om?

Rachida: Gewoon. Je moet je gewoon thuis voelen, op je eigen manier.

Interviewer: En lukt dat?

Rachida: Meestal wel.

Interviewer: En als het nou een keer niet lukt?

Rachida: Dan niet. Ik denk er niet meer zoveel aan. Het is gewoon in Nederland, daar denk ik niet na of ik Marokkaan of Nederlander ben. Je bent een mens.

- Rachida (15 jaar, leerlinge vwo)

Inhoud

Voorwoord	9
1 Inleiding: een ander licht op Marokkaanse jongeren	11
1.1 Een beeld van 'gewone' jongeren	12
1.2 Wie zijn de respondenten?	13
1.3 Waarover ging het gesprek?	13
1.4 Hoe verliepen de interviews?	16
1.5 Sluit het aan bij hun leefwereld?	16
1.6 Hoe representatief is het onderzoek?	17
2 Over identiteit: exploratie, binding en crisis	19
2.1 Vrij spel met alternatieven	19
2.2 Van te veel keus naar crisis	20
2.3 Belang van de moslimidentiteit	20
2.4 Conflicten en strategieën	21
3 De leefwereld van Marokkaanse jongeren	23
3.1 Etniciteit: Marokkaan zijn - minder van belang voor identiteit	24
3.2 Vriendschap: jonge moco's gaan vooral met elkaar om	30
3.3 Sekse: verschil tussen officiële regels en praktijk	34
3.4 Educatie: grote waarde aan een opleiding hechten	38
3.5 De ouders: een goede band, met respect en soms discussie	42
3.6 Levensbeschouwing: moslimschap geeft sterk gevoel van identiteit	46
3.7 Algemeen principe: islam als richtlijn in het dagelijks leven	51
3.8 Tot slot: van spanning naar uitdagingen	53
4 Strategieën: laveren, omzeilen, overbruggen	55
4.1 Leven in verschillende culturen tegelijk	56
4.2 Goed moslim zijn in Nederland	61
4.3 Omgaan met stigma's en discriminatie	66
4.4 Respectvol onderhandelen met de ouders	70
4.5 De moslimidentiteit: een strategische keuze	72
5 Naar een opbouwende benadering – enige adviezen	75
5.1 Niet doen!	76
5.2 Doen!	77
6 Referenties	83

Twee opmerkingen vooraf

Dit boek gaat over jongeren van Marokkaanse komaf die in Nederland leven. Ter wille van de leesbaarheid gebruiken we meestal het kortere 'Marokkaanse jongeren'.

Alle jongeren die in dit boek aan het woord komen zijn geanonimiseerd, ook al vond een deel van hen dat niet echt nodig.

Voorwoord

In oktober 2008 promoveerde ik aan de Rijksuniversiteit Groningen op een onderzoek naar identiteitsvorming bij jongeren van Marokkaanse afkomst in Nederland. Op dat moment waren Marokkaanse jongeren weer eens negatief in het nieuws, onder meer door problemen in Gouda. Een journalist suggereerde toen dat ik vast blij was met deze aandacht voor mijn onderwerp. Het tegendeel was waar. Natuurlijk is het leuk als een onderzoek waar je jaren mee bent bezig geweest ineens (weer) actueel is. Maar mijn proefschrift ging helemaal niet over de kleine groep 'rotte appels' die het voor de rest bederft. Weer ging alle aandacht uit naar probleemjongeren, terwijl het met het merendeel van de Marokkaanse jongeren in Nederland gewoon wél goed gaat.

Ik ben blij dat ik met deze uitgave de gelegenheid heb gekregen om mijn promotie-onderzoek toegankelijk te maken voor een groter publiek. De wetenschappelijke versie van mijn proefschrift is ingekort, bewerkt en aangevuld met enkele aanbevelingen. Ik hoop dat dit boek bijdraagt aan een positieve discussie over (en mét) jongeren van Marokkaanse afkomst.

Alle personen die betrokken waren bij de wetenschappelijke versie van het proefschrift heb ik daarin al uitvoerig bedankt. Deze waardering geldt natuurlijk nog steeds, net als de erkentelijkheid voor de financiering van mijn promotietraject door NWO (Aspasia). Daarnaast wil ik mijn vorige werkgever Variya (de steunfunctie voor maatschappelijk ontwikkeling in Overijssel) bedanken dat ik de tijd kreeg om aan deze hernieuwde uitgave te werken. Mijn huidige werkgever, het Verwey-Jonker Instituut, ben ik erg dankbaar voor de mogelijkheid om de publicatie alsnog in boekvorm te kunnen laten verschijnen.

Ten slotte wil ik vooral de jongeren bedanken die in dit boek centraal staan. Bouchra, Karim, Hanan, Salima, Rachid en alle anderen die in de tekst niet bij hun echte naam genoemd worden: bedankt voor jullie tijd en inzet. Zonder jullie was mijn proefschrift, en dus ook dit boek, niet tot stand gekomen. Ik hoop dat het is wat ik beloofd heb: een boek over Marokkaanse jongeren waarin jullie jezelf herkennen.

Susan Ketner

1 *Inleiding: een ander licht op Marokkaanse jongeren*

Naar jonge Marokkanen in Nederland wordt heel wat onderzoek gedaan. Wat echter opvalt, is dat het zo vaak over probleemgroepen gaat. Dit onderzoek is anders: er komen 80 'gewone' moslimjongeren aan het woord die zélf vertellen hoe zij met hun Marokkaanse wortels in de Hollandse grond tot wasdom komen. Vanwaar dit onderzoek – en dus ook dit boek? Wat voor vragen kregen de deelnemers voorgelegd, en wat vonden ze daar zelf van?

Een eigen 'ik' ontwikkelen doen alle opgroeiende jongeren in beginsel hetzelfde. Maar de omstandigheden waarin dat gebeurt kunnen wél sterk verschillen, en het proces beïnvloeden. Dat geldt bijvoorbeeld voor de jongeren van Marokkaanse afkomst over wie dit boek gaat. Hun vaders of grootvaders kwamen ergens tussen 1965 en 1975 als gastarbeiders naar Nederland. Zij zelf volgden pas jaren later – samen met hun moeder, in het kader van de gezinshereniging – óf ze werden hier geboren. Hoe dan ook: van oorsprong Marokkaanse jongeren groeien in ons land in twee hoofdculturen op: die van de (groot)ouders én de Nederlandse. Hun persoonlijke vorming verloopt hierdoor anders dan bij de meeste autochtone jongeren: zij moeten immers in *beide* culturen keuzes maken, zich ergens aan verbinden, en hierbij conflicten zien te vermijden. Wat ook met zich meebrengt dat zij geregeld moeten 'onderhandelen' met hun ouders. Daarnaast hebben zij met nóg twee (extra) uitdagingen te maken: negatieve beeldvorming en discriminatie, en het moslim zijn in een niet-islamitische omgeving.

Hoe gaan moslimjongeren in Nederland met die specifieke uitdagingen om? Hoe zorgen zij ervoor niet in conflict te raken, maar juist ruimte te scheppen (kansen te grijpen) voor de ontplooiing van een eigen identiteit? Anders gezegd: welke *strategieën* bedenken deze jongeren om – met hun Marokkaanse wortels in Hollandse grond – te aarden en tot een zelfbewust individu op te groeien? Dit waren de belangrijkste vragen in het promotieonderzoek dat als basis diende voor dit boek.¹ Via gesprekken met Nederlandse jongeren van Marokkaanse komaf is nagegaan hoe – en in hoeverre – deze adolescenten mogelijkheden voor *commitment* (binding) onderzoeken en daar keuzes in maken. En wel in diverse domeinen: educatie, vriendschap, ouders, geslacht, etniciteit en levensbeschouwing. Hoe ontwikkelen zij 'spelenderwijs' een min of meer samenhangende identiteit vanuit de mogelijkheden die hun ter beschikking staan?

---

1 Ketner, 2008.

1.1 Een beeld van 'gewone' jongeren

Het is bepaald niet de eerste en enige keer dat er onderzoek naar Marokkaanse jongeren wordt gedaan. Het onderzoek waarop deze uitgave is gebaseerd, onderscheidt zich echter op cruciale punten van vele eerdere (wetenschappelijke) exercities, waarin steeds dezelfde drie thema's terugkeren: 'overlast en criminaliteit', 'radicalisering' en 'schoolprestaties en arbeidsmarkt'. Deze aandacht is overigens terecht. Zo blijkt dat jongeren van Marokkaanse komaf duidelijk oververtegenwoordigd zijn in de *criminaliteitsstatistieken* en een reëel probleem vormen.² *Radicalisering* is lastiger in kaart te brengen, maar in haar jaarverslag 2006 signaleerde de AIVD een verdergaande radicalisering onder Marokkaanse jongeren in Nederland, zij het slechts op beperkte schaal.³ En in de *schoolprestaties en arbeidsmarktpositie* van Marokkaanse leerlingen zit weliswaar een stijgende lijn, maar zij blijven nog altijd achter bij die van autochtone leeftijdsgenoten. Ook zijn Marokkaanse jongeren bij gelijke opleiding vaker werkloos.⁴

Naar aanleiding van die bewezen tendensen van criminaliteit, radicalisering en werkloosheid, circuleerde in het publieke debat enige tijd de (eerder in een opinieblad opgedoken) term 'Marokkanendrama'.⁵ Maar wat wellicht over het hoofd wordt gezien, is dat in de meeste onderzoeken de aandacht uitgaat naar *probleemgroepen*. En: dat deze onderzoeken meestal in de grote steden worden uitgevoerd. Terwijl ook kleinere steden vaak een Marokkaanse gemeenschap hebben: nog altijd de helft van de Marokkanen in Nederland woont niet in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag of Utrecht. Bovendien zijn veel boeken over jonge Marokkanen gebaseerd op wat ánderen over hen menen te weten, op interviews met sleutelpersonen of professionals die in het dagelijkse leven te maken hebben met probleemjongeren.

In het hier beschreven onderzoek komen niet alleen de jongeren zelf aan het woord (in plaats van professionals), maar ook een ander type jongeren dan gebruikelijk. De interviewees wonen bijna allemaal in middelgrote steden, en ze zijn ook geen probleemjongeren die negatief de aandacht op zich vestigen. Kortom: dit onderzoek geeft – heel ongewoon – een beeld van 'gewone' Marokkaanse jongeren die in Nederland opgroeien. Een groep jongeren die, zo blijkt, zonder grote problemen als schooluitval, drugsgebruik en criminaliteit een eigen weg weet te vinden in de Nederlandse samenleving.

In deze uitgave worden de belangrijkste punten uit het onderzoek bijeen gebracht en aangevuld met (beleids-)aanbevelingen. In de verwachting dat de strategieën van deze jongeren een voorbeeld kunnen zijn voor leeftijdsgenoten die het minder goed aangaat. Want blijktbaar is het mogelijk verschillende culturele

---

2 Driessen e.a. 2002.

3 AIVD, 2006.

4 Van Praag, 2006; Dogevos, 2006.

5 Jurgens, 2007.

repertoires te combineren en daaruit creatief een eigen, stabiele identiteit te construeren.

1.2 *Wie zijn de respondenten?*

Voor het onderzoek zijn 80 jongeren van Marokkaanse afkomst geïnterviewd, allen tussen 13 en 20 jaar oud. De meeste van hen wonen hun hele leven al in Nederland, anderen zijn hier op zeer jonge leeftijd naartoe gekomen. Zij zijn afkomstig uit Apeldoorn (10), Ede (36), Gouda (16), Groningen (4), Leeuwarden (7), Rotterdam (3) en Wageningen (4).

De meeste deelnemers werden geworven via scholen, een buurtcentrum, een huiswerkbegeleidingsgroep en een moskeevereniging. Een docent of buurtwerker benaderde de respondenten persoonlijk. Aan het onderzoek deden aanzienlijk meer meisjes (50) mee dan jongens (30). Waarom is onduidelijk; naar motieven om al dan niet mee te doen is niet gevraagd. Het kan zijn dat meisjes gemakkelijker dan jongens over persoonlijke onderwerpen praten. Ook kan het ermee te maken hebben dat alle interviewers vrouw waren. Marokkaanse jongens delen wellicht minder snel (en minder graag) persoonlijke dingen met een vrouwelijke interviewer.

Bij de analyse zijn de deelnemers in twee leeftijdscategorieën verdeeld: een van 13 t/m 15 jaar (42) en een van 16 t/m 20 jaar (38), wat overeenkomt met resp. onderbouw en bovenbouw. Daarnaast zijn twee opleidingsniveaus onderscheiden. Als laag niveau werden vmbo, mavo, mbo en laaggeschoold werk geclassificeerd. Als hoog niveau zijn havo, vwo, gymnasium en hbo aangemerkt. Aanzienlijk meer respondenten hebben een lage opleiding (52) dan een hoge (28). Dit stemt overeen met de realiteit: Marokkaanse jongeren komen vaker dan autochtone in het beroepsonderwijs terecht en zijn flink ondervertegenwoordigd in het havo/vwo.⁶ Combineren we de drie variabelen – sekse, leeftijd en opleidingsniveau – dan wordt bovendien duidelijk dat er relatief veel laagopgeleide, jonge meisjes hebben meegedaan, terwijl hoogopgeleide jongens zijn ondervertegenwoordigd.

1.3 *Waarover ging het gesprek?*

Het doel van het onderzoek was na te gaan hoe Marokkaanse jongeren in Nederland hun eigen 'ik' ontwikkelen. Hoe kom je daar al pratende met hen achter? Welke onderwerpen snijd je dan aan? Identiteitsvorming kun je bestuderen door te kijken of iemand bindingen aangaat – en zo ja: welke – op verschillende leefgebieden. Het moet om domeinen gaan waarin zij belangrijke keuzes moeten maken.⁷ De gespreksonderwerpen kunnen uiteenlopen: van cultuur tot cultuur en van tijd tot tijd.

---

6 Van Praag, 2006.

7 Marcia, 1994.

Psycholoog Harke Bosma (Rijksuniversiteit Groningen) heeft, aan de hand van vragenlijsten en open interviews met een groot aantal autochtone jongeren, een gedifferentieerd identiteitsinterview ontwikkeld. Uiteindelijk werden in deze oorspronkelijke Groningen Identity Development Scale (GIDS) zes domeinen vastgesteld die het meest van belang bleken om de identiteitsvorming van een brede groep (autochtone) adolescenten in kaart te kunnen brengen: educatie, levensbeschouwing, verkering, ouders, vrienden en persoonlijke kenmerken. Op deze manier zijn verschillende leefgebieden waar adolescenten keuzes moeten maken, los van elkaar te bestuderen. De domeinen binnen de GIDS kunnen worden aangepast aan een specifieke onderzoeksgroep, en dat is ook gebeurd in deze studie onder jonge Marokkaanse Nederlanders. De interviewvragen hadden betrekking op: educatie, vriendschap, ouders, sekse, etniciteit, levensbeschouwing, en op een zogenaamd algemeen principe. We bespreken ze hier kort. In hoofdstuk III komen we er uitgebreid op terug.

Educatie: school, beroep en vrije tijd

Hier gingen de vragen over de (huidige) opleiding, het (toekomstige) werk en de vrijetijdsbesteding. Tegenover de jongeren werd dit domein aangeduid als 'school – beroep – vrije tijd'. Deze zijn aan elkaar gerelateerd, want voor veel adolescenten ligt de waarde van school in het belang ervan voor toekomstig werk. En vrije tijd zien zij als een ontsnapping aan de verplichtingen van werk of school.⁸

Vriendschap: het belang in het leven

Verschillende onderzoekers benadrukken het belang van vriendschap tijdens de adolescentie. Er zijn vragen gesteld over de (ver)houding tot vrienden van hetzelfde en het andere geslacht, over de rol van vrienden in het leven van de respondent, en over de rol die etniciteit speelt in vriendschap. Etniciteit van vrienden is een interessant aspect van vriendengroepen in een multiculturele samenleving.⁹

Ouders: verschil in rol en afstand

Voor veel adolescenten is de relatie met de ouders het belangrijkste aspect van de thuissituatie.¹⁰ De vragen betroffen onder meer de *waardering* van deze relatie. Ook werd gevraagd naar verschillen tussen de relatie met de vader en die met de moeder. Niet alleen de (sociale) rollen van de ouders in Marokkaanse gezinnen blijken onderling te verschillen, de adolescent ervaart ook verschillen in de afstand tot hen. Verder is er veel verscheidenheid in opvoedingspraktijken van Marokkaanse ouders in Nederland.¹¹

---

8 Vgl. Bosma, 1985.

9 Zie bijvoorbeeld: Saharso, 1992.

10 Bosma, 1985.

11 Pels & De Haan, 2003.

Sekse: traditioneel of modern

Dit domein omvat alles in relatie tot het eigen geslacht: uiterlijk, persoonlijke kenmerken, verkering, huwelijk. Nagegaan werd hoe de respondent zichzelf ziet als jongen c.q. meisje, en in welke mate hij of zij beïnvloed is door traditionele of moderne ideeën over gender-rollen. Vanwege de minderheidspositie van Marokkanen in Nederland worden in het maatschappelijk verkeer eventuele verschillen tussen dominante en ‘traditionele’ man-vrouwopvattingen wellicht extra op scherp gezet.¹²

Etniciteit: Marokkaan zijn en discriminatie

In de interviews werd dit domein, toegevoegd voor deze specifieke doelgroep, aangeduid met ‘Marokkaan zijn’. De houding jegens de eigen etniciteit wordt als een cruciaal thema in de identiteitsvorming bij minderheidsgroepen gezien.¹³ Daarnaast speelt voor veel migranten discriminatie een (negatieve) rol.¹⁴ Kernvragen waren: 1. Hoe verhoudt de respondent zich tot diens Marokkaanse achtergrond (o.a. gewoontes, gebruiken, taal) en hoe waardeert hij of zij die? en 2. Merkt de respondent iets van discriminatie, en hoe reageert hij of zij daarop?

Levensbeschouwing: houding tot de islam

Ideologie en religie zijn belangrijk in de identiteitsvorming van adolescenten.¹⁵ Verschillende onderzoeken laten zien dat voor Marokkaanse jongeren religie een belangrijk deel is van hun identiteit. Aangezien de meeste Marokkaanse jongeren aangeven dat zij moslim zijn¹⁶, waren de vragen toegespitst op de islam. Zij gingen onder meer over de rol van de islam in het (dagelijks) leven van de respondent en diens houding ten opzichte van het geloof.

Algemeen principe: vat jezelf samen

De verschillende domeinen staan niet los van elkaar. In het ontwikkelen van een eigen identiteit proberen mensen immers een logisch en consequent geheel te maken van de verschillende bindingen die zij aangaan. Aan het slot van het interview werd daarom aan de jongeren gevraagd of zij zichzelf in meer algemene termen konden beschrijven of samenvatten. Dit overstijgt de zes andere domeinen. Vooral oudere adolescenten (vanaf ongeveer 17 jaar) zouden goed in staat moeten zijn om zo'n principe te formuleren. Dit algemeen principe is te beschouwen als een synthese van iemands deelidentiteiten in de verschillende domeinen.¹⁷

---

12 Pels & De Gruijter, 2006.

13 Phinney, 1990.

14 O.a. Verkuyten, 2003.

15 Erikson, 1968.

16 O.a. Phalet, Entzinger & Lotringen, 2003; Buijs, Demant & Hamdy, 2006; Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006; Korf e.a., 2007.

17 Bosma, 1991.

1.4 *Hoe verliepen de interviews?*

De vraaggesprekken werden in het Nederlands gevoerd en (met toestemming) op cassetteband opgenomen, waarna ze volledig getranscribeerd zijn. De interviews vonden doorgaans plaats in de school of het buurtcentrum van de desbetreffende jongere. Gemiddeld duurden de gesprekken tussen de anderhalf en twee uur. In principe waren geen andere personen bij het interview aanwezig, zodat de respondent openlijk kon spreken. Vóór het gesprek legde de interviewer de gang van zaken uit, lichtte het doel nog eens toe en benadrukte de vertrouwelijkheid van het interview. De deelnemers bepaalden zelf de volgorde van de verschillende onderwerpen. Als dat niet uitmaakte, gebruikten ze een dobbelsteen. Het eigenlijke interview begon met wat algemene vragen over leeftijd, opleiding en familiesituatie.

De opbouw van het gesprek was voor elk domein hetzelfde: er waren vragen over de huidige situatie, (vergelijkenderwijs) over de situatie van anderen, eventuele gewenste veranderingen, en de betrokkenheid van de ouders op het besproken domein. Alle vragen waren erop gericht het *commitment* (de binding) van de jongere in dat leefgebied op te sporen. Per domein werd de respondent gevraagd deze binding samen te vatten en op een kaartje te schrijven. Ging het om meerdere bindingen, dan moest hij of zij de belangrijkste ervan onderstrepen.

Vervolgens werden over de (belangrijkste) binding een aantal vragen gesteld. Doel was te achterhalen hoe sterk die binding was, en in hoeverre de jongere de mogelijkheden had onderzocht (exploratie) alvorens de binding aan te gaan. Elke vraag had vier antwoordmogelijkheden die sterk, gedeeltelijk of helemaal niet bijdroegen aan de totaalscore. Een voorbeeld van een vraag over exploratie: *Hoe vaak denk je na over [thema]?* met als mogelijke antwoorden: *vaak, af en toe, zelden en weet niet*. Een voorbeeld van een vraag over de sterkte van een binding: *Geeft dit [beeld] jou zekerheid voor de toekomst?* De respondent kon antwoorden met: *veel, soms wel soms niet, nee en weet niet*. Per domein konden zo de individuele scores van de respondenten berekend worden. Ook is gekeken naar de gemiddelde scores, zodat het mogelijk werd een rangorde te maken van minst belangrijke naar meest belangrijke domeinen.

1.5 *Sloot het aan bij hun leefwereld?*

Aan de hand van de vragen binnen de zes domeinen bleek het mogelijk een goed beeld te vormen van de leefwereld van de jongeren. De zelf geformuleerde bindingen op de diverse leefgebieden geven informatie over relevante identiteitskwesities. Een respondente merkte na afloop van het interview op:

Al de onderwerpen samen zijn als het ware puzzelstukjes die mij vormen. En als er één mist, ben ik niet compleet. - Sibam (meisje, 17 jaar, vwo)

Dat de vragen redelijk tot goed aansloten bij de leefwereld van de jonge interviewees, illustreert het volgende citaat. Aan een respondente werd na het gesprek gevraagd of zij tegenstellingen tussen de verschillende domeinen had gezien. Zij antwoordde:

Nee, juist niet. Ik vind het best wel grappig, het lijkt alsof die vragen eigenlijk een beetje op mij zijn gemaakt. - Rabia (meisje, 16 jaar, havo)

Voor een aantal informanten was het voor het eerst dat ze over bepaalde onderwerpen nadachten of hun mening erover met een ander deelden. Een interview over verschillende belangrijke leefgebieden kan voor jongeren heel verhelderend werken. Vooral jongeren die erg bezig zijn met het onderzoeken van allerlei mogelijkheden, leken het fijn te vinden om zo lang mogelijk aan het woord te zijn; ze gebruikten het interview om de lopende dilemma's te bediscussiëren.¹⁸ Zo antwoordde een meisje op de vraag of ze de bindingen tijdens het interview had bedacht of die altijd al in haar hoofd had:

Nou, er zijn wel dingen die ik al wel wist van mezelf, maar er zijn ook dingen door het interview omhoog gekomen. Ik heb best wel veel gezegd vandaag, dat ik nog nooit aan vriendinnen heb verteld. - Wisal (meisje, 14 jaar, mavo)

1.6 Hoe representatief is het onderzoek?

Allereerst: een groot deel van de interviews is afgenomen in een roerige periode in Nederland: 34% in de eerste drie maanden na de moord op Theo van Gogh, en nog eens 21% in een later stadium. De overige 45% was al eerder gehouden. Er is geen vergelijking gemaakt tussen de periodes, maar het is zeker mogelijk dat het imago van Marokkanen na de moord verslechterd is en dat dit de antwoorden van de jongeren beïnvloed heeft. Dit is echter niet meegenomen in de analyses, omdat de onderzoeksgroep toch al niet zo groot was.

Een tweede kanttekening: de onderzoeksgroep is niet noodzakelijkerwijs representatief voor alle Marokkaanse adolescenten in Nederland. De proefpersonen deden vrijwillig mee. Het is dus denkbaar dat jongeren die zich intensief bezig houden met (bijvoorbeeld) beeldvorming rond Marokkanen of met zelfreflectie, oververtegenwoordigd zijn. Bovendien zijn alleen *schoolgaande* jongeren betrokken in deze studie, één werkende uitgezonderd. Jongeren die om één of andere reden het

---

18 Vgl. Marcia, 1994.

reguliere onderwijs verlaten hebben, vallen dus buiten deze steekproef. Waarschijnlijk hebben zij problemen (zoals criminaliteit, of weggelopen van huis) die sterk van invloed zijn op hun identiteitsvorming.

Ten derde is dit onderzoek in beginsel niet *comparatief*. De resultaten van dit onderzoek kunnen dan ook niet rechtstreeks betrokken worden op andere migrantengroepen in Nederland, of op migrantengroepen in andere samenlevingen.

En een laatste, belangrijke opmerking: dit onderzoek is gebaseerd op wat de jongeren vertelden, niet noodzakelijkerwijs op wat zij wérkelijk doen. Het gaat hier om een presentatie van hun eigen visie, een eigen constructie van de werkelijkheid. Daarmee is niet alleen in beeld gebracht hoe deze jongeren zichzelf zien, maar ook hoe zij graag gezien willen worden. Het kan zijn dat de jongeren soms sociaal wenselijke antwoorden hebben gegeven. Misschien hebben zij niet alleen rekening gehouden met de beeldvorming naar buiten toe (de Nederlandse samenleving), maar ook met het beeld richting de eigen achterban (de Marokkaanse 'gemeenschap'). Dit onderzoek geeft zo juist zicht op de identiteit van Marokkaanse jongeren zoals zij die zélf zien en naar buiten willen brengen.

2 *Over identiteit: exploratie, binding en crisis*

Marokkaanse jongeren groeien in Nederland op in twee 'werelden': die van hun Noord-Afrikaanse (groot)ouders, en die van een West-Europese samenleving. Wat betekent dat voor de ontwikkeling van hun eigen identiteit? Waar lopen ze tegenaan en hoe lossen ze dat op? Deze vragen zijn de leidraad in dit boek. Maar: wat verstaan we eigenlijk onder identiteitsvorming? En wat komt er bij kijken, in het bijzonder voor deze groep? Een kort college identiteitspsychologie.

Het begrip 'identiteit' wordt niet eenduidig gebruikt, noch in de dagelijkse conversatie noch in de wetenschap. Men verwijst ermee naar bepaalde kenmerken (zoals naam, geslacht en leeftijd) waarmee iemand zich van anderen onderscheidt – maar ook naar diens unieke persoonlijkheid én de ideeën die anderen hierover hebben. Verder, en meer diepgaand, wordt met 'identiteit' ook wel bedoeld op iemands bewustzijn van de eigen uniciteit. Door de Amerikaanse psycholoog Erik Erikson, de grondlegger van de identiteitspsychologie, is dat ego-identiteit genoemd: het besef van een persoon dat hij of zij in staat is zichzelf te blijven en zich te ontwikkelen tot een zelfstandig en uniek individu. Het besef dezelfde te blijven in verschillende contexten en door de tijd heen, maar niet *hetzelfde*. Dit idee van eigenheid en continuïteit geeft mensen in het algemeen een goed gevoel.

2.1 *Vrij spel met alternatieven*

De adolescentie – grofweg tussen 11 en 22 jaar – beschouwt Erikson als de belangrijkste fase in de identiteitsvorming. Het is een overgangsfase: ze overbrugt de periode tussen de kindertijd, waarin identiteitsvragen nog niet aan de orde zijn, en de volwassenheid, waarin iemand ten slotte een gevoel van eigen identiteit ontwikkeld moet hebben. Volgens Erikson behoort de adolescentie een periode te zijn, waarin iemand vrij is om te experimenteren met het verwerven van een eigen plek binnen de samenleving. Door vrijelijk te 'spelen' met verschillende alternatieven, is een opgroeiende jongere het beste in staat een eigen identiteit te ontwikkelen.

Dat experimenteren, binnen de identiteitspsychologie 'exploratie' genoemd, is van belang voor de identiteitsontwikkeling in de rest van de levensloop. Het levert de adolescent namelijk de flexibiliteit op te kunnen omgaan met toekomstige veranderingen en uitdagingen. Een 'binding', een andere term die in dit boek geregeld valt (vertaling van het Engelse *commitment*), is een keuze die een adolescent maakt – bijvoorbeeld qua relaties, school en ideologie. Deze bindingen weerspiegelen hoe iemand innerlijke processen en maatschappelijke verwachtingen op elkaar afstemt (of *probeert* af te stemmen).

Identiteitsvorming is te zien als het exploreren, ontwikkelen en veranderen van bindingen. Door de (complexe) veranderingen in de sterkte en inhoud van bindingen te bestuderen, kun je het proces van identiteitsvorming in kaart brengen. Sterke bindingen verschaffen een individu een duidelijk en ‘vast’ gevoel van identiteit, en ze staan voor een volwassener manier van psychosociaal functioneren dan zwakke bindingen.¹⁹

Van te veel keus naar crisis

Jongeren moeten vrij zijn om te experimenteren met alternatieven (exploratie) voordat zij hun uiteindelijke keuzes (bindingen) aangaan, zegt ook de Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Marcia.²⁰ En een samenleving moet hun daarvoor alle gelegenheid bieden. Echter: in de praktijk is er tijdens de adolescentie vaak een zekere spanning tussen vrijheid en beperkingen. Opgroeiende jongeren moeten een balans zien te vinden tussen ‘wilde rebellie en blinde volgzzaamheid’.²¹ Ze moeten bindingen aangaan die niet alleen overeenstemmen met de eigen wensen, maar ook tegemoetkomen aan de eisen die de samenleving aan hen stelt.²²

Wanneer jongeren géén bindingen aangaan, bijvoorbeeld omdat zij niet kunnen kiezen vanwege een overvloed aan alternatieven, kan dat tot een identiteitscrisis leiden. Zo’n crisis geeft verwarring, en gevoelens van leegte of angst. Bij Marokkaanse jongeren in Nederland zou dit versterkt kunnen voorkomen. Zij hebben namelijk veel alternatieven om uit te kiezen, niet alleen vanuit de Nederlandse samenleving maar ook vanuit hun eigen achtergrond.²³ In welke mate onderzoeken deze jongeren de mogelijkheden in de verschillende domeinen? En hebben deze jongeren inderdaad moeite met het aangaan van bindingen, of zijn zij daar wel degelijk toe in staat? Deze en andere vragen komen in hoofdstuk III aan bod.

2.2 *Belang van de moslimidentiteit*

Ideologie is een belangrijk aspect van identiteit. Volgens Erikson zijn het zelfs twee kanten van dezelfde medaille. Een ideologie geeft individuen een samenhangende set van ideeën en idealen vanuit welke zij kunnen leven. Religie kan deze ‘functies’ van een ideologie goed vervullen. Religie verschaft een mens antwoorden op levensvragen, geeft een basisgevoel van vertrouwen en schrijft een duidelijke manier van leven voor. Bovendien verbindt een ideologie individuen in collectieve veiligheid en solidariteit: het geeft het gevoel ergens bij te horen.²⁴

---

19 Bosma & Kunnen, 2001.

20 Marcia, 1996.

21 McAdams, 1993, p. 95.

22 Bosma, 1992.

23 Crocetti e.a., 2007.

24 Zock, 2000.

In het geval van Marokkaanse jongeren in Nederland is het denkbaar dat zij dáárom kiezen voor een moslimidentiteit: de keuze voor de islam zorgt ervoor dat zij deel uitmaken van de *umma*, de gemeenschap van moslims. In een samenleving die soms discriminerend is en waar moslimjongeren zich nogal eens buitengesloten voelen, kan de islam hun juist een gevoel van geborgenheid, houvast en verbondenheid geven.²⁵

In diverse onderzoeken naar Marokkaanse jongeren komt inderdaad naar voren dat de islam een belangrijk deel van hun identiteit is. Er is echter nog weinig zicht op hoe bij hen de moslimidentiteit zich verhoudt tot andere deelidentiteiten. In het hier beschreven onderzoek wordt het moslim zijn daarom bekeken in relatie tot andere belangrijke thema's in het leven van Marokkaanse jongeren. De uitkomsten staan in hoofdstuk III van dit boek.

2.3 *Conflicten en strategieën*

Behalve de identiteitscrisis die ontstaat als jongeren niet in staat zijn om bindingen aan te gaan, kunnen zij ook te maken krijgen met een identiteitsconflict.²⁶ Dit gebeurt wanneer adolescenten bindingen aangaan die tegenstrijdigheden met zich mee brengen, bijvoorbeeld wat voorgeschreven gedrag of uiterlijk betreft. Over het algemeen streeft een individu naar consistentie, coherentie en harmonie tussen waarden, overtuigingen en bindingen: dat versterkt het gevoel van identiteit.²⁷ Bij migranten ligt een identiteitsconflict al gauw op de loer. Namelijk: wanneer zij enerzijds meedoen in de dominante samenleving, maar van de andere kant trouw willen blijven aan hun eigen achtergrond, kunnen conflicterende bindingen ontstaan.²⁸

Als zo'n conflict iemands identiteit bedreigt, moet de betrokkene op zoek naar een manier om de tegenstelling tussen de bindingen op te heffen.²⁹ Bewust of onbewust maken mensen een plan om tegenstrijdigheden te verantwoorden of te negeren.³⁰ Met zo'n 'strategie' – ook een begrip dat hierna nog vaak opduikt – worden tegenstellingen overbrugd, vermeden of opgelost, zodat ze het individu niet langer storen. Migranten moeten er waarschijnlijk intensiever dan autochtonen gebruik van maken om coherentie tussen de bindingen te waarborgen.³¹ Zij moeten competenties en vaardigheden ontwikkelen om te kunnen functioneren in verschillende culturele contexten, of om gemakkelijk van rol te kunnen wisselen.³²

---

25 Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004.

26 *Identity conflict*, Baumeister, Shapiro & Tice, 1985; Baumeister, 1986.

27 Adams & Marshall, 1996.

28 Baumeister, Shapiro & Tice, 1985.

29 Baumeister, Shapiro & Tice, 1985.

30 Camilleri & Malewska-Peyre, 1997.

31 Camilleri & Malewska-Peyre, 1997.

32 LaFromboise, Coleman & Gerton, 1993.

Hoe gaat dat precies in zijn werk? Uit eerder onderzoek onder Marokkaanse meisjes werd duidelijk hoe zij het voor elkaar krijgen om de tradities ‘van huis uit’ te combineren met de eisen van de Nederlandse samenleving.³³ Maar los hiervan is nog weinig onderzoek verricht naar de identiteitsstrategieën van allochtone jongeren in Nederland. Het promotieonderzoek gaat hier juist verder op in: welke plannen trekken Marokkaanse jongeren, al dan niet bewust, om zonder al te veel problemen op te groeien? In hoofdstuk IV vindt u het antwoord.

---

33 Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004.

3 *De leefwereld van Marokkaanse jongeren*

Een eigen 'ik' ontwikkel je door op verschillende leefgebieden mogelijkheden te onderzoeken en keuzes te maken. Hoe gaat dat bij Marokkaanse jongeren in Nederland? In hoeverre kunnen zij experimenteren met alternatieven? Hoe sterk zijn hun bindingen? En wát voor bindingen gaan ze aan in de diverse domeinen? Oftewel: wat vinden Marokkaanse jongeren belangrijk in het leven? Een 'zelf verteld' beeld van hun dagelijkse beslommeringen.

Een samenleving moet adolescenten de ruimte geven om hun mogelijkheden te exploreren en zich zo optimaal te ontwikkelen, vond Marcia. Die ruimte is er echter niet in alle samenlevingen. Per cultuur zijn er verschillen in het aantal keuzemogelijkheden en de mate van keuzevrijheid. In 'traditionele' samenlevingen is een identiteit vormen vooral een kwestie van het voorbeeld van anderen volgen³⁴: er is niet veel ruimte voor eigen keuzes. In een moderne multiculturele samenleving is het anders: daar kunnen verschillende verwachtingspatronen tegelijkertijd voorkomen.³⁵ Zo worden Marokkaanse jongeren in Nederland bij hun identiteitsontwikkeling enerzijds tot exploratie aangemoedigd: Nederlandse educatie is sterk gericht op autonomie en zelfontplooiing. Maar anderzijds staan Marokkanen in een traditie waar het collectief belangrijk is, en waar opvoeding meer in het teken staat van conformeren aan de sociale orde dan van individuele groei.³⁶

Het kan voor de jongeren ook minder gemakkelijk zijn om met hun ouders te onderhandelen dan voor jonge autochtonen: het idee dat de adolescentie een experimenteerfase is tussen jeugd en volwassenheid, lijkt door Marokkaanse ouders (nog) niet gedeeld te worden.³⁷ Bovendien staan in hun opvoeding gehoorzaamheid en respect voor de ouders centraal.³⁸ Breken met het ouderlijk gezag kan sterke gevoelens van ambivalentie met zich mee brengen, of van schaamte of schuld.³⁹ Bovendien zijn jongeren mogelijk bang dat hun gedrag de eer en waardigheid van de hele familie aantast – een van de belangrijkste aspecten van moslimculturen.

Wel degelijk mogelijkheden

Toch *lijkt* het met dat gebrek aan ruimte in de praktijk wel mee te vallen. Zo wijst een eerdere studie onder Marokkaanse meisjes uit dat zij, ondanks beperkingen die hun worden opgelegd, wel degelijk mogelijkheden vinden om te exploreren en hun eigen keuzes te bepalen.⁴⁰ En ook Marokkaanse jongens lijken op jeugdige leeftijd

---

34 Côté, 1996.

35 Côté, 1996.

36 Pels & De Haan, 2003.

37 Pels & De Haan, 2003.

38 Hermans, 2002.

39 Buitelaar, 2002.

40 Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004.

veel vrijheden te hebben; pas op latere leeftijd wordt van hen verwacht dat zij 'serieus' of 'rustig' worden.⁴¹ Er is een tendens zichtbaar onder jonge moslims in Nederland dat zij, meer dan voorheen, hun eigen paden uitstippelen en minder 'hun oren laten hangen naar de opvattingen van hun ouders'.⁴² Sommigen durven openlijker dan anderen af te wijken van de leef- en denkwereld van hun ouders, en jongeren bespreken onderling wat wel en niet zou mogen.

Genoeg veronderstellingen en vooronderstellingen... Laten we eens horen wat doorsnee Marokkaanse jongeren er zélf over te zeggen hebben. In hoeverre zien ze ruimte – en *benutten* ze die ook – om op verschillende leefgebieden hun mogelijkheden te onderzoeken? In welke domeinen gaan ze vooral bindingen aan, en hoe sterk zijn die bindingen? Ofwel: in hoeverre staan ze achter hun eigen keuzes? Op deze manier wordt duidelijk wat het meeste bijdraagt aan hun gevoel van identiteit. Aan bod komen zowel domeinen die meer met 'thuis' te maken hebben en waar 'traditionele' keuzes worden verwacht (ouders, levensbeschouwing) als domeinen die meer 'buiten' liggen (educatie, vriendschap) en waar 'moderne' eisen wellicht een grotere rol spelen. We beginnen met het domein Etniciteit en eindigen met Levensbeschouwing.

3.1 *Etniciteit: Marokkaan zijn - minder van belang voor identiteit*

Exploratie vrij sterk, bindingen zwak

De bindingen in het domein Etniciteit zijn niet sterk, zelfs het zwakst van allemaal. Er wordt wel vrij veel geëxploreerd. Dat was ook te verwachten, want binnen dit domein moet veel uitgezocht worden. Niet alleen de eisen en verwachtingen van ouders spelen hier een rol, maar ook vooroordelen vanuit de Nederlandse samenleving. Ook de lage *bindingsscores* zijn mogelijk te verklaren vanuit de stigmatisering van Marokkanen in Nederland: het Marokkaan zijn levert de jongeren eerder een gevoel van uitsluiting op dan een positief gevoel van identiteit. In elk geval geeft het de jongeren een minder sterk gevoel van identiteit dan de andere domeinen.

Marokkaan zijn in Nederland is best moeilijk, want je leeft tussen twee culturen in en je moet weten wanneer je je moet aanpassen en wanneer niet. En verder is de naam van de Marokkaanse gemeenschap ook niet denderend, dus het is best moeilijk.
- Hatim (jongen, 17 jaar, havo)

---

41 Van Gemert, 2007.

42 Korf, e.a., 2007, p. 128.

De wereld thuis en buiten

Waarin vind jij dat je anders bent dan je Nederlandse klasgenoten? luidde een van de vragen aan de jongeren. De antwoorden variëren. Sommigen vinden dat er eigenlijk geen verschil is tussen hen en autochtone jongeren, anderen benadrukken de verschillen in taal, cultuur, relatie tot ouders of het verschil in godsdienst. Meerdere jongeren menen dat ze te maken hebben met een groot verschil tussen de wereld thuis en de wereld buiten. Aan Hatim de vraag of hij wel eens gehoord heeft dat Marokkaanse jongeren zich ‘tussen twee culturen’ zouden bevinden:

Hatim: Ja. Dat is wel zo. Je leeft aan de ene kant met je ouders, en die zijn dan gewoon volledig nog Marokkaans, in de meeste gevallen, en dan leef je ook nog met de Nederlanders, op school. Met uitgaan. Je leeft gewoon in Nederland. En thuis leef je... Ja, je leeft zeg maar in twee culturen.

Interviewer: Heb je dan twee werelden?

Hatim: Nee, niet bepaald. Het is gewoon... ik weet niet. Ik zie het niet als een wereld. Het is thuis gewoon dat de taal verschilt, bij mij. Ik weet niet. En de manier van doen, dat verschilt thuis ook. Maar als je zegt van ‘ik heb een heel andere wereld’, dat is weer wat anders. Denk ik.

- Hatim (jongen, 17 jaar, havo)

Migrantjongeren ervaren soms dat normen en waarden die zij vanuit de (door de islam beïnvloede) cultuur van hun ouders hebben meegekregen, contrasteren met de dagelijkse manier van doen in de ‘nieuwe’ samenleving.⁴³ Het is niet altijd mogelijk om gewoontes en gebruiken van twee verschillende culturen tegelijk in acht te nemen, omdat ze nu eenmaal niet samengaan.⁴⁴ Er zijn, kortom, grenzen aan de keuze. Kiezen voor één bepaalde culturele uiting betekent vaak een ontkenning of een verwaarlozing van een andere.⁴⁵ Bovendien is het al dan niet behoren tot een bepaalde groep en het volgen van bijbehorende normen en waarden niet alleen een kwestie van persoonlijke smaak of keuze van een individu: er kunnen ook loyaliteitsproblemen optreden wanneer een meervoudige keuze door de omgeving niet geaccepteerd wordt.⁴⁶

---

43 Camilleri & Malewska-Peyre, 1997.

44 Baumeister, 1986.

45 Buitelaar, 2002; Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004.

46 Verkuyten, 1999.

Zelfdefinitie: afhankelijk van de context

Het blijkt voor de geïnterviewde jongeren soms moeilijk om zichzelf te definiëren. Op de vraag 'Hoe zou je jezelf omschrijven?' gaf Mina een lang antwoord:

Soms zie ik een Marokkaans meisje, met echt Marokkaanse kleding aan. Gewoon lange kleding en blouses en alles, dat komt van Marokko natuurlijk, of Mekka, en echt de hoofddoek helemaal dicht. Dan kijk ik naar mezelf en dan denk ik 'ik voel me eigenlijk wel Nederlands'. Ik heb zelf ook een Nederlands paspoort, ik ben hier geboren. Dus. Ik zie er alleen Marokkaans uit. En ik spreek Arabisch en ik houd me aan sommige regels. Dan denk ik van 'de helft voel ik me Nederlands, en de helft voel ik me Marokkaans'. Daarom denk ik soms dat ik ook Nederlands ben. Dan kijk ik naar mezelf, en dan denk ik, hoe ik gekleed ben, en hoe ik me gedraag, en de manier hoe ik praat gewoon. Soms denk ik ook 'ik ben een beetje Nederlands en een beetje Marokkaans'. - Mina (meisje, 16 jaar, vmbo)

Hier komen verschillende aspecten aan de orde. Zo kan Marokkaan zijn samenhangen met concrete dingen als uiterlijk, geboorteplaats en taal. En het kan te maken hebben met meer abstracte dingen als gewoontes en gebruiken of (religieuze) regels. Maar Marokkaan zijn kan blijkbaar ook een gevoel zijn ('De helft voel ik me Marokkaans'). Deze gelaagdheid geldt ook voor het Nederlander zijn. Dit kan een kwestie zijn van taal en kleding, maar ook van gedrag en van gevoelens.

Zelfdefinitie hangt bovendien af van de omgeving of situatie waarin iemand zich bevindt, en het verschilt nogal met wie iemand zich vergelijkt: ten opzichte van een meisje met 'echte Marokkaanse kleding' aan voelt Mina zich Nederlandse, maar wanneer een docent haar als zodanig bestempelt, antwoordt zij resoluut dat 'niemand ons Nederlands kan maken'.

Mina: Er zijn ook heel veel docenten die zeggen 'je bent Nederlands'. Maar dan zeg ik 'nee'. Dan gaan we ook in discussie. Dat ben ik nog vergeten te vertellen. Dan gaan we soms ook in discussie. Zeggen we van 'nee, wij zijn Marokkaans. Zie je dat niet? En we praten Marokkaans'. En dan gaan we expres Marokkaans praten. Zeggen ze 'nee, je bent gewoon Nederlands. Heb je een Marokkaans paspoort?' Zegt de helft 'Nee, ik ben in Marokko geboren'. En dan zeg ik 'ik ben hier geboren, met andere Nederlandse meisjes'. En dan zeggen ze 'dan ben je officieel Nederlands'. Maar dan zeggen wij 'we zien er toch niet Nederlands uit? Dus kan niemand ons Nederlands maken.' Maar toch zijn we het wel een beetje. Maar ook weer Marokkaans. Omdat we dat thuis spreken. Je bent Marokkaans en Nederlands. Want je spreekt de taal, je houdt je aan sommige regels. Moslim, Marokkaans dus, en Nederlands. Je gedraagt je zeg maar Nederlands op school. Je kleedt je gewoon op z'n Nederlands aan. En je spreekt de taal Nederlands.

Dat de omgeving van invloed is op zelfdefinitie, blijkt ook uit Mina's opmerking: 'Je gedraagt je zeg maar Nederlands op school'. Er kan een keuze gemaakt worden uit verschillende repertoires, met context als bepalende factor. Ouaffa formuleert het zo:

Ik vind mezelf niet echt Marokkaan, maar aan de andere kant ook niet echt Nederlands. Het ligt er eigenlijk maar net aan in welke situatie je zit.
- Ouaffa (meisje, 17 jaar, havo)

Bovendien is het niet alleen een kwestie van hoe je jezelf omschrijft: je wordt ook altijd door anderen gedefinieerd. Zo zegt een andere respondent: 'In Marokko ben ik Nederlander en hier ben ik een Marokkaan'.

Hoezeer jongeren zich ook identificeren als Nederlander, ze worden in Nederland vaak vooral als Marokkaan gezien. In Marokko is dat juist weer andersom, daar blijken ze juist als buitenlander te worden beschouwd. De houding jegens het herkomstland Marokko kan mede daardoor ambivalent zijn.

'Dubbele' relatie tot Marokko

Veel Marokkaanse jongeren blijken een ambivalente relatie met Marokko te hebben. De meesten vinden het een prachtig vakantieland en bezoeken er vrienden en familie, maar willen er later niet gaan wonen.⁴⁷ Ook de jongeren in dit onderzoek voelen zich niet altijd op hun gemak wanneer zij in Marokko zijn. Slechts negen jongeren noemden 'Marokko' in hun zelf geformuleerde binding, waarbij er vier aangaven dat het vooral 'anders' is in Marokko. Eén meisje zei dat zij zich zowel in Nederland als in Marokko thuis voelt, en vier jongeren gaven aan dat zij zich in Nederland het prettigst voelen.

Ik voel me meer Nederlands dan Marokkaans. Ik woon liever in Nederland omdat ik me niet kan aanpassen aan de Marokkanen. - Nadia (meisje, 15 jaar, vmbo)

Volgens een ander meisje denken toch wel veel Marokkaanse jongeren in Nederland aan Marokko. Daar maken ze bruiloften en andere feesten mee zodat ze er, meer dan in Nederland, in aanraking komen met Marokkaanse gewoontes en gebruiken.

Ik heb echt het gevoel dat ik met mijn ene been hier sta, en met mijn andere been 3000 kilometer verderop. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

---

47 Korf e.a., 2007.

Last van discriminatie

Vrijwel alle respondenten hebben ervaringen met discriminatie. Toch komt dit niet sterk uit de bindingen naar voren: één op de drie jongeren verwijst naar 'vooroordelen', 'negatieve dingen', of 'kut-Marokkaan'. Sommige anderen noemen het 'moeilijk' om Marokkaan te zijn in Nederland, maar onduidelijk is of ze hiermee op discriminatie doelen. Loubna, bijvoorbeeld:

Ik ben blij te mogen zeggen dat ik van Marokkaanse afkomst ben. Het heeft zo zijn voor- en nadelen. In 40 procent van de gevallen erger ik me aan de nadelen, maar ik probeer me er niets van aan te trekken. - Loubna (meisje, 18 jaar, havo)

Zowel jongens als meisjes zeggen soms het idee te hebben dat er bijvoorbeeld in winkels erg op hen wordt gelet, naar ze vermoeden uit angst dat ze stelen. Ook het dragen van een hoofddoek lokt soms negatieve reacties uit bij autochtone Nederlanders. Een ander bekend fenomeen is dat Marokkaanse jongens geweigerd worden in uitgaansgelegenheden. Een enkeling geeft aan moeite te hebben gehad met het vinden van een baantje of stageplek. Vooral voor hoogopgeleide jongeren is het een schrikbeeld dat zij niet aan de slag komen vanwege vooroordelen.

Loubna: Ik schaam me absoluut niet voor mijn komaf, maar ik denk wel dat het wel eens moeilijker is om twee achtergronden te hebben.

Interviewer: Wanneer merk je dat?

Loubna: Nou, vooral ook als je... meer op oudere leeftijd. Mijn nichten die nu allemaal op zoek zijn naar banen en net afgestudeerd zijn... dat ze echt merken dat er met andere ogen tegen je aan wordt gekeken, omdat je van een andere komaf bent, ondanks het feit dat je hier bent geboren. Dus, meer discriminatie op de arbeidsmarkt. - Loubna (meisje, 18 jaar, havo)

Autochtonen hebben vaak allerlei negatieve associaties en ideeën over Marokkanen. Hoewel de beeldvorming voor een deel gebaseerd is op reële problemen, hebben ook vooroordelen en generalisaties veel invloed.⁴⁸ Welke vooroordelen en onterechte ideeën over Marokkanen leven er volgens scholier Hatim?

Slechte mensen, en ze pikken, en ze zijn gewelddadig. Noem maar, allemaal negatieve dingen. Ik heb nooit wat positiefs... Het enige wat ik ooit een keer positief gehoord heb over Marokkanen, althans in de media, is dat ze lekkere couscous hebben. Dat is een gerecht. Wat heb je daar nou aan om je status te verhogen hier in Nederland? - Hatim (jongen, 17 jaar, havo)

---

48 Harchaoui & Huinder, 2003.

Verantwoording afleggen

Sommige jongeren hebben het idee dat ze steeds verantwoording moeten afleggen voor hun eigen gedrag. Of sterker nog, over het gedrag van andere Marokkaanse jongeren. Steeds weer wordt hun een uitleg of verklaring gevraagd over thema's als integratie of criminaliteit.⁴⁹ Ook als er iets negatiefs in de media verschijnt over moslimjongeren, voelen jongeren zich aangesproken.⁵⁰

Er waren twee van die stukjes in zo'n programma, waarbij je denkt van 'waarom laat je dat zien?' Waarom geen interview met een rechtenstudent die al heel goede dingen heeft gedaan? [...] De media is gewoon zo'n fenomeen, waardoor je je mening gaat vormen. Ik zelf ook, als het over de islam gaat, als het over Amerika gaat. Maar dan denk ik bij mezelf: media heeft altijd twee kanten. De ene kant laten ze vaker zien dan die andere, maar ja. Ik ben er niet altijd zo blij mee, maar ik heb me er gewoon bij neergelegd. - Ilias (jongen, 17 jaar, gymnasium)

Een negatief groepsimago kan het creëren van een individuele identiteit negatief beïnvloeden, het zelfvertrouwen ondermijnen en iemands algemeen gevoel van welzijn schaden.⁵¹ Op de vraag of zij wel eens wat van vooroordelen over Marokkanen merkte, antwoordde een mbo-scholiere:

Soumaya: Ja, je hoort nu heel veel over de Marokkaanse gemeenschap en allochtonen. Ja, je voelt je natuurlijk wel druk. Want ze praten wel over de allochtonen en dan hoor je ook natuurlijk erbij. Terwijl je... als iemand slecht doet dan is het meteen 'de allochtonen dit, de allochtonen dat'. Dus: ja....

Interviewer: En hoe is dat voor jou? Hoe ga jij daarmee om?

Soumaya: Ja soms is het... Voor mij is het soms best wel belemmerend, dat je daar veel over hoort, want iedereen denkt dan heel slecht over je. Bijvoorbeeld wanneer iemand eens iets verkeerd heeft gedaan en dan denken ze gewoon heel anders over je. Dat is jammer want Marokkanen zijn ook wel goede mensen, maar er zijn er ook wel die slecht zijn. Zo is elke godsdienst, elke mens verschillend. Niet iedereen is perfect, zal ik zo zeggen. - Soumaya (meisje, 19 jaar, mbo)

---

49 Harchaoui & Huinder, 2003.

50 Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006.

51 Major, Quinton & McCoy, 2002.

3.2 *Vriendschap: jonge mocró's gaan vooral met elkáár om*

Weinig exploratie, geen sterke bindingen

Qua vriendschappen wordt weinig onderzocht, alleen in het domein Ouders is de exploratie minder. Dit kan ermee te maken hebben dat Marokkaanse jongeren, in elk geval buiten school, vooral omgaan met jongeren uit de eigen etnische groep, waardoor zij minder direct met afwijkend gedachtegoed in contact komen. Het lijkt alsof het gemeenschappelijke 'Marokkaan zijn' voldoende basis is voor een vriendschap, en dan is niet veel exploratie nodig. Ook uit ander onderzoek komt naar voren dat Marokkaanse jongeren zich snel met elkaar identificeren – mede omdat zij in de samenleving voortdurend onderwerp van gesprek zijn en dikwijls over één kam geschoren worden. Toch leveren deze vriendschappen met andere Marokkaanse jongeren in verhouding geen sterke bindingen op, en ze geven de jongeren daarmee een minder sterk gevoel van identiteit.

Je kunt niet alleen blijven ronddwalen in je leven. Ik heb vrienden en ouders nodig, anders is het heel moeilijk om voort te leven.

- Youssef (jongen, 17 jaar, havo)

Vooraf Marokkaanse vrienden

Jongeren beschouwen dikwijls maar een klein groepje leeftijdgenoten met wie ze omgaan als 'echte vrienden'.⁵² Ook bij Marokkaanse jongeren is dat zichtbaar. Mina, gevraagd om iets over haar vrienden te vertellen:

Mina: Ik heb heel veel vriendinnen hier op school. Als je alle namen wilt weten...?

Nou, ik heb het meest Marokkaanse vriendinnen hier op school, heel veel. Ik ga meestal met één groepje om, meiden. Moet ik ook namen noemen?

Interviewer: Nee. Maar dat mag wel.

Mina: Nou, even kijken. Dat zijn een paar meiden [namen], dat zijn eigenlijk de vijf meiden met wie ik echt veel omga. Hier op school, gewoon, gezellig, met z'n allen.

Gaan we met z'n allen zitten, en lopen, over jongens en meiden praten.

- Mina (meisje, 16 jaar, vmbo)

---

52 Kirchler, Palmonari & Pombeni, 1993; Naber, 2004.

Marokkaanse jongeren hebben meer contact met Nederlanders dan hun Turkse leeftijdgenoten, wijst onderzoek uit. Toch vinden ze hun beste vrienden vaak binnen de eigen etnische groep.⁵³ Dat is niet zo vreemd, want vrienden worden dikwijls gezocht in hetzelfde sociale en culturele milieu.⁵⁴ Verschillende geïnterviewden zeggen dat ze het beste met Marokkaanse leeftijdgenoten kunnen opschieten, omdat zij die het minste hoeven uit te leggen en er wederzijds begrip is. Echter, een hoogopgeleide jongen van 17 vertelt juist dat hij eigenlijk liever met niet-Marokkaanse vrienden omgaat. Hij heeft Nederlandse vrienden op school, maar gaat buiten school ook met Marokkanen om. Deze Marokkaanse vrienden delen niet zijn kijk op het belang van een goede educatie en zouden hem 'naar beneden kunnen halen', terwijl Nederlandse vrienden een positieve invloed op hem hebben. Het (te veel) omgaan met Nederlandse vrienden heeft echter ook wel negatieve gevolgen, laten sommigen doorschemeren. Sommige Moco's vinden iemand die alleen met Nederlanders omgaat niet loyaal, of te Nederlands. Een mooi woord dat één van de informanten hiervoor gebruikte, was 'verkaasde Marokkaan'.

Omgang met de andere sekse

Hoe staat het met de omgang met jongeren van de andere sekse? Vooral Marokkaanse meisjes mogen geen verkering hebben, of zelfs maar vriendschappelijk omgaan met jongens. Eén van de meiden op de vraag of zij veel vriendinnen heeft:

Rachida: Ja, heel veel. De meeste vriendinnen van mij zijn Marokkaans. Eigenlijk is het geen verschil, maar als ik een Marokkaanse vriendin heb, begrijpt ze het geloof ik beter. En met jongens ga ik niet om, dat mag niet van ons geloof.

Interviewer: Mag niet?

Rachida: Nee. Fysiek contact niet. Maar voordat je gaat trouwen mag je niet te veel met jongens omgaan. - Rachida (meisje, 15 jaar, vwo)

Over het algemeen lijken de vriendenkringen van Marokkaanse jongeren niet gemengd naar geslacht.⁵⁵ Toch gaan meiden en jongens wel met elkaar om, maar dan vooral binnen de school. Ook internet wordt meer en meer een manier om contacten te onderhouden met vrienden, of om nieuwe contacten aan te gaan. Het is een belangrijk medium voor veel Marokkaanse jongeren.⁵⁶ Zo hoeven ze namelijk niet meer de deur uit, maar kunnen zij via internetfora of chatsites zoals msn elkaar ontmoeten. De anonimiteit en de gemakkelijke manier van communiceren maakt het aantrekkelijk en veilig voor jongeren om contact te leggen met het andere geslacht. Virtuele vriendschappen lijken steeds meer een rol van betekenis te spelen. Op deze manier is de kans kleiner dat men rechtstreeks beïnvloed wordt door 'verkeerde vrienden'.

---

53 Martens & Weijers, 2000; Pels & Dieleman, 2000.

54 Saharso, 1992; Naber, 2004.

55 Nabben, Yesilgoz & Korf, 2006.

56 Brouwer, 2006; Nabben, Yesilgoz & Korf, 2006.

'Verkeerde vrienden' en vertrouwen

De meeste jongeren geven aan dat 'verkeerde vrienden' mensen zijn die jou op het verkeerde pad brengen. Bijvoorbeeld door je over te halen om te gaan roken of drinken, of je te betrekken in criminele activiteiten. Ook mensen die je niet kunt vertrouwen omdat ze privé-dingen doorvertellen, worden als verkeerde vrienden beschouwd. Een van de meisjes omschrijft hen als volgt:

Ik denk vrienden die je meenemen het verkeerde pad op. Dat ze je introduceren aan slechte dingen. Zoals drugs en dat soort dingen. Denk ik. En bij verkeerde vrienden, denk ik ook aan vrienden die in jouw gezicht leuk lachen, maar achter je rug om fijn over je praten. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Veel jongeren zeggen dat het binnen een vriendschap belangrijk is dat je elkaar alles kunt vertellen en dat je elkaar vertrouwt. Dat vertrouwen heeft dan vooral te maken met het niet doorvertellen van bepaalde 'geheimen', bijvoorbeeld over de thuissituatie of een verkering. Marokkaanse meisjes zijn vooral bang dat er verkeerde verhalen over hen gaan circuleren, waarmee hun reputatie (of die van de familie) wordt aangetast. Een van de meiden vertelt dat ze last heeft gehad van een hardnekkig gerucht over haar dat op één of andere manier de wereld in gekomen was.

Laila: Maar, zoals ik al zei, van praatjes komen soms roddels. Dan loopt het voor mij wel een beetje uit de hand.

Interviewer: Wat voor 'n roddel was dat dan, waar je nu last van hebt?

Laila: Ik heb gehoord, dat iemand van deze school heeft gezegd dat ik met één of andere jongen hier op school naar bed ben geweest.

Interviewer: Oh.

Laila: Dat gaat voor mij een beetje te ver, ja.

- Laila (meisje, 15 jaar, vmbo)

Van echte vrienden wordt verwacht dat zij niet meedoen aan het verspreiden van verhalen, en dat zij vertrouwenspersonen zijn als het om privé-perikelen gaat. In veel gevallen wordt 'vertrouwen' expliciet genoemd, bij anderen komt dit impliciet aan de orde (bijvoorbeeld: 'geen dingen doorvertellen'). Betrouwbare vrienden hebben is dus erg belangrijk voor Marokkaanse jongeren. Mogelijk speelt hier de sterke sociale controle een rol. Overigens is niet onderzocht of (en in hoeverre) zij op dit punt anders denken dan autochtone leeftijdgenoten.

Grens tussen buiten en thuis

Voor de geïnterviewde jongeren lijkt de wereld van vrienden (buiten) vaak gescheiden van de wereld thuis.⁵⁷ Dit kwam al aan de orde bij het domein Etniciteit, maar speelt ook in vriendschappen. Ouders weten vaak wel ongeveer met wie hun zoon of dochter optrekt, en soms komen vrienden bij elkaar over de vloer, maar de werelden zijn toch enigszins gescheiden. Veel jongeren vinden het waarschijnlijk belangrijk dat bepaalde dingen voor hun ouders verborgen blijven, terwijl anderzijds de buitenwereld niet alles hoeft te weten van wat zich thuis afspeelt. Allochtone jongeren maken over het algemeen een sterker onderscheid tussen de wereld thuis en de wereld buiten dan autochtone jongeren.⁵⁸ Er blijken grenzen te zijn aan wat je met minder goede vrienden bespreekt. Met hen praat je bijvoorbeeld niet te veel over je ouders of je familie, en zeker niet over negatieve dingen als ruzie of spanningen in het gezin. Eén van de oudere jongens, gevraagd welke onderwerpen hij niet met zijn vrienden zou bespreken:

Achmed: Nou, bijvoorbeeld als ik ruzie met mijn moeder heb, of dat ik haar fiets kapot heb gemaakt of zo, bijvoorbeeld dat hoeven ze niet te weten. Maar als het echt grote onderwerpen zijn, zoals bijvoorbeeld toen mijn vader ziek begon te worden, natuurlijk, daar heb ik het wel over gehad.

- Achmed (jongen, 19 jaar, laagopgeleid en werkend)

Zowel ouders als vrienden hebben invloed op keuzes en ideeën van adolescenten, maar doorgaans wel op verschillende manieren en op verschillende levensterreinen.⁵⁹ Hebben Mounir's vrienden invloed op hem?

Jawel. Nou, niet echt op belangrijke punten van het leven. Dat zijn meer mijn ouders, mijn familie. Maar vrienden, ik weet niet. Gewoon. Als ze zeggen van 'kom mee, gaan we daarheen', dan ga ik wel mee als ik weet dat er gewoon niks aan de hand is. In dat opzicht hebben ze wel invloed op mij. Maar niet op mijn keuzes. Totaal niet. - Mounir (jongen, 16 jaar, vwo)

---

57 Vgl. Pels & De Haan, 2003; Naber, 2004.

58 Naber, 2004.

59 Pels & De Haan, 2003; Naber, 2004.

3.3 *Sekse: verschil tussen officiële regels en praktijk*

Exploratie en bindingen: gemiddeld

De sterkte van de bindingen en de mate van exploratie komen hier gemiddeld uit. Deze scores wijzen niet ondubbelzinnig uit dat er verwarring is over de eigen gender-rol, zoals in ander onderzoek gesuggereerd is. En ondanks sociale controle zijn de meisjes en jongens in het onderzoek dus wel in staat om mogelijkheden te onderzoeken op het gebied van hun eigen geslachtsrol en de relatie tot de andere sekse. De bindingen in dit domein geven de respondenten geen zwak, maar ook geen sterk gevoel van identiteit. Het zou echter kunnen dat er een vertekening zit in de uitkomsten: door de breedte van het onderwerp, blijken ook de bindingen van de jongeren over nogal uiteenlopende thema's te gaan. De betekenis van het 'meisje zijn' dan wel 'jongen zijn' voor het identiteitsgevoel van Marokkaanse jongeren is in dit onderzoek in elk geval niet eenduidig vastgesteld.

*Je moet gewoon een meisje behandelen zoals je wilt dat een jongen je zus behandelt.
- Ilias (jongen, 17 jaar, gymnasium)*

Huwelijk: iets voor later

Trouwen lijkt voor Marokkaanse jongeren min of meer vanzelfsprekend⁶⁰, maar veel van de respondenten vinden eigenlijk dat zij te jong zijn om hier serieus over na te denken. Bij ongeveer de helft van de genoemde bindingen komt een huwelijk aan de orde, en in de meeste daarvan geeft men expliciet aan dat het iets is voor later. Deze jongeren schreven bijvoorbeeld 'als je er klaar voor bent' (Mina, meisje, 16 jaar, vmbo), of 'Trouwen ga ik doen wanneer ik een goed leven heb. Nu is het uitzoeken hoe en wat ik later wil' (Brahim, jongen, 17 jaar, mavo). Weer een andere jongen betoogt:

Hatim: Ja, ik ga wel trouwen. Dat is iedereen z'n toekomst, denk ik. Maar ja, dan is de vraag nog 'met wie?' Dat weet ik eerlijk gezegd nog niet. Want het is wel zo dat je ouders je liever zien trouwen met een meisje van Marokkaanse afkomst, dan met iemand van Nederlandse afkomst.

Interviewer: En hebben ze daar wat over te zeggen? Wat vind jij?

Hatim: Eigenlijk hebben ze daar... tja... Dat is wel een goede vraag. Ik vind van wel. Kijk, vroeger ging het altijd op traditionele wijze. Dat het meisje werd uitgehuwelijkt. Maar dat is niet meer zo. Nu is het wat meer aan het vervagen. Maar het komt

60 Bouw e.a., 2003; Hooghiemstra, 2003.

nog wel voor, daar niet van. Maar ja, ze hebben wel liever... Het is m'n eigen keuze, met wie ik trouw... maar het is wel mooier als mijn ouders er dan ook mee instemmen. Dat ze het dan ook leuk vinden. En met iemand van Nederlandse afkomst... dan kunnen ze niet communiceren met dat meisje. Ze zouden het niet erg vinden, daar niet van... maar ze zouden wel een beetje teleurgesteld zijn. Toch wel.
- Hatim (jongen, 17 jaar, havo)

Bij het zoeken naar een geschikte huwelijkskandidaat spelen verschillende criteria. De meeste Marokkaanse jongeren vinden het belangrijk dat hun toekomstige echtgenoot in elk geval moslim is, het liefst Marokkaans, en goed met de ouders kan opschieten.⁶¹ Of ook Nassira, één van de jongere meisjes, alleen een moslim als haar 'aanstaande' wil?

Nassira: Ja, want wij moeten ook met een moslim trouwen.
Interviewer: Van wie moet dat?
Nassira: Van God.
Interviewer: Aha.
Nassira: Oh, natuurlijk ook van je ouders.
- Nassira (meisje, 14 jaar, vmbo)

De jongeren in dit onderzoek behoren tot de generatie die zelf een partner mag uitzoeken. In de tijd van hun ouders was uithuwelijken of een gearrangeerd huwelijk nog gebruikelijker.⁶² Deze verandering leidt echter niet meteen tot volledig vrije keuzemogelijkheden. Dikwijls ligt er zo'n taboe op vrije omgang tussen de seksen, dat het moeilijk is een geschikte partner te ontmoeten en deze beter te leren kennen.

Sociale controle en roddels

Omgang met de andere sekse is onder Marokkanen over het algemeen aan allerlei regels gebonden.⁶³ Vooral meisjes moeten uitkijken dat ze die regels niet schenden: dat heeft zowel effect op de reputatie van haar familie als op haar eigen huwelijkskansen.⁶⁴ Zo vertelt Badia dat zij geen vriend heeft en daar ook geen behoefte aan heeft. Op de vraag of een vriendje eventueel wel zou mógen, antwoordt zij:

Nee, sowieso mag het al niet van het geloof. Want het zit zo, zeg maar, ik zal het even kort uitleggen. Als je met een jongen verkering neemt en je maakt het uit, dan kan hij allerlei dingen over je zeggen. Allemaal roddels. En dan krijg je een hele slechte naam. Dan wordt de eer van de familie aangetast. Kort gezegd. En dan kan het zelfs zo zijn dat niemand meer met de familie waar jij zeg maar in zit, wil trouwen.
- Badia (meisje, 17 jaar, havo)

---

61 Buitelaar, 2000; Hooghiemstra, 2003.

62 Hooghiemstra, 2003.

63 Vennix & Vanwesenbeeck, 2005.

64 Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004; Demant, 2005.

Uit onderzoek onder Turkse meisjes blijkt dat ook zij te maken krijgen met sterke sociale controle.⁶⁵ Deze meisjes onthouden zich bijvoorbeeld van omgang met jongens en mannen – niet omdat ze vinden dat het niet kán, maar omdat zij bang zijn voor de gevolgen: roddels. Verschillende jongeren in dit onderzoek vertelden dat er ook onder Marokkanen behoorlijk veel gekletst wordt.

Fatima: De Marokkanen, die zijn gewoon té erg. Ze praten te veel, ze roddelen te veel. (...)

Interviewer: Omdat er gepraat wordt?

Fatima: Ja, gepraat. 'Oh, ik zag die...' En vooral omdat hier maar een paar gezinnen wonen, kent iedereen elkaar dus. Tenminste, ze weten wie je vader is...

- Fatima (meisje, 15 jaar, havo)

De effecten van roddel lijken in een migrantenomgeving versterkt te worden. Omdat het dikwijls om een relatief kleine gemeenschap gaat, is er sneller sprake van consensus over afkeurenswaardig gedrag. Bovendien kan dat gemakkelijk overgaan in het publiek belachelijk maken, laster of zelfs verstoting.⁶⁶

Regels en eigen principes

Hoewel in principe de omgang met het andere geslacht aan regels is gebonden, gaven verschillende respondenten aan dat zij verkering hadden of hadden gehad. Over het algemeen waren de ouders daar niet van op de hoogte. Als jongeren afspreken met een vriendje of vriendinnetje, of anderszins iets doen waarvan ze weten dat de ouders dit waarschijnlijk afkeuren, speelt de angst om betrappt te worden – door ouders of bekenden – wel altijd mee. Zo vertelt een van de oudere meisjes over haar gevoelens wanneer ze stiekem afspreekt met haar vriend:

Tja, in principe... Niet, dat het niet mag of zo. Het is meer, tenminste bij mij, de angstgevoelens die erbij komen kijken van 'stel je voor iemand ziet je'. En die gaat het weer tegen al je familieleden zeggen, en dan ben jij lekker de lul, om het zo maar te zeggen. Dus het is meer de angst: 'stel je voor dat iemand je ziet'. Maar in principe, als een meisje dat gewoon mag van haar ouders, dan kan ze dat wel.

- Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Niet alle jongeren zeggen de strenge regels van hun ouders en de beperkingen in hun bewegingsvrijheid als een last te ervaren. Ouders en kinderen kijken ook niet per definitie verschillend aan tegen seksualiteit en gender-rollen: ook jongeren zelf zijn soms behoudend.⁶⁷ Zo vertelt Sanae:

---

65 De Vries, 1995.

66 De Vries, 1995.

67 Vgl. Jacobson, 1998.

Als je uitgaat, word je volgens ons geloof blootgesteld aan dingen die niet goed zijn, die als het ware slecht zijn. Wat is uitgaan? Heb je harde muziek, alcohol, roken. Dat is gewoon bij ons slecht voor een meisje. Mijn broer bijvoorbeeld gaat gewoon uit. Maar ik ben nog nooit van mijn leven uit geweest. Ik heb nooit de behoefte gehad om uit te gaan en ik weet dat ik nooit van mijn leven uit zal gaan. Zulke dingen... Er zijn gewoon dingen die je automatisch meekrijgt. Dat zijn gewoon dingen... Als je echt een Marokkaans meisje bent met zelfrespect, gewoon een meisje met zelfrespect die weet waar ze vandaan komt, dan vind ik dat je zelf moet weten dat het (niet) zo hoort. - Sanae (meisje, 17 jaar, havo)

Ook verwezen respondenten in zo'n 20% van de bindingen naar het belang van het bewaren van de maagdelijkheid. De helft daarvan noemde dit expliciet, de andere helft schreef iets in de trant van: 'Ik vind zelf dat iemand best wel verking mag hebben met iemand, als je maar niet te ver gaat (Noura, meisje, 15 jaar, vmbo).

Het overtreden van ouderlijke regels zou ook kunnen leiden tot gevoelens van ambivalentie. Jongeren hebben zich de regels van hun ouders wellicht zo eigen gemaakt dat overtreding ervan schaamte- en schuldgevoelens met zich meebrengt.⁶⁸

Verschillen tussen jongens en meisjes

Het meisje Sanae gaf hiervoor aan dat haar broer meer bewegingsvrijheid heeft dan zij. Ook in het volgende citaat van Mina is sprake van een dubbele standaard ten aanzien van de vrijheid van jongens en meisjes.

Mijn broertje was laatst naar een feest geweest. Toen kwam een meisje hem halen, en toen hoorde je mijn vader zo van 'nou, ga maar lekker weg met dat meisje'. Ik dacht bij mezelf: 'Als een jongen mij kwam ophalen, was ik gelijk... ha ha... gelijk weggeschopt naar de tuin of zo'. Dus jongens zijn veel vrijer. - Mina (meisje, 16 jaar, vmbo)

Ouders maken vaak een groot onderscheid tussen jongens en meisjes. Het verschil tussen de seksen keert ook terug in de beschreven bindingen, zij het slechts bij een kleine groep: zes van de tachtig jongeren geven aan dat er wat hun betreft een verschil is tussen jongens en meisjes. Op één na zijn dit overigens allemaal jongens. Zo schreef Majid:

Ik vind dat een jongen wat meer vrijheid heeft dan een meisje. Een meisje mag minder, omdat ze schande voor het gezin kan aanrichten, en dat vind ik wel goed. Een jongen kan een gezin niet echt een slechte naam bezorgen. Ik vind het verschil tussen jongens en meisjes wel kunnen. - Majid (jongen, 16 jaar, havo)

---

68 Buitelaar, 2002.

Daartegenover staan bijna twee keer zoveel jongeren die expliciet aangeven dat wat hen betreft jongens en meisjes gelijk zijn. Slechts twee van de elf jongeren die de gelijkheid tussen de sekses benadrukken, zijn van het manlijke geslacht. Een van hen schreef:

Het verschil tussen jongens en meisjes moet er niet zijn.
- Youssef (jongen, 17 jaar, havo)

Uit sommige antwoorden blijkt dat jongeren er zelf ook een dubbele standaard op na houden. Zo vertellen verschillende jongens dat maagdelijkheid eigenlijk zowel voor meisjes als voor jongens belangrijk is, maar dat je dat bij jongens 'toch niet kunt controleren'. Wat vindt Ayoub, een jongen van 15 die zelf zegt (nog) geen vriendinnetje te hebben gehad, ervan als Marokkaanse meisjes een vriendje hebben?

Ik bepaal dat niet. Als het mijn zusje was, ja, dan zou ik allang slaan of zo, dat het gelijk uit moet zijn. Maar als het een ander is, als het een vriendin van mij is, dan laat ik ze hun gang gaan. Maar als het mijn zus was...
- Ayoub (jongen, 15 jaar, vmbo)

3.4 *Educatie: grote waarde aan een opleiding hechten*

Exploratie én bindingen sterk

Uit eerder onderzoek bleek al dat allochtone jongeren in educatie sterkere bindingen hebben en intenser de mogelijkheden exploreren dan hun autochtone leeftijdgenoten. Ook onze respondenten hebben een uitgesproken mening over (het belang van) hun educatie. Het lijkt erop dat - overigens zonder dat in dit onderzoek gekeken is naar schoolresultaten - de meeste jongeren veel waarde hechten aan hun opleiding. Dit kan ermee te maken hebben dat ook Marokkaanse ouders goede educatie van hun kinderen heel belangrijk vinden. Dat jongeren veel exploratie vertonen is logisch: zij moeten waarschijnlijk zelf veel uitzoeken over hun schoolloopbaan omdat zij weinig praktische steun krijgen van hun ouders. Het scholier zijn lijkt in elk geval een grote rol te spelen in het identiteitsgevoel van de jongeren.

Zonder school kan je geen toekomst krijgen.
- Rahim (jongen, 18 jaar, mbo)

Weinig support, hoge verwachtingen

Verschillende informanten vertelden dat hun ouders vaak niet precies weten hoe het Nederlandse schoolsysteem in elkaar zit, en dat zij hen niet kunnen helpen bij het huiswerk of de keuze van vakken of vervolgopleiding. In de bindingen bij educatie werden ouders dan ook nauwelijks genoemd. Het gebrek aan ouderlijke steun bij schoolwerk komt ook uit andere studies naar voren.⁶⁹ De meeste ouders hebben zelf niet meegedaan in het Nederlandse onderwijs. Een van de geïnterviewde jongens:

Je hebt nu natuurlijk ook een nieuwe generatie ouders. Die kijkt weer anders tegen hun kinderen aan. Die begrijpen hun kinderen meer. Want mijn ouders... Wat ik nu in mijn leven doormak, hebben zij natuurlijk niet doorgemaakt. Naar school gaan bijvoorbeeld, zulke dingen. De nieuwe generatie ouders - bijvoorbeeld mijn broers en zussen - die begrijpen hun kinderen veel meer op dat gebied. Die hebben dat zelf helemaal doorgemaakt. De Nederlandse maatschappij, hoe je daarin moet integreren of gewoon meedoen. Dat weten mijn ouders wel, maar niet in zo'n grote mate als de nieuwe generatie ouders. - Mounir (jongen, 16 jaar, vwo)

De meeste Marokkaanse ouders hebben ook in Marokko nauwelijks onderwijs genoten. Verscheidene jongeren rapporteren dat hun ouders weliswaar niet in staat zijn om te helpen met huiswerk of schoolkeuze, maar vaak wel hun kinderen stimuleren om hard te werken en een hoge opleiding te gaan volgen.

Mijn moeder is analfabeet, dus die heeft niet op school gezeten. Veel inbreng heeft zij dus niet. Ze vindt het wel heel belangrijk dat wij school afmaken en uiteindelijk een goede baan vinden. Zij stimuleert mijn broertje ook heel erg, dat hij ook hbo gaat doen. Ze zegt hem wel elke dag van 'ga aan je huiswerk, ga niet te veel buiten'. Dat wel. Ze ziet wel het belang van school in. Maar het is niet van als ik tegen haar 'ik doe facility management', dat ze precies weet wat dat is. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Marokkaanse ouders vinden een goede opleiding afronden één van de belangrijkste doelen in de opvoeding, blijkt uit onderzoek.⁷⁰ Veel ouders willen voor hun kinderen een betere toekomst dan zij zelf hebben gehad, en een hoge opleiding vergroot de kansen op de arbeidsmarkt. De jongeren voelen zich vaak verplicht om goed te presteren, omdat zij het idee hebben door de migratie de kans te hebben gekregen het verder te schoppen dan hun ouders. Een van hen verwoordt deze prestatiedruk, gevraagd naar de houding van haar ouders tegenover haar schoolwerk:

---

69 O.a. Crul, 2000; Pels, 2000; Van der Veen, 2001.

70 O.a. Janssens e.a., 1999.

Zij hebben altijd geprobeerd om ons het goede voorbeeld te geven. Ze willen echt dat wij later een betere toekomst hebben dan zij, dat vind ik al heel wat. Dat ze dat aan ons willen geven, weet je wel. Want mijn vader is hier als gastarbeider gekomen, hij heeft niet echt een fleurig leven gehad of zo. En ze willen echt dat wij eruit springen. Dat we echt een goede studie hebben. - Hakima (meisje, 14 jaar, havo)

Marokkaanse meisjes noemen soms nog een andere reden waarom hun ouders hen zo stimuleren een goede opleiding te volgen. In het bijzonder de moeders benadrukken de zelfstandigheid die een afgeronde opleiding met zich meebrengt. Helaas hebben Marokkaanse meisjes vaak geen goed rolmodel om zich aan te spiegelen.⁷¹ Ook Marokkaanse jongens kunnen zich dikwijls niet spiegelen aan hun vaders, omdat zij meestal laagopgeleid zijn en geen goede positie hebben in de Nederlandse samenleving.⁷² Enkele jongeren vertellen dat zij wel andere familieleden hebben, met een hoge opleiding of een goede baan, die voor hen een voorbeeld zijn. Hbo-studente Bouchra (19) op de vraag naar haar rolmodellen: 'Ik ben mijn eigen rolmodel!'

Uit en thuis: botsende waarden

Hoe staat het bij de educatie met verschillen in waarden tussen de wereld thuis en de wereld op school? Sommige omgevingen waarin Marokkaanse jongeren verkeren, bestaan voornamelijk uit mensen van de eigen etnische groep (het gezin, de familie, de vriendengroep), terwijl in andere contexten autochtonen meer vertegenwoordigd zijn. Klasgenoten, schoolvrienden of leraren delen de waarden die migrantenjongeren van huis uit meekrijgen vaak niet.⁷³ Zo kan een kloof ontstaan tussen de opvattingen van bijvoorbeeld de school en die van de ouders. Een respondente, die van haar ouders niet mee mocht op schoolkamp, antwoordde op de vraag waarom dat zo zou kunnen zijn:

Ja, omdat, tja... Je blijft daar een week en dan ga je daar slapen en zo en dan moet ik mijn hoofddoek afdoen en dat kan sowieso niet. - Fatna (meisje, 15 jaar, havo)

Overigens verzetten de jongeren zich niet automatisch tegen de regels van hun ouders of hun geloof – en evenmin willen zij zich perse aanpassen aan het gedrag van Nederlandse klasgenoten. Ook zelf ervaren zij soms een spanning tussen hun eigen normen en waarden en die van autochtone klasgenoten. Zo vertelt een jongen over de laatste schooldag van het jaar:

Heel de klas was dronken, behalve ik. Ik zou gewoon nooit kunnen drinken van mezelf. Ten eerste vanwege mijn geloof. Ten tweede, als ik zie wat mensen allemaal gaan doen als ze dronken zijn... - Mounir (jongen, 16 jaar, vwo)

---

71 Bouw e.a., 2003.

72 Van Gemert, 1998.

73 Vgl. Harter e.a, 1997.

De jongeren schipperen tussen gewontes en gebruiken die zij van huis uit meekrijgen en zaken die op school gebruikelijk zijn. Soms gaat het om een heel praktische afweging, zoals in het geval van Hafida. Aan deze mbo-scholiere (20) werd gevraagd of zij wel eens het gevoel had een keuze te moeten maken tussen de Nederlandse en de Marokkaanse cultuur.

Hafida: Soms moet je wel kiezen ja, bijvoorbeeld het kerstdiner hier op school. Ga ik wel of ga ik niet, het is niet mijn geloof maar het is wel gezellig. Dus.

Interviewer: En hoe maak je die afweging?

Hafida: Ja, uiteindelijk ging ik wel. Voor de gezelligheid. En dan niet om het geloof, maar gewoon voor de gezelligheid. - Hafida (meisje, 20 jaar, mbo)

Discriminatie op de arbeidsmarkt

Verschillende jongeren gaven in de interviews aan dat ze ervaringen met discriminatie hebben. Zij hebben bijvoorbeeld het idee zowel bij het vinden van een stageplek als van een bijbaantje te worden achtergesteld. Een meisje dat een mbo-opleiding volgt:

Of ik wel eens discriminatie merk? Ja, dat zeker. Een keer moest ik een stage(plek) zoeken en toen was ik naar een bedrijf geweest. En die hadden mij niet aangenomen en dus wel een Nederlands klasgenootje, die is toen naar hetzelfde bedrijf geweest. Zij is toen wel aangenomen. - Anissa (meisje, 16 jaar, mbo)

Sommige jongeren zeggen niet expliciet dat ze gediscrimineerd worden, maar merken wel op dat het voor hen moeilijk is om een (bij)baan te krijgen. Zo antwoordt een van hen op de vraag of hij een baantje heeft:

Nadir: Nee, voorlopig niet.

Interviewer: Heb je daar een reden voor, of komt het gewoon niet uit?

Nadir: Ja, je kunt niet zo makkelijk een baantje krijgen.

Interviewer: Nee?

Nadir: Nee, niet echt.

Interviewer: Waarom dan niet?

Nadir: Ik weet het niet, dat moet je aan minister Balkenende vragen. De minister-president. - Nadir (jongen, 18 jaar, mbo)

Sommige meisjes menen dat de hoofddoek hen in de weg zit. Een hoogopgeleid meisje nam dit mee in haar overwegingen bij de beroepskeuze. Ze is bang dat haar hoofddoek een bepaalde carrière in de weg staat. Wat wil ze eventueel na de havo gaan doen?

Nou, ik was er heel erg zeker van, maar dat is weer veranderd nadat ik een hoofddoek ben gaan dragen. Dan ga je meer kijken van 'ja, waar gaan ze me aannemen en waar niet?' Dus dat heeft het weer wat moeilijker gemaakt.

- Loubna (meisje, 18 jaar, havo)

3.5 *De ouders: een goede band, met respect en soms discussie*

Zwakke exploratie, bindingen sterk

De band die Marokkaanse jongeren met hun ouders hebben, is over het algemeen goed en sterk. Dat is terug te zien in de sterke bindingen in dit domein. Omdat respect en gehoorzaamheid jegens de ouders belangrijke waarden zijn voor Marokkaanse jongeren, vertonen zij hier weinig onderzoekend gedrag. Als er al sprake is van exploratie, zullen de jongeren, vanuit respect voor hun ouders, hier waarschijnlijk niet gemakkelijk over praten. Een gebrek aan exploratie sluit goed aan bij wat Côté een 'traditioneel' opvoedingspatroon noemt, hoewel ook bij autochtone jongeren de exploratie in dit domein relatief laag is. Hoe dan ook: de sterke bindingen met ouders lijken een belangrijke rol te spelen in het identiteitsgevoel van Marokkaanse jongeren.

Onder de voet van jouw ouders, en dan vooral je moeder, ligt het paradijs.

- Nassira (meisje, 14 jaar, vmbo)

Het belang van respect

Met bovenstaande woorden verwoordde dit meisje een belangrijk thema binnen het domein 'ouders', namelijk respect. Bewust of onbewust verwees zij naar een overgeleverde uitspraak van de profeet Mohammed: 'Het paradijs is onder de voeten van de moeder'. Marokkaanse jongeren zien gehoorzaamheid en respect als belangrijke waarden.⁷⁴ Dat komt ook sterk uit de interviews in dit onderzoek naar voren. Zo antwoordde een zestienjarig meisje op de vraag wat haar ouders voor haar betekenen:

Mina: Veel. Ze hebben je van kleins af aan verzorgd, en ze zorgen nog voor je. Dus ze betekenen wel veel.

Interviewer: Hoe ga je met je ouders om?

Mina: Ja, goed. Respect. Ik accepteer wat ze niet goed vinden, en wat ze wel goed vinden.

---

74 Hermans, 2002; Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006.

Interviewer: En dat vertellen ze aan jou, wat ze wel en niet goed vinden?

Mina: Ja. - Mina (meisje, 16 jaar, vmbo)

Respectvolle omgang met ouders is ook een prominent item in de Marokkaanse opvoeding.⁷⁵ Een meisje van 19 verwijst naar het belang van respect voor ouders bij moslims, wanneer zij de vraag krijgt hoe zij thuis met haar ouders omgaat:

We hebben veel respect tegenover elkaar. Ik ouwehoer nog wel eens met mijn moeder, maar ik maak het ook wel weer goed als het een beetje uit de hand loopt. Wij moeten veel... In ieder geval de regel in de islam is dat wij onze ouders moeten respecteren.

Ook hoe ze zijn als het uit de hand loopt. Geen grote mond bijvoorbeeld, niet schelden, niet slaan, dat helemaal niet. - Soumaya (meisje, 19 jaar, mbo)

Als ouders zich bemoeien met wat hun kind doet of zich bezorgd tonen, wordt dat niet door alle respondenten als negatief ervaren. Ouders hebben immers het beste met je voor, zo redeneren verschillende jongeren. Dit komt ook naar voren in de binding die Alzira (meisje, 14 jaar, vmbo) voor het domein Ouders opschreef: 'Ik denk dat je je ouders moet respecteren omdat ze alleen het beste voor je willen'.

Ruimte voor onderhandeling?

Gezien het belang van respectvol gedrag tegenover de oudere generatie, is het niet verwonderlijk dat de jongeren zeggen nooit echt ruzie te hebben met hun ouders. Hooguit spreken zij van meningsverschillen die eventueel kunnen uitlopen op heftige discussies. Behalve over kwesties die in Marokkaanse gezinnen toch vaak al moeilijk bespreekbaar zijn – seksualiteit, huwelijksleeftijd, gebruik van genotsmiddelen⁷⁶ – ontstaan er ook discussies over zaken als huiswerk en zakgeld. Ook gesprekken over of iets wel of niet mag (uitgaan, naar een schoolfeest) lopen soms uit op een aanvaring.

Bouchra: Ook wel eens ruzie? Ja, aanvarinkjes zijn er ook wel eens. Ik ben ook niet perfect, ha ha.

Interviewer: En waar gaat het dan over?

Bouchra: Wat ik net al noemde, als ik iets vraag en het mag niet...dan gaan mijn haren nog wel eens een beetje overeind staan.

Interviewer: En heeft ze (haar moeder) dan ook argumenten, waarom dingen niet mogen?

Bouchra: Ja. Maar heel vaak is het hetzelfde. Zo van: niet gepast. Nee. Want, ja, er wordt bij ons in de cultuur heel veel gekeken naar 'wat zullen andere mensen ervan denken, als ze jou zien'. Maar ook heel vaak vanuit het oogpunt van het geloof, zo wordt er ook heel vaak gekeken. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

---

75 Pels & De Haan, 2003.

76 Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006.

Ouders spelen een belangrijke rol in de identiteitsvorming van opgroeiende jongeren. Normaal gesproken vinden de eerste 'identiteitsonderhandelingen' in de adolescentie plaats tussen kinderen en hun ouders.⁷⁷ Dit onderhandelen lijkt bij Marokkaanse jongeren echter minder vanzelfsprekend dan bij hun Nederlandse leeftijdgenoten. De respondenten geven dikwijls aan het idee te hebben dat hun ouders strenger zijn dan 'Nederlandse' ouders. Terwijl in Nederlandse gezinnen vaak de autonomie van het kind centraal staat in de opvoeding, draait het bij allochtone gezinnen vaak om meer groepsgerichte opvoedingsdoelen zoals gehoorzaamheid, respect en conformisme.⁷⁸

Ook staat de bredere familiekring centraal en geldt de familie-eer als belangrijke waarde. Sommige respondenten zeggen bang te zijn dat zij met een bepaald gedrag de eer van de hele familie aantasten. Ouders houden in hun opvoeding rekening met wat anderen, zoals familieleden of burens, zouden kunnen denken over hun kinderen.⁷⁹

Een deel van de beperkingen die de jongeren ervaren, kunnen ook voortkomen uit de angst van ouders dat hun kind te veel 'vernederlandst'. Het vasthouden aan de eigen normen en waarden biedt houvast in de soms als bedreigend ervaren omgeving. Terwijl migranten sociaal-economisch vaak een ondergeschikte positie innemen, maken zij door middel van strikte normen en waarden aanspraak op een morele superioriteit. Dit vergroot het gevoel van eigenwaarde.⁸⁰

Een zeer goede band

Ondanks eventuele spanningen tussen Marokkaanse jongeren en hun ouders, is er geen slechte band tussen hen.⁸¹ Het onderzoek laat eerder het tegenovergestelde zien: Marokkaanse jongeren zijn over het algemeen erg tevreden over hun ouders. Van de 80 bindingen zijn er maar liefst 73 die een positief standpunt over ouders beschrijven. Deze variëren van: 'Ik heb een hele goede band met mijn ouders' (Sanae, meisje, 17 jaar, havo) via: 'Ik kan supergoed opschieten met mijn ouders' (Brahim, jongen, 17, mavo) tot: 'Ze zijn het belangrijkste in mijn leven' (Rabia, meisje, 16 jaar, havo).

Hoewel er geen sprake lijkt van een generatiekloof tussen Marokkaanse jongeren en hun ouders⁸², is wel duidelijk dat voor veel jongeren de wereld thuis heel anders is dan de wereld buiten. Ouders komen zelf uit een andere traditie en kennen de wereld van hun kinderen niet altijd even goed. Tussen gezin, school en leeftijdgenoten kunnen de verwachtingspatronen en gedragscodes soms sterk uiteenlopen.⁸³ Toch geeft 20% van de jongeren in het onderzoek aan dat zij hun ouders als voorbeeld zien; slechts drie jongeren gaven expliciet aan dat ze het later anders willen doen dan hun ouders.

---

77 Liebkind, 1992.

78 Janssens e.a., 1999; Pels, 2000.

79 Hermans, 2002.

80 Buitelaar, 2002.

81 Vgl. Huiberts e.a., 2006.

82 Pels, 2000.

83 Pels, 2000.

Verschil tussen vader en moeder

In de relatie tot hun ouders merken veel jongeren een verschil op tussen hun vader en hun moeder. Vaders zijn over het algemeen strenger dan moeders, zo merken verschillende respondenten op. Marokkaanse moeders staan doorgaans meer open voor verandering en modernisering binnen het gezin dan Marokkaanse vaders, blijkt uit eerder onderzoek.⁸⁴ De vaders hebben meer problemen met het opgeven van hun traditionele, autoritaire positie. Toch gaan ook vaders soms met hun tijd mee, zo blijkt:

Vooral mijn moeder is hartstikke modern, en mijn vader blijft nog wel iets van uit zijn land hebben, maar... hij wordt ook steeds moderner. Hoe groter zijn kinderen worden, hoe moderner hij wordt. Dat gaat met de tijd mee.

- Fatima (meisje, 15 jaar, havo)

Behalve in strengheid is er ook een verschil in de onderwerpen waarover je praat met je vader en moeder.

Dus (met) de meer emotionele dingen, dan ga ik naar mijn moeder toe. En (met) de meer praktische dingen ga ik naar mijn vader.

- Mounir (jongen, 16 jaar, vwo)

Tegenover de vader zijn er meer 'schaamtevolle gespreksonderwerpen' dan tegenover de moeder. Je moeder moet je bovenal respecteren want zij heeft je ter wereld gebracht, rederenen verschillende jongeren. Ook aan Rahim de vraag of hij anders met zijn vader omgaat dan met zijn moeder.

Met mijn moeder meer respectvol, veel meer dan mijn vader. Omdat in de islam staat dat je je moeder drie keer meer moet respecteren dan je vader, omdat zij je negen maanden in de buik heeft gehad. Daar ben ik haar dankbaar voor.

- Rahim (jongen, 18 jaar, mbo)

---

84 Pels, 2000.

3.6 *Levensbeschouwing: moslimschap geeft sterk gevoel van identiteit*

Veel exploratie, bindingen sterk

Uit eerder onderzoek kwam al naar voren dat Marokkaanse jongeren sterk hun moslimidentiteit benadrukken. Dit is ook terug te zien in de hoge bindingsscores in het domein Levensbeschouwing. De sterke mate van exploratie is mogelijk te verklaren uit het feit dat moslimjongeren vaak met vragen zitten over (de regels van) hun geloof. Het is niet altijd gemakkelijk om moslim te zijn in een niet-islamitische omgeving. Bovendien worden jonge moslims in hun omgeving nogal eens kritisch op hun geloof aangesproken, waardoor zij gedwongen worden een standpunt in te nemen. In elk geval verschaft het moslim zijn de jongeren een sterk gevoel van identiteit. En: velen benadrukken dat ze zélf voor de islam gekozen hebben.

Wij hebben echt zo'n interactieve band met onze God.

- Ilias (jongen, 17 jaar, gymnasium)

Mijn hoofddoekje bedekt niet mijn hersenen, het bedekt alleen mijn hoofd!

- Habiba (meisje, 19 jaar, mbo)

Moslim zijn is moslim doen

Wat betekent het voor jonge Marokkanen in Nederland om moslim te zijn, en op welke manier zijn ze er in de praktijk mee bezig? Voor de meeste respondenten blijkt in de eerste plaats het volgen van bepaalde religieuze regels belangrijk te zijn. Verscheidene jongeren zeggen dat het uitvoeren van islamitische rituelen, gewoontes en gebruiken implicaties heeft voor het dagelijks leven. Het moslim zijn brengt allerlei gedragsvoorschriften met zich mee. Aan een van de jongsten de vraag hoe het voor hem is om moslim te zijn:

Om moslim te zijn? Gewoon. Het is standaard wat je moet doen, voor moslims, als je moslim bent. Gewoon, bidden. Je aan de regels houden van de moslims.

- Rachid (jongen, 14 jaar, vmbo)

Meerdere jongeren beschrijven als antwoord op deze vraag de vijf zuilen van de islam: de geloofsbelijdenis (*shahâda*), de vijf dagelijkse gebeden (*salât*), het vasten tijdens Ramadan (*sawm*), geld geven aan de armen (*zakât*) en het ten minste één keer bezoeken van Mekka (*hadj*). Andere regels waarnaar jongeren verwijzen: geen

varkensvlees eten, maagd blijven tot het huwelijk, een hoofddoek dragen, het respecteren van ouders en oudere mensen in het algemeen. Dat zij deze regels noemen, hoeft overigens nog niet te betekenen dat zij zich ook echt aan elk ervan houden. Wel zeggen vrijwel alle jongeren mee te doen met de ramadan. Deze vastenmaand staat niet alleen in het teken van religie, maar is ook een sociaal gebeuren. Op het meevasten staat vaak een sociale druk: niet meedoen wekt niet alleen afkeuring op, maar ook een gevoel er niet bij te horen.⁸⁵

Een eigen keuze

Het moslim zijn lijkt voor veel jongeren een vanzelfsprekendheid: vaak geven zij aan 'gewoon' of 'nu eenmaal' moslim te zijn. Ook uit andere studies onder Marokkaanse jongeren komt naar voren dat moslim zijn vaak een gegeven is: 'Zo ben je geboren', en als Marokkaan ben je 'natuurlijk' moslim.⁸⁶ In de geschreven bindingen geven echter slechts vier van de tachtig jongeren aan dat zij moslim zijn omdat ze dat van huis uit hebben meegekregen. Zo schrijft Ayoub (jongen, 15 jaar, vmbo): 'Geloof is heel belangrijk voor me en zo ben ik nou eenmaal opgegroeid'. Eén van de jongeren noemt zichzelf expliciet géén moslim: 'Ik vind zelf dat ik geen moslim ben, omdat ik mij niet aan de regels houd (Nadia, 15 jaar, vmbo)'. Verder formuleerde 80% van de respondenten een binding waaruit impliciet of expliciet bleek dat de islam voor hen (heel) belangrijk is.

*Ik ben 100% moslim, geloof heilig in de islam. En ben daar enorm trots op.
- Sanae (meisje, 17 jaar, havo)*

Ik ben blij dat ik moslim ben omdat ik erin geloof en ja, ik heb er gewoon vertrouwen in. - Karima (meisje, 14 jaar, vmbo)

Geloof is de kracht om te leven en te overleven. Alle beslissingen die je hebt genomen, neemt en zult nemen, zijn dankzij je geloof. - Ilias (jongen, 17 jaar, gymnasium)

Voor de meeste jongeren lijkt het geloof méér te zijn dan het volgen van de regels zoals zij die van huis uit hebben meegekregen. Tijdens de interviews benadrukken zij vaak dat het moslim zijn hun eigen keuze is, en dikwijls komt aan de orde dat de respondent veel waarde hecht aan de islam, een sterk geloof in God heeft, of het geloof als richtlijn in het leven aanneemt. Veel jonge moslims vinden de islam 'gewoon het beste geloof'. Het geloof is dus voor velen niet slechts iets dat door de ouders wordt opgelegd, maar heeft een persoonlijke betekenis en biedt een richtlijn in het leven.

---

85 Nabben, Yesilgoz & Korf, 2006.

86 Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006, p. 76.

Moslim in Nederland

In de praktijk blijken de islamitische regels, rituelen en gebruiken niet altijd gemakkelijk uit te voeren in de Nederlandse situatie: er doen zich allerlei praktische problemen voor. Overigens is het rituele repertoire van immigranten in Nederland wel kleiner geworden: niet alle rituelen die in het land van herkomst gebruikelijk zijn, worden in Nederland uitgevoerd. Bovendien neemt de culturele diversiteit binnen de rituelen af. Lokale verschillen die in het land van herkomst aanwezig waren, verdwijnen bijvoorbeeld. Ook zijn er veranderingen om pragmatische redenen.⁸⁷

Los van de praktische problemen, leidt het uitvoeren van islamitische regels in de Nederlandse samenleving soms tot onbegrip of spanningen. Zo wordt het dragen van een hoofddoek niet overal geaccepteerd, en het is niet altijd mogelijk om op de vaste gebedstijden te bidden. Hoewel er steeds meer ruimte komt voor het uitoefenen van de islamitische godsdienst (er komen bijvoorbeeld meer moskeeën) is de Nederlandse samenleving, in vergelijking met het land van herkomst, minder ingericht voor het praktiseren van de islam, menen verschillende jongeren. Dit levert soms een tweestrijd op: zij willen een goede moslim zijn, maar ook kunnen functioneren in de Nederlandse samenleving. Een meisje vertelt over haar keuze geen hoofddoek te dragen:

Bouchra: Tja. Ja. Nee. Daar kies ik inderdaad elke dag weer voor. Maar zo ben ik, als het ware, een beetje opgegroeid. Ik ken niet anders. Mijn oudste zus, die draagt wel een hoofddoek, mijn moeder draagt een hoofddoek. Dus, ik heb het om me heen wel heel veel. (...)

Interviewer: Een hoe denk jij erover?

Bouchra: Ik vind het heel knap dat vrouwen dat doen. Want ik merk gewoon, dat het veel moeilijker leeft in Nederland. Ik heb dan een vriendin die ook een hoofddoek draagt, en ik merk gewoon dat er veel sneller naar haar omgekeken wordt, weet je wel, dan naar mij. Ook gewoon met stageplekken zoeken. (...) Maar zij krijgt er vaak wel opmerkingen over. En ik vind het wel knap, dat zij dat zo doet. Er komt gewoon veel meer bij kijken. Ik weet niet, ik heb daar gewoon geen zin in. Tja, op zich, als ik dan kijk naar hoe belangrijk ik geloof vind in mijn leven, dan... zou ik het in principe wel moeten doen. Maar, ik weet niet. En ik vind het niet echt mooi, dat speelt ook mee. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Het volgen van verschillende religieuze regels is in Nederland voor jongeren waarschijnlijk moeilijker dan in moslimlanden, ook omdat veel leeftijdgenoten niet die achtergrond hebben. De respondenten in dit onderzoek vragen zich in elk geval soms af of ze 'het wel goed doen', dus of ze wel een goede moslim zijn. Heeft Latifa ook wel eens twijfels?

---

87 Dessing, 2001.

Ja, afen toe wel eens. Van 'Oh, doe ik het wel goed? Wat doe ik fout? Wat moet ik doen om het beter te maken?' Dat soort dingen.

- Latifa (meisje, 14 jaar, vmbo)

Op zoek naar antwoorden

De islam is in de Nederlandse omgeving waarin de Marokkaanse jongeren opgroeien geen vanzelfsprekendheid, maar moet opnieuw worden vormgegeven.⁸⁸ En het is niet altijd duidelijk hoe dat met bepaalde regels moet. Bovendien weten ze soms niet wélke regels je nu precies moet volgen. Hoewel de basisregels (de vijf zuilen) vrij duidelijk lijken, staan verschillende aspecten van de religieuze regels ter discussie. Een van de kwesties voor de jongeren in dit onderzoek is: hoe kun je 'een goede moslim' in Nederland zijn? Dat betekent ook: kennis vergaren. Zo schreef Rahim (jongen, 18 jaar, mbo): 'Mijn geloof is mijn leven. Ik wil alles weten over de islam wat ik niet weet'.

Meestal gaan jongeren niet op zoek naar zware filosofische of theologische verhandelingen, maar naar instant kennis over hoe je je moet gedragen.⁸⁹ Ze vragen zich bijvoorbeeld af of je haargel of deodorant mag gebruiken tijdens ramadan, of je als meisje eyeliner op mag, en hoe je je moet kleden. Oftewel: wat is *halal* (toegestaan) en wat is *haram* (verboden). Een bijkomstige moeilijkheid voor veel Marokkaanse jongeren is dat hun ouders vaak geen eenduidig antwoord weten op vragen over religieuze regels. Die zijn vaak laagopgeleid en opgegroeid op het platteland van Marokko, en hun kennis van de islam is vaak beperkt. Ook blijkt de stap om met vragen naar de imam te gaan vaak te groot, zeker als het gaat om meer persoonlijke, vooral relationele vragen.⁹⁰

Marokkaanse jongeren in Nederland komen uiteraard in contact met mensen die een ander geloof hebben dan zichzelf of met mensen die helemaal niet gelovig zijn. Dit contact kan bij sommige jongeren leiden tot vragen en twijfels over het eigen geloof. Ook komen zij op school in aanraking met (wetenschappelijke) visies die botsen met het standpunt van een gelovige. Naast de onduidelijkheid over de praktische regels van de islam, kennen sommige jongeren dan ook twijfels van meer inhoudelijke aard. Zo denken enkele respondenten na over het leven na de dood, over de schepping, of over hoe het kan dat er mensen zijn die in naam van de islam aanslagen plegen. Op de vraag hoe bij Majid twijfels waren ontstaan, antwoordde hij:

Ja, niet echt (door) iets dat ik tegenkom. Gewoon (door) iets dat ik op het nieuws zie dan. Iets dat ik op het nieuws zie, bijvoorbeeld dat mensen aanslagen gaan plegen vanwege hun geloof. En dan zit ik zo van: 'wat denken ze nou dat de islam is?'

- Majid (jongen, 16 jaar, havo)

---

88 Buitelaar, 2006.

89 Buitelaar, 2006.

90 Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006.

Gediscrimineerd als moslim

Marokkaanse jongeren kunnen in Nederland met een extra uitdaging te maken krijgen wanneer zij zich als moslim definiëren: verscheidene respondenten zeggen een klimaat te ervaren waarin de islam niet goed staat aangeschreven, en waarin vooroordelen of discriminatie regelmatig de kop op steken. Een van de jongens formuleert dit als volgt:

*De media schilderen niet alleen de Marokkanen, maar ook de moslims zwart.
- Mounir (jongen, 16 jaar, vwo)*

Bij de bindingen in het domein Levensbeschouwing wordt discriminatie echter weinig genoemd. En slechts één op de tien jongeren noemt het 'moeilijk' om moslim te zijn in Nederland. Wel hebben sommige jongeren het idee dat ze zich moeten verantwoorden voor zaken die buitenstaanders met het islamitische geloof associëren (zoals uithuwelijken of eerwraak), en dat er van hen verwacht wordt dat ze hier expliciet afstand van nemen.

Ik vind het wel moeilijk, vooral nu, want de mensen kijken me nu raar aan. Ze zeggen: 'Ah, die moslims, die blazen ons altijd op' en zo. Maar (...) als ik niks van hun hoor, dan ga ik verder met mijn moslim zijn. - Adil (jongen, 15 jaar, vmbo)

In het bijzonder na de aanslagen van 11 september 2001 en de moord op Theo van Gogh (2 november 2004) merkten verschillende jongeren dat er meer aandacht was voor de islam dan voorheen.

*Tja, vroeger werd er helemaal geen aandacht aan besteed, weet je. Je was gewoon moslim. En ik vastte af en toe. En nu, nou ja, na de moord op Theo van Gogh en alles wat er in de wereld gebeurd is... vragen er meer mensen van 'ben jij moslim?' Er is wel een beetje meer aandacht. En ja, hoe het voor mij is? Ik kan gewoon moslim zijn, ik kan mijn geloof uiten, ik kan naar de moskee, ik kan vasten. Niemand die me tegenhoudt, dus op dit moment is het wel goed om moslim te zijn in Nederland.
- Siham (meisje, 17 jaar, vwo)*

Wordt de negatieve houding jegens de islam in Nederland wellicht bepaald door gebrek aan kennis over dat geloof? Een aantal jongeren in het onderzoek heeft soms het idee dat ze erg hun best moeten doen om een beeld van de islam neer te zetten dat overeenkomt met hun eigen visie. Zo antwoordt een van de meiden op de vraag of ze wel eens discussies heeft over haar geloof:

Ja, de laatste tijd wel weer. Ik ben op school bezig met een literatuurgroep: 'Op weg naar het Lagerhuis'. En daar hebben we het wel eens over ja. En dan... Ja, ze hebben toch een ander beeld van mijn geloof. Hoe de media het schetst, dat zien zij als de waarheid. En dan probeer ik uit alle macht uit te leggen hoe de echte waarheid zit. Ja meestal lukt het wel, meestal denken ze wel van: 'Jeetje, ik dacht er helemaal niet zo over'. - Aziza (meisje, 15 jaar, havo)

De toon van het debat over de islam in Nederland is voor sommigen aanleiding tot felle reacties. Zo vertelt een meisje over een gebeurtenis bij haar in de klas, enige weken na de moord op Van Gogh:

*Laatst, vorige week, vroeg een Nederlands meisje aan mij in de klas of ik een enquête wilde invullen. Stond er een vraag in van 'Denk je dat de islam toekomst heeft in Nederland?' Vroeg ik, voordat ik had geantwoord, aan dat meisje: 'Wat vind je daar nou zelf van?' Zegt ze tegen mij: 'Dat weet ik nog niet'. Dus ben ik boos op haar geworden, ik heb de enquête helemaal niet ingevuld. 'Wie ben jij om aan mij te vragen of ik denk of hier nog toekomst voor mij is?' 'Wie geeft haar meer recht om hier te zijn? Zij is hier geboren, ik ben hier ook geboren (...). Dus wie ben je om tegen mij te zeggen dat ik waarschijnlijk hier geen toekomst heb in Nederland?'
- Sanae (meisje, 17 jaar, havo):*

3.7 *Algemeen principe: islam als richtlijn in het dagelijks leven*

Aan het slot van de interviews is elke respondent gevraagd zichzelf in algemene termen te beschrijven, of zichzelf samen te vatten. Dit 'algemeen principe' zegt iets over iemands algehele gevoel van identiteit. De sterke bindingen en intensieve exploratie ten aanzien van de moslimidentiteit zien we hier terug: de meeste jongeren beschrijven zichzelf bovenal als moslim. Over het algemeen verschaffen sterke en druk geëxploreerde bindingen iemand een duidelijk, stabiel gevoel van identiteit. De moslimidentiteit is voor de Marokkaanse jongeren in dit onderzoek blijkbaar belangrijk voor het héle gevoel van identiteit, zelfs een *way of life*.

*Levensbeschouwing: de islam is heel belangrijk voor mij omdat hieruit alle andere onderwerpen voortvloeien. Dus hoe ik met m'n ouders om moet gaan, et cetera.
- Reshma (meisje, 16 jaar, havo)*

*Ik probeer door middel van mijn geloof een ideale moslim/zoon te zijn voor mijn ouders, voor wie ik enorm veel respect heb. Door middel van mijn diploma zal ik later ook voor mijn ouders proberen te zorgen.
- Ilias (jongen, 17 jaar, gymnasium)*

Waarden en deugden

De meeste respondenten waren goed in staat om een algemeen principe te formuleren. Slechts vijf van de tachtig jongeren hadden er moeite mee en formuleerden een stelling die geen betrekking had op de eigen persoon. Het is niet toevallig dat zij tot de jongsten behoren: eerder onderzoek wees al uit dat vooral oudere adolescenten goed in staat zijn om een algemeen principe te formuleren.⁹¹ In 1987, bij het allereerste onderzoek naar het algemene principe⁹², bleek dat veel respondenten een standpunt formuleerden dat als een *leefregel* is te zien. Waarden als betrokkenheid, zelfontplooiing en zelfvertrouwen zagen zij blijkbaar als principes van waaruit ze ook bindingen in andere domeinen formuleerden. Ook in dit onderzoek formuleren enkele jongeren een algemeen principe waarin bepaalde waarden of deugden een rol spelen.

Behandel je medemens zoals jij graag behandeld wilt worden!
- Achmed (jongen, 19 jaar, laagopgeleid en werkend)

Iedereen is gelijk. - Rabia (meisje, 16 jaar, havo)

Ik probeer allerlei dingen in het leven reëel, rationeel en logisch te benaderen.
- Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Marokkaan, Nederlander of moslim?

Het leven als Marokkaan in Nederland is bij driekwart van de jongeren niet terug te zien is hun algemene principe. Van de jongeren waar het wél aan de orde komt, zegt 30% zich (bovenal) Marokkaan te voelen of blij te zijn met het Marokkaanschap. Dat doet bijvoorbeeld Rihab, die daarbij een onder jonge Marokkanen populaire zelfaanduiding gebruikt:

Ik heb geluk dat ik een mocro ben. - Rihab (meisje, 14 jaar, vmbo)

Andere jongeren benadrukken in hun binding juist dat zij zowel Nederlander als Marokkaan zijn. Slechts weinigen geven aan dat het wel eens moeilijk is om Marokkaan te zijn in Nederland, vooral vanwege de slechte naam van de Marokkaanse gemeenschap. Een van hen zegt expliciet dat zij zelf van plan is om dit negatieve beeld bij te stellen:

Ik vind dat er veel kan veranderen, zoals het beeld dat mensen hebben over de islam of over het 'Marokkaan' zijn. Ik zelf probeer daar een grote bijdrage aan te leveren. Mijn ouders hebben mij ook islamitisch opgevoed, waardoor ik toch wel een hele andere kijk tegen alles heb. Mijn doel is het verbeteren van deze wereld, dat is wel een doel dat ik voor ogen heb en dat ik ook wel zou willen. - Hind (meisje, 18 jaar, havo)

---

91 Bosma, 1991.

92 Müllges, 1987.

Islam als bepalend principe

Maar liefst 50 van de 80 respondenten brengen, impliciet of expliciet, het belang van de islam of het moslimschap naar voren. De meeste Marokkaanse jongeren in dit onderzoek vullen het algemene principe, en daarmee het algehele identiteitsgevoel, dus religieus in. Drie sprekende voorbeelden:

Mijn geloof, de islam, bepaalt mijn hele visie op vriendschap, jongen/meisje zijn, omgang met ouders, et cetera. - Mariam (meisje, 17 jaar, havo)

De islam 'beslist' mijn leven. - Mounir (jongen, 17 jaar, vwo)

Ik zelf heb ontdekt wat ik in mijn leven wil: dat ik als Marokkaanse moslim in Nederland mijn toekomst wil leven. - Khadija (meisje, 17 jaar, mavo)

Dat de religieuze identiteit voor Marokkaanse jongeren zo belangrijk is, een manier van leven, komt waarschijnlijk mede doordat zij de laatste tijd vaak worden aangesproken op hun moslim zijn. Maar dat zal zeker niet de enige reden zijn. Het zegt veel dat de moslimidentiteit voor hen een *gekozen* identiteit is in plaats van een *toegeschreven* identiteit.⁹³ Meer dan de helft van de jongeren in dit onderzoek geeft aan dat het moslimschap voor hen geen vanzelfsprekendheid 'van huis uit' is, maar een eigen keuze. Het zou weleens voordelen kunnen bieden om de moslimidentiteit zo expliciet te benadrukken. Op dit 'strategisch belang' gaan we in aan het slot van hoofdstuk IV.

3.8 Tot slot: van spanning naar uitdagingen

Opgroeien en een eigen identiteit ontwikkelen gaat bij Marokkaanse en autochtone jongeren in Nederland voor een groot deel op dezelfde manier. Voor beide zit de adolescentietijd vol uitdagingen. Echter, jonge moco's krijgen met specifieke spanningen te maken die voor extra uitdagingen zorgen (en die hen in problemen kunnen brengen). In dit onderzoek komen er vier prominent naar voren.

Leven in verschillende culturen tegelijk

Putten uit meerdere culturele repertoires en tegelijkertijd willen voldoen aan de verschillende gewoontes en praktijken: het brengt soms tegenstellingen met zich mee die moeilijk overbrugbaar lijken.⁹⁴ Als een bepaalde keuze door de omgeving niet geaccepteerd wordt, kan dat tot loyaliteitsconflicten bij jongeren leiden.⁹⁵ Bovendien is het mogelijk dat door verschillen in waardepatronen, een kloof ontstaat tussen de wereld thuis en de wereld buiten. Hoe overbruggen zij het een en ander?

---

93 Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004.

94 O.a. Baumeister, 1986.

95 Verkuyten, 1999.

Goed moslim zijn in Nederland

Ook de binding met de islam ‘versus’ de binding met de Nederlandse samenleving levert spanning op. Marokkaanse jongeren zien het moslim zijn als een essentieel onderdeel van hun identiteit, maar het is hun niet altijd duidelijk hoe ‘goed moslim’ te zijn in de westerse context. Onderzoekers signaleren dat bepaalde tradities gehandhaafd blijven bij moslimjongeren, maar dat zich ook vernieuwing aftekent.⁹⁶ De vraag blijft hoe Marokkaanse jongeren zelf die spanning hanteren.

Omgaan met stigma’s en discriminatie

De jongeren in dit onderzoek worden – als Marokkaan én als moslim – vaak geconfronteerd met vooroordelen, stigmatisering en discriminatie. Marokkanen hebben in Nederland een slechte naam en zijn van de grote etnische minderheden het minst populair.⁹⁷ Dit negatieve groepsimago kan van grote invloed zijn op de individuele identiteitsvorming van jonge Marokkaanse moslims. Hoe voorkomen zij dat dit verkeerd uitpakt en zich niet (langer) thuis voelen in Nederland?

Onderhandelen met de ouders

Marokkaanse jongeren tonen ‘van huis uit’ veel respect voor hun ouders en neigen sterk naar gehoorzaamheid. Anderzijds kennen ze van ‘buiten’ bepaalde verworvenheden van de vrijere Nederlandse samenleving. Logisch dat er spanning ontstaat tussen de wens de ouders te respecteren en het verlangen naar eigen keuzes. Nu blijkt dat Marokkaanse jongeren steeds meer onderhandelingsruimte weten op te eisen.⁹⁸ Hoe doen zij dat: respectvol marchanderen?

In het volgende hoofdstuk komen uitgebreid de ‘strategieën’ van Marokkaanse jongeren aan bod: hoe bieden zij deze extra uitdagingen het hoofd?

---

96 O.a. Korf e.a., 2007.

97 Hagendoorn & Pepels, 2003; Van Praag, 2006.

98 O.a. Pels & De Haan, 2003; Korf e.a., 2007.

4 *Strategieën: laveren, omzeilen, overbruggen*

Marokkaanse jongeren komen bij het opgroeien in Nederland voor extra uitdagingen te staan. 'Spannende' dilemma's die hun autochtone leeftijdgenoten niet tegenkomen. Identiteitsvorming is voor jongeren van Marokkaanse afkomst in Nederland méér dan leefgebieden onderzoeken en keuzes maken: zij moeten vaak manoeuvreren om (interne) conflicten te omzeilen en tegenstellingen te overbruggen. Welke strategieën ontwikkelen zij daartoe, en wat is vooral populair?

Hoe put je uit meerdere culturele repertoires en voldoe je tegelijkertijd aan de verschillende gewoontes en praktijken? Hoe ben je een goede moslim binnen de (niet-islamitische) Nederlandse context? Hoe ga je om met vooroordelen en discriminatie jegens je bevolkingsgroep? En: hoe toon je respect tegenover je ouders en ga je toch je eigen gang?

Zie hier, kort geformuleerd, de vier uitdagingen waarop Marokkaanse jongeren in Nederland op hun weg naar volwassenheid een antwoord moeten zien te vinden. Behalve het exploreren van mogelijkheden en het aangaan van bindingen, wat voor *alle* jongeren geldt, hebben zij dus nog méér te doen om een gezonde identiteit te ontwikkelen. Zij moeten strategieën bedenken om de spanningen te 'handlen' die de acculturatie met zich meebrengt. Zij moeten hun religieuze identiteit gestalte geven in een omgeving waarin dat niet altijd vanzelfsprekend is. Zij moeten manieren bedenken om, ondanks het negatieve imago van Marokkanen, een positief gevoel over zichzelf te ontwikkelen. En zij moeten, ten slotte, 'onderhandelen' met hun ouders, zodat zij een eigen weg kunnen kiezen zonder de respectvolle relatie te schenden.

Impliciet en onbewust

Hierna komen alle identiteitsstrategieën aan bod die de jonge Marokkanen in het onderzoek - soms expliciet, vaker impliciet - naar voren brachten. De beschrijving ervan illustreren we met citaten uit de interviews. Let wel: alles wat hier beschreven wordt, is gebaseerd op wat de jongeren zelf *zeggen* te doen. Het zou dus kunnen dat zij aangeven bepaalde strategieën te gebruiken, terwijl dat in de praktijk níet zo is. Andersom is het mogelijk dat zij in het dagelijkse leven ook andere strategieën gebruiken, maar dat die in de gesprekken niet naar voren zijn gekomen.

Wat niet wil zeggen dat de respondenten doelbewust geprobeerd hebben de boel voor de gek te houden. Waarschijnlijker is dat dit soort strategieën *onbewust* worden toegepast - en het is nu eenmaal moeilijk om te rapporteren over processen die men niet bewust beleeft. Bovendien is het de vraag in hoeverre jongeren dit soort zaken openhartig bespreken met een relatieve buitenstaander, zoals een interviewer.

Ook kan een rol spelen dat de jongeren geprobeerd hebben een bepaald beeld van zichzelf neer te zetten. Immers, veel jongeren willen niet de vuile was buiten hangen, bijvoorbeeld als het gaat om ruzies met hun ouders. Het negatieve imago van Marokkanen in Nederland kan hierbij een rol spelen: de jongeren doen erg hun best om een zo positief mogelijk beeld neer te zetten om de slechte naam die Marokkanen in Nederland hebben te compenseren.

4.1 *Leven in verschillende culturen tegelijk*

Hoe ga je als ‘multicultureel’ opgroeiende jongere om met (de tegenstellingen tussen) verschillende gewoonten en praktijken? Uit eerder onderzoek, onder Noord-Afrikaanse jongeren in Frankrijk⁹⁹, kwamen drie ‘simpele’ strategieën naar voren: geheel trouw blijven aan de eigen culturele achtergrond, volledig opgaan in de nieuwe sociale context, en switchen tussen verschillende culturele codes. Naast deze drie dook in de interviews met Marokkaanse jongeren nog een *vierde* ‘simpele’ strategie op: trouw blijven aan de religieuze achtergrond. Naast deze vier ‘simpele’ strategieën komen uit de literatuur en de interviews ook nog verschillende ‘complexe’ strategieën naar voren. Hieruit blijkt de creativiteit waarmee gezocht wordt naar oplossingen.

‘Ik ben bovenal Marokkaan’

Uitspraken in de interviews als ‘ik ben volledig Marokkaans’ of ‘ik houd me alleen aan de Marokkaanse cultuur’ zijn voorbeelden van deze strategie. Zo antwoordde Sanae op de vraag hoe zij zichzelf zou omschrijven:

Als Marokkaan of als Nederlander? Ik zie mezelf... ik ben... ik zeg nooit van mezelf dat ik Nederlander ben, geloof me. Ik ben 1000% Marokkaan.
- Sanae (meisje, 17 jaar, havo)

Eigenlijk gaat het hier meer om een zelfdefinitie en een ‘strategische uitspraak’ dan om daadwerkelijk gedrag of keuzes. Sanae noemt zich niet ‘gewoon Marokkaan’, maar is dat zelfs ‘1000%’. Daarmee zou ze ook al haar verdere gedrag en keuzes als ‘Marokkaans’ kunnen bestempelen, zodat er wat haar betreft ook een tegenstelling kan zijn tussen haar ‘Marokkaanse’ of haar ‘Nederlandse’ manier van doen. In elk geval definieert zij zichzelf in het interview nauwelijks als Nederlander.

‘Ik ben bovenal Nederlander’

Een enkeling geeft aan dat zij zichzelf helemaal niet (meer) als Marokkaan definieert, maar juist bovenal als Nederlander.

---

99 Camilleri & Malewska-Peyre, 1997.

Ik voel me gewoon een Nederlander. Ik ben in Nederland opgegroeid, ik woon in Nederland, ik woon mijn hele leven al in [woonplaats]. Ik heb niet echt een band met mijn geboorteland. - Badia (meisje, 17 jaar, havo)

Ook hier gaat het in feite weer om een zelfdefinitie. Door zichzelf bovenal als Nederlander te zien, probeert het meisje in dit voorbeeld de tegenstellingen tussen de verschillende culturen buitenspel te zetten. Zij geeft aan dat zij zich 'gewoon een Nederlander' voelt, zodat wellicht wat haar betreft haar manier van doen eigenlijk ook 'gewoon Nederlands' is.

'Ik ben bovenal moslim'

Sommige jongeren gaven aan dat zij zich niet zozeer 'Marokkaans' of 'Nederlands' voelen, maar dat zij bovenal moslim zijn. En dat zij zich vooral laten leiden door de regels en praktijken die dat met zich mee brengt. Eventuele culturele tegenstellingen worden hiermee ogenschijnlijk buitenspel gezet. Zo antwoordde Hajar op de vraag of zij soms het idee heeft dat zij moet kiezen tussen twee culturen:

Hajar: Nou, eigenlijk niet. Ik leef niet in een cultuur, ik...

Interviewer: Het is moeilijk om uit te leggen misschien...

Hajar: Ik denk niet in culturen ... ik denk eigenlijk meer in mijn geloof (...).

(Later in het interview)

Hajar: Hoe ik mezelf zou omschrijven: als Marokkaan of als Nederlander? Nou, ik zou mezelf omschrijven als islamiet, als islamitische vrouw, niet als Marokkaan, niet als Nederlander. Dat vind ik niet belangrijk. - Hajar (meisje, 19 jaar, mbo)

Kameleontisch omgaan met verschillen

Het komt ook voor dat jongeren niet de keuze maken voor één cultureel (of religieus) repertoire, maar dat ze 'switchen'. Jongeren blijken pragmatisch te kunnen omgaan met de verschillende culturele settings waarin zij actief zijn: het gedrag wordt afgestemd op de sociale situatie waarin men zich bevindt, waarbij vooral een verschil tussen private en publieke situaties wordt gemaakt.¹⁰⁰ Informanten gaven aan dat zij in staat zijn om te switchen tussen twee waardepatronen, afhankelijk van de context waarin zij zich bevinden. Thuis zijn zij bovenal Marokkaans, terwijl zij zeggen zich buiten (op school, op straat) meer als Nederlander te profileren. Het is een kwestie van je te gedragen zoals men verwacht dat jij je gedraagt, aldus een meisje in haar antwoord op de vraag of zij ook de uitdrukking 'tussen twee culturen' kent:

Bouchra: Ja. Ja, ik heb er nooit zo bij stil gestaan, omdat ik zo iets heb van 'zo leef ik'.

Ik neem het hoe het is. Dus ik sta er nooit echt zo bij stil, van 'oh, eigenlijk leef ik

---

100 Vgl. Camilleri & Malewska-Peyre, 1990 ; 1997.

tussen twee culturen in'. Ik leef er gewoon in, ik sta er nooit echt bij stil. Maar ik ken het inderdaad wel. Als ik dan wat verder na ga denken, van hoe groot de verschillen eigenlijk wel niet zijn, dan ga ik er wel bij stil staan. En ook het verschil van hoe ik zeg maar thuis, met mijn familie ben, en hoe ik buiten ben. (...)

Interviewer: Heb je dan ook het idee dat het twee verschillende kanten van jou zijn?

Bouchra: Ik denk dat het gewoon te maken heeft met aanpassen. Gedragen zoals men verwacht dat jij je gedraagt. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Naast deze als 'simpel' te typeren strategieën, gebruiken jongeren ook meer complexe 'strijdplannen' om met tegenstrijdige culturele codes om te gaan.¹⁰¹ Sommige hiervan stelen op redeneringen, terwijl andere juist weinig beargumenteerd zijn. Behalve uit eerder onderzoek bekende strategieën, kwamen uit de interviews met Marokkaanse jongeren ook enkele *nieuwe* strategieën naar voren.

Combineren van diverse repertoires

Een strategie die niet erg beargumenteerd lijkt, is dat jongeren de diverse culturele repertoires combineren zonder de verschillen ertussen als probleem te ervaren. Je kiest dát wat je het beste uitkomt, ook al is het niet consistent. Dit wordt ook wel 'maximaliseren van de voordelen' genoemd.¹⁰² In het onderzoek zijn in feite twee vormen van deze weinig beargumenteerde strategie gevonden: wijzen op de *vanzelfsprekendheid* van de combinatie van culturele repertoires, en wijzen op het *voordeel* ervan. Soms geven jongeren aan dat het combineren van de Marokkaanse met de Nederlandse cultuur helemaal geen problemen oplevert. Het is voor hen een vanzelfsprekend gegeven, waarmee zij omgaan zonder dat ze tegenstrijdigheden hoeven op te lossen. Zo antwoordde Omar op de vraag of hij het wel eens moeilijk vindt om in twee culturen te leven:

Omar: Nou, niet echt nee.

Interviewer: Niet echt?

Omar: Nee, ik ben het wel gewend, denk ik, daarom.

Interviewer: Je weet hoe je ermee om moet gaan?

Omar: Ja.

Interviewer: En hoe doe je dat?

Omar: Ja, gaat vanzelf voor mij. Ik weet (het) ook niet.

- Omar (jongen, 16 jaar, vmbo)

Zoals gezegd zijn er ook jongeren die het *voordeel* van het kunnen kiezen uit meerdere systemen benadrukken. Reshma vertelt daarover:

---

101 Vgl. Camilleri & Malewska-Peyre, 1997.

102 Camilleri & Malewska-Peyre, 1997.

*Ik vind het wel een voordeel eigenlijk, dat ik twee culturen ken. Want zo kun je...
Iedere cultuur heeft zo zijn voor- en nadelen, en dan kun je uit elke cultuur zeg maar
de goede punten eruit halen en de rest kun je laten. - Reshma (meisje, 16 jaar, havo)*

Naast deze twee strategieën, waarbij nauwelijks argumenten worden opgevoerd, zijn er ook strategieën waarin jongeren wél gebruikmaken van redeneringen om de tegenstellingen te reduceren.

Geen tegenstelling zien tussen wetenschap en religie

Er zijn jongeren die tegenstellingen tussen 'moderne' en 'traditionele' ideeën proberen op te lossen door teksten zó te interpreteren, dat 'moderne' ideeën al opgenomen lijken in gezaghebbende teksten als de koran. Aan de authenticiteit van de tekst wordt op die manier niet getornd. Eén van de respondenten in dit onderzoek beschreef waarom bepaalde zaken in de koran verboden zouden worden: het is ook wetenschappelijk bewezen dat het slecht voor je is.

*Ik rook dan ook niet, maar ik weet: als ik zou roken, zou mijn vader er groot bezwaar tegen hebben, ook tegen drinken. Kijk, bij ons is het verboden, in de islam. Ik zie mijn vader niet met een bierbuik in het ziekenhuis liggen en mijn moeder aan longkanker sterven. Daarom is het ook verboden: om zulke ziektes te vermijden.
- Amal (meisje, 17 jaar, vmbo)*

Op deze manier eigenen jongeren zich allerlei religieuze teksten toe: er is zo geen tegenstelling tussen wetenschappelijke ideeën en wat er in gezaghebbende teksten staat. Aziza gaat nog een stapje verder, naar aanleiding van de vraag over eventuele twijfels in dingen van haar geloof:

*Er is nooit wetenschappelijk bewezen dat er fouten staan in de koran.
- Aziza (meisje, 15 jaar, havo)*

Gedrag losmaken van de persoon

Een tweede beredeneerde strategie is die van dissociatie: het gedrag van bepaalde personen (vooral ouders) wordt losgemaakt van de persoon die dat gedrag vertoont. Bepaalde 'traditionele' gedragingen worden geaccepteerd omdat de oudere generatie nou eenmaal niet beter weet. In hun tijd en context was dat nu eenmaal de standaard, zo redeneert ook het meisje in het volgende voorbeeld:

Mijn moeder is natuurlijk ook wel een stuk ouder dan ik, en van een heel andere generatie, en op een andere plek opgegroeid, groot geworden. Dat is niet te vergelijken met hoe we hier nu leven. Het platteland van de jaren '60, '70 in Marokko, met 2004, hier, nu; dat is niet te vergelijken. Dus zij houdt er een heel andere denkwijze op na. En ik word toch wel heel erg beïnvloed door wat ik om me heen zie gebeuren,

buiten dingen dus. Vandaar dat er zeg maar ook vaak meningsverschillen zijn. Maar ik respecteer het toch wel, haar denkwijze. Want het is natuurlijk te begrijpen.
- Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Traditionele waarden 'moderniseren'

Het afleiden van 'moderne' waarden uit traditionele kan ook gezien worden als een complexe strategie. De redenering is dat bepaald 'modern' gedrag de beste manier is om oude waarden te vervullen. Bijvoorbeeld: een opleiding kan ervoor zorgen dat vrouwen betere moeders en echtgenotes worden in de huidige context. Zo vertelde één van de Marokkaanse meisjes:

Sommige jongens vragen me wel eens: 'Wat wil je later worden?' En dan zeg ik zo iets van 'een slimme moeder'. En dat vinden ze echt helemaal geweldig om te horen.
- Sanae (meisje, 17 jaar, havo)

Echt islamitisch of cultureel bepaald?

In de interviews geven jongeren aan dat bepaalde tradities volgens hen helemaal niet écht islamitisch zijn, maar cultureel bepaald. Deze jongeren willen terug naar een 'pure' of 'echte' islam: een islam die losstaat van de culturele interpretaties van hun ouders.¹⁰³ Op die manier kunnen zij afstand doen van bepaalde traditionele ideeën van hun ouders, zonder dat ze de oorspronkelijkheid en de waarheid van hun godsdienst in twijfel trekken. De kennis van (bronnen van de) godsdienst wordt door de jongeren strategisch ingezet, namelijk vooral in het eigen voordeel.¹⁰⁴ In het volgende citaat geeft Hind een duidelijk voorbeeld van het verschil tussen cultuur en religie. Vrouwenbesnijdenis staat niet letterlijk in de koran, maar is een fenomeen dat door de cultuur is bepaald, zo redeneert dit meisje:

Er worden heel veel dingen verward met elkaar. Ik denk dat cultuur en het geloof met elkaar verward worden. Even een voorbeeld noemen: vrouwenbesnijdenis, die Ayaan Hirsi Ali ook heeft gehad. Ik heb erover gelezen, gezocht, nagevraagd of dat mag in de islam, want ik ben zelf niet besneden. Ik vind het heel vervelend, dat zij dan besneden is, en dan omwille van het geloof. Maar ja. Er staat niet in de koran dat een vrouw besneden moet worden. (...) En ja, ik denk dat het met de Somalische cultuur te maken heeft, niet zo zeer met de islam, want anders waren alle islamitische vrouwen denk ik toch wel besneden, als het met het geloof te maken had. Maar dat is dus niet zo. - Hind (meisje, 18 jaar, havo)

---

103 Demant, 2005; De Koning & Bartels, 2005; Buitelaar, 2006.

104 Jacobson, 1998.

Leven in verschillende culturen- wat is populair?

De meeste jongeren combineren aspecten van de diverse culturen. Verschillen tussen de culturele repertoires worden soms via allerlei ingewikkelde strategieën gerationaliseerd, maar veel vaker lijkt het combineren en switchen min of meer vanzelf te gebeuren. Bijna de helft geeft aan dat het kunnen putten uit verschillende culturen hen tot voordeel strekt. Overigens blijft in de acculturalisatie zowel het 'Marokkaanse' als het 'moslimse' repertoire een belangrijke rol spelen. Verder maken verschillende jongeren, impliciet of expliciet, een strategisch onderscheid tussen cultuur en religie, waardoor zij 'veilig' afstand kunnen nemen van bepaalde traditionele ideeën van hun ouders.

4.2 *Goed moslim zijn in Nederland*

Hoe kun je een goede moslim zijn in de Nederlandse context? En hoe volg je de regels van de islam in deze niet-islamitische samenleving? Het onderzoek leverde liefst negen verschillende strategieën op.

Zelfzoeken naar informatie

De Marokkaanse jongeren raadplegen hun ouders, vrienden en de imam, maar ook internet en de bibliotheek om zoveel mogelijk te weten te komen over de (regels van) de islam.

Rachida: Geloof vind ik heel belangrijk, omdat ik sterk geloof in God. Ik ben er bijna elk weekend, vooral in de vakantie, mee bezig om meer te weten te komen over de islam. Ik wil ook nog de koran lezen. Daar ben ik nog niet mee bezig, maar dat ga ik wel doen.

Rachida: Wat ik wil weten over de islam? Gewoon, wat je allemaal moet weten over de islam.

Interviewer: En wat zijn dat voor dingen?

Rachida: Gewoon, ik lees de boeken van de bieb. Daar staat heel veel informatie in over de islam, dan krijg ik antwoord op bepaalde vragen.

- Rachida (meisje, 15 jaar, vwo)

De jongeren zoeken vooral informatie over allerlei praktische zaken, vooral over wat *halal* (verboden) of *haram* (toegestaan) is.¹⁰⁵ Ook verzamelen ze informatie over kwesties waarover zij door niet-moslims worden aangesproken, zoals de

---

105 De Koning & Bartels, 2005.

hoofddoek.¹⁰⁶ Het kan hun meer kennis verschaffen over verschillende mogelijke interpretaties, die zij kunnen gebruiken om religie als instrument in te zetten bij – bijvoorbeeld – onderhandelingen met de ouders, of in het onderscheid maken tussen cultuur en religie.

Gebrek aan kennis: óók strategisch

Hoewel kennis vergaren belangrijk is om de eigen moslimidentiteit te kunnen vormen, kan ook *gebrek* aan kennis soms strategisch zijn. In onderstaand citaat vindt een meisje het erger om regels niet na te leven terwijl je er wél weet van hebt, dan ze niet na te leven omdat je er géén weet van hebt:

Wat ik te weten wil komen over de islam? Zoveel mogelijk... Maar ook weer niet. Omdat je dan veel regels en zo leert kennen. En als je daar niet naar gaat leven, dan is het nog erger dan als je ze niet kent, en ze niet na leeft. Tja, is een beetje ingewikkeld, maar... ik wil er toch wel zoveel mogelijk over weten.
- Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Het niet kennen van bepaalde regels, of in elk geval zeggen ze niet te kennen, kan ook gezien worden als een strategie om de islam in te passen in de Nederlandse context. Zolang je geen weet hebt van bepaalde zaken, is dan de redenering, hoef je je er ook niet druk om te maken.

Pas later wordt het serieus

Ook een strategie is om de islam te zien als iets ‘voor de toekomst’. Godsdienst is een belangrijk en serieus aspect van het leven – maar omdat je nog jong bent, hoef je je nog niet overal aan te houden, zo redeneren verschillende jongeren. Meisjes geven bijvoorbeeld aan dat ze wel van plan zijn om een hoofddoek te gaan dragen, maar dat het op dit moment nog niet nodig is. Bidden, naar de moskee gaan en ‘serieus zijn’ worden ook op die manier uitgesteld: dat is vooral iets voor als je getrouwd bent en kinderen krijgt.

Ik bid nog niet, ik ben ook nog te jong. Ik heb het wel geprobeerd, maar ik kan het nog niet. Maar het is pas verplicht... na het huwelijk, denk ik.
- Rachida (meisje, 15 jaar, vwo)

Je best doen: op de goede weg

Zo goed mogelijk proberen religieuze regels uit te voeren, is ook een strategie. Als je er in elk geval naar strééft om een ‘goede moslim’ te zijn, ben je al een eind op de goede weg, is de redenering. Fatima wijst erop dat nu eenmaal niemand perfect is, maar dat je zeker kunt proberen je best te doen:

---

106 Buitelaar, 2006.

Ja, ik zeg niet dat ik perfect ben. Nee. Dat is niemand, perfect. Iedereen doet wel verkeerde dingen. (...) Ik probeer natuurlijk heel goed, zo goed mogelijk te doen.
- Fatima (meisje, 15 jaar, havo)

Voor jongeren is het strategisch te verwijzen naar hun goede bedoelingen, wanneer zij het idee hebben dat het aan de uitvoering van bepaalde rituelen (nog) schort. Zij geven zo aan dat het wel de bedoeling is om een 'goede moslim' te zijn, maar dat het niet altijd goed hoeft uit te pakken. In tegenstelling tot de strategie 'later pas serieus' wordt bij deze strategie echter niet verwezen naar de toekomst, waarin het allemaal beter zou moeten gaan.

Flexibel in de naleving

Jongeren geven aan dat zij bepaalde regels eigenlijk zouden moeten volgen, maar dat zij dit gewoon niet doen. Bij deze strategie ontbreekt het aan een verklaring of argumentatie: de regel wordt simpelweg niet in acht genomen. Die flexibiliteit wordt bijvoorbeeld zichtbaar wanneer meisjes aangeven dat ze eigenlijk een hoofddoek zouden moeten dragen, terwijl ze dat niet doen. Ook zeggen zowel jongens als meisjes dat ze eigenlijk zouden moeten bidden, of anderszins méér aan het geloof zouden moeten doen, maar dat het er niet van komt. En hoewel de tijden of periodes voor de vijf dagelijkse gebeden in principe vaststaan, wordt ook hiermee soms 'soepel' omgegaan. Overigens is het ook in moslimlanden mogelijk om gemiste gebeden op een later tijdstip in te halen. Dit is dus geen uitvinding van Nederlands-Marokkaanse jongeren.

Als ik wakker word, doe ik mijn ochtendgebed. Op school kan ik niet bidden. Ja, je hebt hier een stiltecentrum, maar daar ga ik nooit heen om te bidden. Als ik thuis kom, doe ik de twee gebeden die ik heb gemist onder schooltijd. En in de avond, voordat ik ga slapen, doe ik de andere twee gebeden. Ik bid niet alles keurig op tijd, maar dat hoeft ook niet. Want je zit op school, en je sport, dus het kan gewoon niet.
- Hatim (jongen, 17 jaar, havo)

Eigen interpretaties van waarden

Nog een manier om als moslim in een niet-islamitische omgeving te kunnen leven, is het ontwikkelen van een eigen, nieuwe interpretatie. Er wordt een islamitische waarde in stand gehouden, zonder vroegere interpretaties ervan te volgen. De implicaties van bepaalde waarden kunnen zo veranderen, zonder dat er aan de waarde zélf getornd wordt. Jonge moslimmeiden vinden het concept maagdelijkheid bijvoorbeeld wel belangrijk, maar zij volgen niet de strenge scheiding van seksen die hun ouders als consequentie daarvan zien.¹⁰⁷ Hierna vertelt Hind hoe zij verantwoordt dat zij een opleiding volgt en later zelf graag ook wil gaan werken. Ze

---

107 Brouwer, 1998; Buitelaar, 2002.

gebruikt hiervoor een interpretatie van voorbeelden uit het leven van de profeet Mohammed:

De vrouw van de profeet was ook een vrouw die hartstikke veel werkte en deed. Dus dan denk je toch van 'dat is de vrouw van de profeet en die deed het ook'. En het staat niet in de koran, dat een vrouw dat niet mag doen. En ja, de vrouw van de profeet is natuurlijk wel iemand die dan ook echt veel weet. En die werkte en die bleef ook niet thuis. - Hind (meisje, 18 jaar, havo)

Eigen keuze centraal stellen

Islamitische leefregels volgen en jezelf als moslim definiëren, beschouwen jonge moslims steeds meer als een kwestie van eigen keuze. Er lijkt een individualisering van het geloof op gang te komen.¹⁰⁸ Het benadrukken van de eigen keuze kunnen we zien als iets strategisch: jongeren bepalen zelf of zij bepaalde regels volgen, omdat zij er zelf voor hebben gekozen om moslim te zijn. Sanae benadrukt sterk dat zij moslim is, maar dat dit voor haar geen kwestie is van moeten.

Ik doe er heel veel mee. Ik ben islamiet. Ik heb, zoals ik al zei, ik heb het van jongs af aan meegekregen. Het is niet verplicht. Laatst ook, had ik er een discussie over. 'Je moet islamiet zijn van je ouders'. Zeg ik: 'ik moet helemaal niks'. Ik zeg 'het is wel zo: je bent op een bepaalde manier opgevoed, je weet niet anders, je zou nooit anders willen'. 'Dus je moet?' 'Ik moet absoluut niet'. - Sanae (meisje, 17 jaar, havo)

Behalve de keuze voor de islam in het algemeen, kan een jonge moslim ook zeggen dat het al dan niet volgen van *bepaalde regels* een eigen keuze betreft. Achmed geeft aan dat dit niets te maken heeft met de normen van de groep, maar dat het iets is 'tussen hem en Allah'.

Kijk, als ik trek heb in een biertje dan neem ik die. Daar ben ik gewoon heel eerlijk in. Ik zie het zo: dat is echt een zonde tussen mij en God. En dat komt wel goed. - Achmed (jongen, 19 jaar, laagopgeleid en werkend)

Het volgen van de regels

Er zijn ook jongeren die zeggen dat zij geloofsregels in acht willen nemen omdat ze er houvast aan hebben. De regels volgen (of in elk geval zégggen dit te doen) kunnen we daarom ook zien als een strategie om de islam vorm te geven. Zo antwoordde Aisha op de vraag of haar geloof van invloed is op haar dagelijks leven:

---

108 Phalet, Lotringen & Entzinger, 2000.

Aisha: Ja.

Interviewer: Op wat voor 'n manier?

Aisha: Ik moet me aan mijn geloof houden.

(Later in het interview)

Aisha: Het hoort gewoon bij het geloof, hè. Bij de regels. Dat je een hoofddoek draagt.

Daar moet je je wel aan houden. - Aisha (meisje, 14 jaar, vmbo)

Extra goed: een bonus opbouwen

De laatste strategie die uit het onderzoek kwam, is het je extra goed aan de regels houden. Omdat er zoveel onduidelijk is, of omdat er zoveel 'verleidingen' zijn in de Nederlandse samenleving, kun je – zo wordt geredeneerd bij deze strategie – maar beter extra goed je best doen met het geloof. Zo bouwt Amal een 'bonus' op door elke week een paar dagen te vasten – buiten de ramadan om:

Amal: Ik probeer elke maandag en donderdag te vasten. Omdat maandag de geboortedag is van onze profeet, Mohammed, en donderdag is voor de hele week, om je geweten te reinigen. Dus bijvoorbeeld; wij zeggen wel eens per ongeluk iets verkeerd, of je liegt per ongeluk, niet bij bewustzijn, maar dat kan je dan dus worden vergeven, als je die dag dus vast. Daarom doe ik dat ook, het is iets heel makkelijk en je doet er heel veel goeds mee.

Interviewer: Dan vast je dus overdag?

Amal: Overdag ja. Het is vandaag donderdag, dus ik ben aan het vasten. En dan zegt mijn vader: 'dat hoeft niet, want je zit nog op school'. En dit en dat. Maar dat heeft niks met school te maken, want juist als je vast, dan weet je ook wat je zegt, en dan heb je een helder hoofd. Je weet wat je lichaam kan en niet kan, dat leer je gewoon, doordat je jezelf in de hand moet kunnen houden. Het is net als discipline, het is net als pianoles. - Amal (meisje, 17 jaar, vmbo)

Moslim zijn in Nederland - wat is populair?

Bijna alle jongeren zoeken druk naar informatie over hun eigen godsdienst om antwoorden te vinden: hoe kunnen zij een 'goede moslim' zijn in de Nederlandse samenleving? Eigen interpretaties en een persoonlijke invulling schuwen zij bij die zoektocht zeker niet. Daarnaast probeert een groot deel de geloofsregels (zo goed mogelijk) te volgen. Meisjes lijken hierin iets serieuzer dan jongens: ze permitteren zich in elk geval minder flexibiliteit. Meer dan de helft van de jongeren geeft nadrukkelijk aan dat het moslim zijn een eigen keuze is, en dat zij dus niet alleen moslim zijn omdat hun ouders dat zijn.

4.3 *Omgaan met stigma's en discriminatie*

De beeldvorming rond Marokkaanse jongeren in Nederland is overwegend negatief. Welke houding nemen zij aan jegens vooroordelen en discriminatie? Hoe reageren zij daarop? Uit de interviews kwamen zes verschillende strategieën naar voren: ontkennen, accepteren, distantiëren, omdraaien, reageren, en: een voortrekkersrol vervullen.

Ontkennen dat het bestaat

Er zijn respondenten die aangeven niet het idee te hebben dat er sprake is van racisme, discriminatie of vooroordelen. Hayat zegt bijvoorbeeld dat zij er nooit last van heeft:

Hayat: Maar ik ben nog nooit gediscrimineerd, dus.

Interviewer: Ja?

Hayat: Ook nooit op straat

Interviewer: Oké. Ben je wel bang dat dat gebeurt?

Hayat: Nee.

(Later in het interview)

Interviewer: Merk je wel eens iets van vooroordelen over Marokkanen?

Hayat: Nee. - Hayat (meisje, 14 jaar, vmbo)

Dit meisje is overigens stelliger dan andere informanten. Op de vraag of ze last hebben van discriminatie, wordt vaker zo iets geantwoord als 'niet echt'. Ook geven sommige jongeren aan dat Marokkanen in het algemeen misschien wel gediscrimineerd worden, maar dat zij er zelf nooit last van hebben. Door dit onderscheid te maken, verkleinen zij de persoonlijke negatieve impact van groepsdiscriminatie. Ook Bouchra zegt dat zij zelf geen last heeft van het negatieve imago van Marokkanen in Nederland:

Bouchra: Ook met de negatieve beeldvorming over Marokkanen in Nederland voel je je toch wel steeds meer in het negatieve licht gedrukt.

Interviewer: Merk je dat zelf ook, heb je daar wel eens last van?

Bouchra: Nee, ik persoonlijk niet. - Bouchra (meisje, 19 jaar, hbo)

Accepteren: op twee manieren

Het accepteren van discriminatie is een andere strategie die Marokkaanse jongeren gebruiken. Dat kan in feite op twee manieren: accepteren van de *gebeurtenis* en accepteren van het *beeld*. Een voorbeeld van het eerste is de jongen hierna, die discriminatie accepteert omdat hij meent dat het iets is van alle tijden, en eigen is aan de mens:

Vooroordelen. Je hebt heel veel verschillende, je hebt ze merendeels in de grote steden, daar heb je echt veel vooroordelen. Maar... er zijn ook vooroordelen in de dorpen. Ze zijn de hele dag in hun kamer, en ze horen het nieuws, dan komt het vanzelf. En ja, dan komt het vanzelf. Want als ik naar een dorpje in Marokko ga en ik zeg: 'Nederlanders zijn beesten' of wat dan ook, dan denk ik ook niet dat ze jullie leuk gaan vinden de eerste keer dat ze jullie zien. Dat is gewoon zo, ja. Met mensen kun je heel veel dingen doen, je kunt ze ompraten. In de Tweede Wereldoorlog zijn er ook heel veel mensen omgepraat door die Duitser. En ja, wel 50 miljoen doden (sic), omdat een gozer die dingen zei. - Brahim (jongen, 17 jaar, vmbo)

De tweede manier is het aanvaarden van het heersende beeld over Marokkanen: er zijn nu eenmaal mensen die het verpesten voor anderen. Dat ze gediscrimineerd worden hebben Marokkanen dan, volgens de redenering van de adolescent, op één of andere manier een beetje aan zichzelf te danken. Aan Majid de vraag hoe het voor hem is dat Marokkaanse jongens een slechte naam hebben:

Ja, dat is hun eigen domme schuld. Maar ja, ik vind niet dat anderen eronder moeten lijden. Natuurlijk zijn er jongens die het andere pad op gaan, die het dan verpesten. - Majid (jongen, 16 jaar, havo)

Distantiëren van het imago

Er zijn ook jongeren die zich juist distantiëren van het negatieve imago van Marokkanen. Daar zijn drie manieren voor. Iemand kan aangeven dat hij of zij zelf in elk geval niet 'slecht' is (1) of dat de meeste Marokkanen niet zo zijn (2). Maar de schuld van het negatieve imago kan ook bij de media gelegd worden (3). Karim distantieert zich van discriminatie door erop te wijzen dat hij zelf geen 'kut-Marokkaan' is:

Karim: Nou, sommige Marokkanen zijn niet goed, gewoon, dieven en zo. En andere Marokkanen niet. Maar de meeste Nederlanders kijken naar je van: 'Jij bent ook geen goede Marokkaan'. Maar ik heb nog nooit gejat, ik heb nog nooit iemand in elkaar geslagen, dus.

Interviewer: Dus de Marokkanen hebben wel een slechte naam?

Karim: De meeste wel ja. Maar onze naam, achternaam, niet. Helemaal niet. (Later in het interview)

Interviewer: Maar hoe vind je het dat bijvoorbeeld in de media ze het nu heel vaak hebben over 'kut-Marokkanen'?

Karim: Ja, dat moeten ze lekker zelf weten. Ik zit daar echt niet mee, hoor.

Interviewer: Nee? Jij trekt het je niet aan?

Karim: Nee. Ik weet hoe ik ben. Ik ben geen kut-Marokkaan. Dus.

- Karim (jongen, 16 jaar, vmbo)

Rachid wijst er juist op dat volgens hem de vooroordelen over Marokkanen nergens op gebaseerd zijn. Zo neemt hij afstand van het algehele negatieve beeld over Marokkanen. De vraag was of hij denkt dat er vooroordelen over Marokkanen bestaan.

Ja, best wel. Ze denken meteen, als ze een Marokkaan zien: Dat is een dief, dat is een crimineel, en dit en dat'. Dat is meestal niet zo. Bijna nooit. Meestal, als ik ze ken, Marokkanen, dan zijn ze niet zo. Ze jatten niet, ze doen bijna niks.
- Rachid (jongen, 14 jaar, vmbo)

Hatim, ten slotte, distantieert zich door aan te geven dat de media overdrijven en het beeld over Marokkanen opkloppen:

Het beeld van de media klopt niet altijd (...). Het is zeg maar zo: mocht het een keer een Nederlander zijn die wat gedaan heeft, dan staat het er echt zo klein [geeft klein stukje aan], wie er bij betrokken was. Maar als het een Marokkaan was, staat het gelijk op de voorpagina, heel groot. 'Marokkaan weer wat gedaan'. Dat vind ik ook wel iets minder. De media schildert ons ook zwart. Dat is dan de kracht van de media. - Hatim (jongen, 17 jaar, havo)

Omdraaien van het beeld

Weer een andere strategie is het omdraaien van het negatieve beeld door het versterken van een positief imago.¹⁰⁹ Jongeren opperen dan bijvoorbeeld dat Marokkanen een goede familieband hebben, gastvrij zijn of veel gezelligheid kennen. Op de vraag of zij wel eens merkte dat er vooroordelen bestaan over Marokkanen, vertelde Laila dat er ook *positieve* dingen over Marokkanen worden gezegd:

Laila: Ja, best wel. Het is niet zo dat ze zeggen: 'Hé, Marokkanen zijn goed' of zo, maar zo van: 'Tja..., die Marokkaanse mensen zijn wel lief' en ze zijn heel open voor anderen'. Dat hoor ik dan wel. Dat als je binnenkomt bij Marokkaanse mensen, weet je wel, word je gelijk met wat lekkers...

Interviewer: Heel gastvrij?

Laila: Ja, heel gastvrij. En 'wil je wat drinken? Wat wil je erbij eten?' Weet je wel. Zo zijn we wel. En heel open. Bijvoorbeeld, als je ergens moeilijk mee zit, kan je gewoon... zijn de Marokkaanse mensen wel van 'kom effe praten' en zo.

- Laila (meisje, 15 jaar, vmbo)

Een tweede manier van omdraaiing is zichtbaar wanneer jongeren *Nederland* juist extra negatief afschilderen. 'Nederland heeft geen cultuur', merkt een meisje op. Een ander meisje, Hajar, vertelt dat het dragen van een hoofddoek volgens haar

---

109 Vgl. Camilleri & Malewska-Peyre, 1997; Hermans, 2004.

geen teken van onderdrukking is. Het volgen van de laatste mode daarentegen is in haar ogen juist wel een vorm van vrouwenonderdrukking:

Hajar: Er zei zo'n jongen maandag: 'Ik vind meisjes die een hoofddoek dragen onderdrukt'.

Interviewer: En wat zeg je dan?

Hajar: Nou, ik vind dat juist niet. Ik vind juist dat het gaat om innerlijk. En ik vind juist dat meisjes die zonder hoofddoek lopen, die echt met de mode mee willen lopen, die vind ik juist onderdrukt. Want die zijn onderdrukt door de maatschappij, zei ik zo. Want de maatschappij wil dat zij zich zo kleden, snap je? En dan gaan ze zich, zeg maar, zo kleden, terwijl ik me gewoon kleed waar ik me fijn in voel. Klaar.

- Hajar (meisje, 19 jaar, mbo)

Reageren: rationeel of emotioneel

In de hiervoor beschreven strategieën reageren jongeren niet echt op discriminatie, het gaat meer om persoonlijke redeneringen. Reacties, rustige én confronterende, komen echter wel degelijk voor. Men probeert bijvoorbeeld door middel van uitleg en antwoorden vooroordelen uit de weg te ruimen. Zo zegt Amina kalm in te gaan op discriminerende opmerkingen of vervelende vragen:

Dan moet ik dat uitleggen, tenminste, dan wil ik dat ook. Van 'ik wil niet dat jij er zo over denkt, ik wil dat je de waarheid weet en niet dat wat de media zegt, dat je dat overneemt'. Je moet je mening baseren op feiten en niet op onzin.

- Amina (meisje, 17 jaar, havo)

Maar discriminatie kan ook emotionele reacties uitlokken bij de jongeren, bijvoorbeeld in de vorm van schelden of slaan. Zo geeft Nadir aan dat hij wel eens boos wordt:

Nadir: Stel, ik ga naar een disco en dan willen ze mij niet binnenlaten, en die andere, die Nederlander is, die willen ze dan wel binnenlaten.

Interviewer: Wat doe jij dan?

Nadir: Boos worden. Schelden. Nou, niet echt schelden, maar gewoon schreeuwen.

Interviewer: Merk je wel meer van vooroordelen?

Nadir: Ja.

Interviewer: Wil je ze vertellen dan?

Nadir: Men praat dan over je, terwijl ze niet eens weten wat je doet, wie je bent en zo. Of je een slechte Marokkaan bent of een goede Marokkaan, dat weten ze niet.

Interviewer: Nee. En hoe reageer jij daar dan op?

Nadir: Tja, dat ligt eraan. Als ze mij discrimineren voor mijn gezicht of over mij praten, dan word ik wel een beetje boos.

- Nadir (jongen, 18 jaar, mbo)

Een voortrekkersrol spelen

Een laatste strategie die uit de interviews naar voren kwam, is het vervullen van een voortrekkersrol in de strijd voor een goed imago van Marokkanen in Nederland. Jongeren willen zelf het goede voorbeeld geven – voor Marokkaanse leeftijdgenoten, maar ook voor de Nederlandse samenleving. Enkele jongeren gaven zelfs aan mede om die reden aan het onderzoek mee te doen: door hun positieve verhaal te vertellen, hopen zij het negatieve beeld over Marokkanen te kunnen ombuigen. Anderen gaven bijvoorbeeld aan dat zij actief zijn in vrijwilligerswerk, of multiculturele activiteiten op school organiseren. Zo vertelt Achmed over wat hij naast zijn baan als loodgieter doet:

*Ja gewoon. Jongeren van de straat houden. En zo veel mogelijk proberen om jongeren uit de groep te krijgen. Gewoon vrijetijdsbesteding voor die jongeren invullen.
- Achmed (jongen, 19 jaar, laagopgeleid en werkend)*

Omgaan met discriminatie - wat is populair?

De meeste respondenten lijken discriminatie gewoonweg te accepteren of ze ontkennen er zelf last van te hebben. Ook proberen veel jongeren er rationeel op te reageren. Heel soms ontlokt een opmerking een boze reactie. Opmerkelijk: de rol van de media in de negatieve beeldvorming rond Marokkanen is door nog geen kwart van de jongeren genoemd. Hoogopgeleide jongeren hebben overigens vaker last van het negatieve imago in de media. Eén op de vijf informanten laat het er niet bij zitten en probeert een voortrekkersrol te vervullen in de imagoverbetering van Marokkanen in Nederland.

4.4 *Respectvol onderhandelen met de ouders*

Hoe toon je respect jegens je ouders en ga je toch zonder conflicten je eigen gang? De jongeren in het onderzoek gebruiken hiervoor twee opvallende strategieën: onderhandelen, of ergens niet over praten. Anders gezegd: de jongeren proberen met hun ouders tot een compromis te komen, of ze zorgen ervoor dat de ouders geen weet krijgen van bepaalde gedragingen van hun kind.

Onderhandelen: soms wel, soms niet

Onderhandelingen met de ouders gaan vaak over uitgaan, tijdstip van thuiskomen of het dragen van bepaalde kleding. Onderhandelen kan op verschillende manieren: door te ‘zeuren’, een broer of zus een goed woordje te laten doen, ouders tegen elkaar uit te spelen, of te verwijzen naar leeftijdsgenoten die wél mogen. Ook kunnen de jongeren argumenten gebruiken als ‘dat is normaal hier in Nederland’, maar soms juist ook argumenten die aansluiten bij de religieuze of traditionele

denkwereld van hun ouders. Zo vertelt Yamina hoe zij onlangs probeerde te bereiken dat ze mee mocht op schoolkamp. Een jaar eerder was het haar niet gelukt, maar dat vond ze niet zo erg 'omdat er toch geen leuke mensen meegingen'. Nu wijst ze haar ouders erop dat zij hun religieuze normen niet zou overtreden wanneer zij mee zou gaan op kamp:

Yamina: Maar dit jaar, toen we naar Duitsland gingen, ging ik wel moeite doen. Gingen wel met leuke leerlingen, dus. Mijn ouders zijn wel over te halen, dus ik kan wel goed met ze te praten.

Interviewer: Wat voor soort argumenten kun je dan gebruiken?

Yamina: Er wordt geen varkensvlees gegeten, er wordt geen alcohol gedronken. Als je dat een beetje zegt. - Yamina (meisje, 16 jaar, havo)

Een ander meisje geeft aan dat er, hoewel zij zeker probeert te onderhandelen, er vaak toch een grens is in wat wel en niet mag:

Soumaya: Mijn moeder is heel vrij, mijn vader is nog wel wat streng. Maar als je hem goed, duidelijk, uitlegt wat je bedoelt, dan is hij het er wel mee eens. Maar soms niet. Dan is hij toch wel... hij is echt een Marokkaan gewoon, hij verandert niet. Het is gewoon altijd bij hem bijgebleven.

Interviewer: Kun je hem dan proberen over te halen, kun je met hem onderhandelen?

Soumaya: Ja, dat wel. Ja, toen ik jong was niet natuurlijk, toen was ik jong en toen respecteerde ik ze altijd. Maar nu, als ik echt ergens naar toe wil bijvoorbeeld, dan probeer ik het wel. En als hij nee zegt, en dan echt nee, dan houd ik ook op. Dan valt er niet... Dan probeer ik toch nog wel, dat ik toch nog wel vraag 'ja, maar ik wil toch'. Dan soms, dan mag ik wel. Maar soms dan houdt hij toch vast: 'Nee, je gaat niet!' - Soumaya (meisje, 19 jaar, mbo)

Dit voorbeeld laat zien dat de jongeren vaak wel inschatten wanneer er wel en wanneer niet onderhandeld kan worden. Sommigen zeggen dan ook dat zij niet naar de bekende weg willen vragen. Ze gaan dus bijvoorbeeld niet informeren of ze uit mogen als ze toch zeker een 'nee' verwachten.

Gewoon niet over praten

Lijken er geen mogelijkheden te zijn om te onderhandelen, dan is er de optie om met de ouders gewoon niet te *praten* over bepaalde onderwerpen. Uit de interviews bleek dat er soms dingen zijn waar de ouders geen weet van hebben, zoals slechte schoolresultaten, uitgaan, roken of drinken. Met name seksualiteit en relaties zijn niet bespreekbaar.¹¹⁰ Jamal gaat in op de vraag of hij met zijn ouders over vriendinnetjes kan praten.

---

110 Nabben, Yesilgöz & Korf, 2006.

Jamal: Bij ons niet, in de Marokkaanse cultuur. Totdat je groter bent, als je wil trouwen, (dan) kan je dat wel tegen hen zeggen. Verder...

Interviewer: Je kunt niet over vriendinnetjes praten?

Jamal: Nee, met mijn ouders niet.

Interviewer: Of haar mee naar huis nemen?

Jamal: Nee, dat mag bij onze cultuur niet. Of je doet het stiekem, of je doet het niet.

- Jamal (jongen, 15 jaar, vmbo)

Soms lijkt het alsof er een stilzwijgende afspraak is tussen ouder en kind: zolang de ouders niet weten van bepaalde gedragingen, worden zij er ook niet door in verlegenheid gebracht. Kinderen zwijgen, ouders veinzen niets te weten van het gedrag van hun kroost buitenshuis, of praten er in elk geval niet met hun kinderen over.¹¹¹ Zo vertelt Rajae dat zij een vriend had, maar daar thuis niet over praatte:

Interviewer: Kun je daar met je ouders over praten?

Rajae: Nee. Ze wisten het wel, maar ik praatte daar niet over.

- Rajae (meisje, 14 jaar, vmbo)

Het is overigens heel goed denkbaar dat ook autochtone jongeren de hier genoemde strategieën volgen in de relatie met hun ouders.

Onderhandelen met de ouders- wat is populair?

Ruim de helft van de jongeren blijkt kans te zien om met de ouders te onderhandelen en zo de vrijheid te vergroten. Meisjes onderhandelen meer dan jongens, hoogopgeleiden meer dan laagopgeleiden. Als het 'marchanderen' niet lukt, of als het om zaken gaat waar je uit respect niet met je ouders over praat, komt het bij veruit de meeste jongeren (80%) voor dat zij over bepaalde onderwerpen niet met hun ouders praten.

4.5 De moslimidentiteit: een strategische keuze

Ik ben geen moslim omdat ik dit van huis uit heb meegekregen, maar omdat ik er zelf voor gekozen heb. Meer dan de helft van de jongeren in het onderzoek geeft dat aan. Al gauw komt dan de vraag op: waarom is het voor hen gunstig om de moslimidentiteit zo te benadrukken? Het antwoord: die keuze is van strategisch belang in de confrontatie met de andere drie 'extra uitdagingen' waarmee opgroei-

---

111 Buitelaar, 2002.

ende Marokkanen in Nederland te maken krijgen. Namelijk: het leven in verschillende culturen, het omgaan met discriminatie en het onderhandelen met de ouders.

Islam om tegenstellingen te overbruggen

Het is een dubbel proces van identiteitsvorming waarmee de jongeren in dit onderzoek te maken hebben. Zij vormen niet alleen hun persoonlijke identiteit, maar bakenen daarmee ook een nieuwe groepsidentiteit af, namelijk die van 'moccro's' in Nederland. Door naar grenzen te zoeken en mogelijkheden af te tasten, creëren zij de groepsidentiteit van de nieuwe generatie Marokkanen in Nederland, waarbij zij uit verschillende culturele repertoires putten. Zo creëren zij een nieuwe 'eigen etniciteit' die zowel kenmerken heeft van de Marokkaanse als van de Nederlandse cultuur. Een belangrijke factor in het bepalen van de grenzen van deze nieuwe groepsidentiteit, is voor hen het moslim zijn.

In hun streven een goed moslim te zijn in Nederland, gaan veel van de jongeren zelf op zoek om hun kennis over de islam te vergroten. Informatie over islamitische gewoontes en gebruiken, of een eigen interpretatie daarvan, geeft de jongeren houvast bij het afbakenen van de eigen etnisch-religieuze identiteit. De eerbaarheid van vrouwen blijft bijvoorbeeld een belangrijk thema voor hen¹¹², hoewel zij daaraan andere consequenties verbinden dan hun ouders. Uit de interviews komt naar voren dat de jongeren zelf hun eigen grenzen tussen gepast en ongepast gedrag bepalen. (Nieuwe) interpretaties van islamitische bronnen leiden niet tot verwarring, maar helpen hen zich los te maken van traditionele ideeën van hun ouders. Met behulp van de islam kunnen de jongeren dus culturele tegenstellingen overbruggen en hun eigen weg in de Nederlandse samenleving afbakenen.

Islam in de strijd tegen discriminatie

Veel Marokkaanse jongeren ontkennen of accepteren discriminatie, zo blijkt uit het onderzoek. Anderen proberen met argumenten de discussie aan te gaan, of zelf een voortrekker te zijn in het wegnemen van het slechte groepsimago. Daarnaast komt echter nóg een belangrijke strategie naar voren. Omdat het Marokkaan zijn negatieve associaties oproept, leggen de jongeren een grotere nadruk op hun moslimidentiteit. Het moslim zijn geeft hun een positief gevoel ergens bij te horen – namelijk de *umma*: de gemeenschap van moslims – in plaats van een negatief gevoel als niet-Nederlander.¹¹³ Binding met een groep lijkt één van de meest fundamentele behoeften te zijn voor mensen, en goed voor hun gezondheid en welzijn.¹¹⁴ Hoewel zij ook als *moslim* te maken kunnen krijgen met discriminatie, beschouwen de jongeren hun moslimschap als iets moois en waardevols.

---

112 Demant, 2005.

113 De Koning & Bartels, 2005.

114 Baumeister & Leary, 1995.

Islam in de onderhandeling met ouders

Dat Marokkaanse jongeren hun moslimidentiteit zo sterk benadrukken, heeft ook te maken met de relatie met hun ouders. Een van de extra uitdagingen voor Marokkaanse adolescenten is dat zij enerzijds hun ouders willen respecteren, anderzijds hun eigen gang willen gaan. Vanuit de Marokkaans-islamitische traditie is respect tonen voor de ouders erg belangrijk. Van de andere kant kunnen Marokkaanse ouders bang zijn voor 'vernederlandsing' van hun kinderen, en proberen zij door middel van regels en restricties hun eigen normen en waarden vast te houden.

Om sluimerende conflicten tegen te gaan, treden veel jongeren met hun ouders in onderhandeling. Soms gebruiken zij daarbij hun islamkennis om ouders te overtuigen van het eigen gelijk. Zij maken een onderscheid tussen cultuur en religie, en zien gewoontes van hun ouders als traditioneel (cultureel bepaald) en onislamitisch. Zo wijzen ze erop dat educatie belangrijk is binnen de islam, om scholing en bewegingsruimte voor zichzelf te eisen.¹¹⁵

Ouders hebben vaak minder kennis van de islam en kunnen de argumenten van hun kinderen wellicht niet altijd pareren. Maar als zij zien dat hun kinderen ernaar streven om een 'goede moslim' te zijn, kunnen zij hen minder snel veroordelen als té Nederlands. Op deze manier kan bijvoorbeeld het dragen van een hoofddoek meisjes meer bewegingsvrijheid opleveren, omdat zij ermee aangeven dat zij serieus en te vertrouwen zijn.¹¹⁶

Kortom...

Marokkaanse jongeren in Nederland groeien op met meerdere culturele repertoires, kunnen te maken krijgen met discriminatie en vooroordelen en kunnen zich ten opzichte van hun ouders niet altijd alle vrijheden veroorloven die zij zouden willen. Dat zij hun identiteit als moslim benadrukken is te zien als een strategisch antwoord op deze uitdagingen. Het wordt ingezet om conflictueuze verschillen in cultuur te overbruggen, om het gevoel te hebben ergens bij te horen, om meer bewegingsvrijheid van de ouders te krijgen. En, meer in het algemeen, om vanuit de islam aanknopingspunten te vinden met de Nederlandse samenleving en een volwaardig functioneren daarin.

Ook bij de invulling van de moslimidentiteit maken de jongeren namelijk strategische afwegingen. De verwachtingen van ouders en andere moslims moeten niet geschonden worden, maar de Nederlandse context dwingt soms tot pragmatische en ideologische keuzes. De jongeren uit dit onderzoek proberen zowel met de Marokkaanse gemeenschap als met de Nederlandse samenleving een goede relatie op te bouwen. Oftewel: zij willen gezien worden als moslims én als Nederlanders.

---

115 Bartels & De Koning, 2007.

116 Pels & De Gruijter, 2006.

5 *Naar een opbouwende benadering – enige adviezen*

Marokkaanse jongeren worden in Nederland vooral als een probleemgroep beschouwd. Toch zien velen wel degelijk kans zonder kleerscheuren op te groeien en een stabiel 'ik' te ontwikkelen. Strategisch manoeuvrerend weten zij valkuilen te mijden en kloven te overbruggen. Wat kunnen we uit deze good practice leren voor de benadering van Marokkaanse jongeren? Positieve aanbevelingen voor iedereen die er in beleid of praktijk iets mee kan.

'Zelfredzaam', 'onderzoekend', 'vindingrijk', 'strategisch vernuft'... Het zijn termen die niet vaak in verband gebracht worden met Marokkaanse jongeren in Nederland. Eerder vallen dan termen als 'slachtofferrol', 'passief', 'fatalisme' en 'overlast'. En in een aantal gevallen gebeurt dat ook terecht. Dit boek maakt echter duidelijk hoe onterecht het is om jonge Marokkanen per definitie als probleemgroep neer te zetten. Sterker, met velen gaat het goed. Ze weten zichzelf vaak prima te redden in de extra uitdagingen waarmee ze als allochtone adolescent te maken krijgen. Het leven in verschillende culturen, omgaan met stigma's en discriminatie, een goede moslim zijn in niet-islamitisch Nederland, met respect voor je ouders toch je eigen weg gaan... Uit eigen beweging exploreren ze volop hun mogelijkheden, en maken er creatief manoeuvrerend het beste van.

De vraag is nu: in hoeverre kunnen we uit deze positieve ervaringen lering trekken voor een juiste benadering van alle Marokkaanse jongeren? Het zou te gemakkelijk zijn om de besproken strategieën simpelweg ten voorbeeld te stellen aan minder geslaagde leeftijdgenoten. Of om tegen beleidsmakers en jongerenwerkers te zeggen: 'Leer ze dit, en je hebt geen problemen meer met hen.' Maar de succesvolle manier van doen van de onderzoeksjongeren geeft wél aanleiding om een andere, meer positieve houding en benadering te kiezen. Niet alleen jegens de relatief kleine probleemgroep, maar vooral jegens alle 'gewone' Marokkaanse jongeren.

Veel van deze jongeren, kunnen we concluderen, worden graag gezien (en gerespecteerd) als moslim én als Nederlander. Het is zaak hun daarbij de juiste ondersteuning te bieden – niet in de zin van 'hulpverlening', maar van faciliteiten die hen beter opgewassen laten zijn tegen hindernissen op hun pad. En dan niet alleen in materiële zin, maar zeker ook op een hoger (beleids)niveau: werken aan een mentaliteitsverandering, aan een betere beeldvorming, aan het verkleinen van de kloof tussen buitenwereld en wereld thuis, enzovoorts. Op hun beurt kunnen jongeren op het podium klimmen en de rol van voortrekker op zich nemen, zowel naar de Nederlandse samenleving – 'Wij verdienen een beter imago' – als naar de Marokkaanse gemeenschap: 'Wij zijn moslim op ónze manier'.

Praktische aanknopingspunten

Met de aanbevelingen die we in dit slothoofdstuk formuleren, proberen we uiteraard niemand de les voor te schrijven. Ook pretenderen we hiermee niet dé oplossing voor problemen met Marokkaanse jongeren aan te dragen. Waar het hier wel om gaat: vanuit een wetenschappelijk onderzoek praktische aanknopingspunten bieden voor een meer opbouwende benadering – in beleid en praktijk – van jonge Marokkaanse Nederlanders. De aanbevelingen sluiten overigens nauw aan bij de aanbevelingen in een onderzoek van Forum en het Verwey-Jonker Instituut onder Turkse en Marokkaanse moslimjongeren in Amsterdam.¹¹⁷ Die publicatie kwam in dezelfde periode uit als de wetenschappelijke versie van het hier beschreven onderzoek.¹¹⁸

5.1 *Niet doen!*

- **Praat de jongeren geen probleem aan**

Velen zien het als problematisch voor allochtone jongeren in Nederland – en als een oorzaak voor probleemgedrag – dat zij met twee culturen opgroeien. Daardoor zouden ze niet weten welke keuzes te maken, zich ontheemd gaan voelen en al gauw dreigen af te glijden naar de marge van de samenleving. De in dit verband nog regelmatig gebezigde uitdrukking ‘leven *tussen* twee culturen’ versterkt dat idee. Het suggereert immers dat de jongeren per definitie tussen wal en schip zouden vallen. Maar waarom zouden zij die twee culturen in plaats daarvan niet *overbruggen*? vroeg antropoloog Gerd Baumann zich in 1996 al af. En terecht. Zo vinden de meeste Marokkaanse jongeren uit het onderzoek het geen probleem om op te groeien in meerdere culturen. Sterker: zij vinden het vanzelfsprekend, of zien er zelfs de voordelen van in. Want door behendig te switchen en te combineren, halen zij vaak uit het beste uit beide culturen én weten zij een brug tussen ervaren tegenstellingen te slaan.

- **Scheer ze niet allemaal over één kam**

Over Marokkaanse jongeren in Nederland wordt vaak gesproken als was het één grote homogene groep, waarvan alle ‘leden’ identieke kenmerken hebben. In werkelijkheid is er natuurlijk in allerlei opzichten een grote diversiteit, zoals bij alle bevolkingsgroepen – bijvoorbeeld alleen al aan (sub)subculturen. Ook de verscheidenheid aan strategieën die uit het onderzoek naar voren komt, bewijst dat we jongeren van Marokkaanse afkomst beslist niet over één kam moeten scheren. Dit betekent ook dat zij – bij problemen – niet gebaat zijn met een standaardaanpak. Benader elke Marokkaanse jongere op een manier die recht doet aan diens eigen persoonlijkheid en (deel)identiteit – uiteraard wel met oog voor hun gedeelde achtergrond.

---

117 Pels, De Gruijter & Lahri, 2008.

118 Ketner, 2008.

- **Niet verkrampd doen over moslimschap**

De islam is voor de meeste jongeren uit het onderzoek ronduit een *way of life*, die alle leefdomeinen raakt. Het moslim zijn is voor hen niet alleen dé richtlijn in het hele dagelijkse leven, maar ook van groot strategisch belang om persoonlijke conflicten bij het opgroeien het hoofd te bieden. Dat jongeren de moslim-identiteit benadrukken is niet ‘gevaarlijk’ of ‘antidemocratisch’, maar voor hen juist een manier om zich van tradities los te maken en hun eigen weg in de Nederlandse samenleving te vinden. Opvallend veel jongeren onderstrepen ook dat het moslimschap een eigen en bewuste keuze is. Kortom: leerkrachten, hulpverleners en jongerenwerkers – maar ook politici en beleidsambtenaren – doen er verstandig aan religie en moslimidentiteit niet te negeren of per definitie als een probleem te zien. Eens te meer omdat Marokkaanse jongeren zich zowel moslim als Nederlander blijken te kunnen voelen. Het een sluit het ander niet uit, maar dan moet er wel ruimte zijn voor eigen interpretaties en invulling. Zoals uit het onderzoek blijkt, hanteren jongeren zelf verschillende strategieën om ‘een goede moslim’ in Nederland te zijn, en die lijken goed te werken. Hun integratie is er zeker mee gediend als we daar niet verkrampd mee omgaan maar het juist de ruimte geven. Overigens is het goed om hierbij oog te houden voor mondiale ontwikkelingen. De zogenaamde ‘verwestering’ of ‘modernisering’ van de islam zien we namelijk overal in de wereld terug, bijvoorbeeld ook onder jongeren in Marokko. Het gaat dus zeker niet om een strikt Nederlandse aangelegenheid.

5.2 *Doen!*

- **Creëer ruimte voor onderlinge empowerment**

Opgroeiende jongeren van Marokkaanse komaf krijgen, vergeleken met autochtone adolescenten, met extra uitdagingen te maken. Ze moeten met verschillende, soms tegenstrijdige culturen zien te *dealen*, opboksen tegen vooroordelen en discriminatie, proberen in Nederland een goed moslim te zijn, en met respect voor de ouders hun eigen weg weten te gaan. De strategieën die jongeren gebruiken om deze uitdagingen met succes aan te gaan (zoals in dit boek uit de doeken gedaan), kunnen ongetwijfeld ook andere Marokkaanse jongeren helpen: hen weerbaarder maken voor tegenslagen bij het opgroeien, en verhinderen dat zij in de problemen komen. Organiseer daarom regelmatig gesprekken met jongeren over wat hen bezighoudt, laat ervaringsdeskundigen vertellen over hoe zij tussen de klippen door laveren en identiteitsconflicten weten te omzeilen. Kortom: creëer ruimte voor onderlinge *empowerment* zodat ook anderen de (extra) uitdagingen in hun adolescententijd beter aankunnen.

- **Geef de voortrekkers een podium**

Veel Marokkaanse jongeren geven aan dat ze een voortrekkersrol (willen) vervullen, bijvoorbeeld in het positief ombuigen van het slechte imago van hun bevolkingsgroep. Om te voorkomen dat het hier bij 'roepen in de woestijn' blijft en om hun een krachtiger stem te geven, zouden deze initiatiefrijke jongeren een (officieel) podium moeten krijgen. Hiervoor zou een innovatieve vorm gekozen kunnen worden, bijvoorbeeld met nieuwe media. Maar ook bestaande structuren zijn geschikt: cliëntenraden, de leerlingenraad op school, de jongerenraad of het burgerpanel in een gemeente. Hoe dan ook is het belangrijk dat er *met* Marokkaanse jongeren gepraat wordt in plaats van *over* hen. Via zo'n podium kunnen zij ook gestimuleerd of geholpen worden om zelf activiteiten te organiseren die bijdragen aan een beter begrip en positievere beeldvorming, zoals een discussieavond, een multiculturele markt of een dansfeest. Actieve jongeren zijn bijvoorbeeld te bereiken via scholen en huiswerkbegeleiding, de wat oudere jongeren wellicht via werkgevers. Ook zijn jongerengroepjes in of rond de moskee actief.

- **Rust jongeren zelf als rolmodel toe**

Marokkaanse jongeren hebben meer rolmodellen uit de eigen gemeenschap nodig om zich aan te spiegelen. Nu is er in de Randstad waarschijnlijk een groter aanbod aan (bijvoorbeeld) lezingen van 'geslaagde moslims' dan in provinciesteden. Wat weerhoudt een kleinere gemeente ervan om ook eens een 'voorbeeldige' spreker uit te nodigen? Dat sluit ook meteen aan bij de informatiehonger van veel jongeren naar het hoe en wat van moslim zijn in Nederland. De lezing hoeft hier niet expliciet over te gaan, maar ook *indirect* kan de spreker een voorbeeld zijn van een moslim die het geloof goed weet te combineren met werk en burgerschap. En minstens zo belangrijk: met sprekende voorbeelden als bagage kunnen jongeren zichzelf op hun beurt tot rolmodel 'doorontwikkelen' – voor broertjes, zusjes, neefjes, nichtjes, vriendjes en vriendinnetjes. Als Marokkaanse jongeren een rolmodel hebben, noemen zij namelijk vaak iemand in hun directe omgeving. Jongeren kunnen dus ook elkaars rolmodel zijn – en de eerder genoemde 'voortrekkers' kunnen hier eveneens van betekenis zijn.

- **Stimuleer contact met andere jongeren**

Marokkaanse jongeren hebben het idee dat ze vooral met *andere* 'moco's' goed kunnen communiceren, komt uit dit boek naar voren. Ze gaan dan ook vooral met elkaar om: 'ons kent ons'. Toch hebben jongeren uit andere etnische groepen, en ook 'Hollandse' jongeren, waarschijnlijk voor een flink deel met dezelfde uitdagingen te maken. Bijvoorbeeld: hoe en in welke gevallen onderhandel je met je ouders? Hoe ga je, met respect voor hen, toch je eigen weg? Wanneer (en hoe) betrek jij je ouders bij jouw leven, en wanneer juist níet? Opgroeiende jongeren kunnen veel van elkaar leren, zeker óók over etnische grenzen heen. Maar die uitwisseling kan wel een handje geholpen worden.

Organiseer op school, waar je toch al dagelijks leeftijdgenoten van diverse komaf bij elkaar hebt, ‘gemengde’ themabijeenkomsten met *peers* van verschillende etnische en van autochtone afkomst. Behalve over de relatie met de ouders, kunnen jongeren er praten over ‘lotgenootkwesties’ – zoals: hoe ga je om met vooroordelen, wat doe je als je worstelt met seksuele vraagstukken – en luisteren naar hoe anderen dingen oplossen.

- **Organiseer gesprekken over ‘seks-kwesties’**

Op het gebied van seksualiteit en de verhouding tussen de seksen zijn er voor Marokkaanse jongeren nogal wat onduidelijkheden en tegenstrijdigheden. Je zou dus veel exploratie in dit leefdomein verwachten, maar de sociale controle lijkt hen daarin te temperen. Als jongeren verkering hebben, praten ze daar niet over met hun ouders. Ze praten dus ook niet over seksualiteit, en krijgen weinig anders te horen dan dat je maagd moet blijven tot je trouwt. Het gebrek aan voorlichting en sturing leidt ertoe dat jongeren hun eigen standaard bepalen of er een dubbele moraal op na gaan houden. In elk geval is er alle aanleiding om gelegenheid te creëren voor gesprekken over seksualiteit en andere ‘seks-kwesties’, bijvoorbeeld op school, bij de huiswerkbegeleiding, in het buurthuis of op internetsites. Voor de hand liggende onderwerpen zijn: relaties in het algemeen, maagdelijkheid en vriendjes voor het huwelijk, homoseksualiteit, de dubbele standaard voor jongens en meisjes, én de toekomstverwachtingen: trouw je per definitie met iemand uit je eigen (moslim)groep? En hoe kijk je aan tegen de rolverdeling en het combineren van werk en zorgtaken? Het is wel belangrijk om dergelijke gesprekken in een ‘veilige’ omgeving te organiseren, want de jongeren kunnen ernstig gehinderd worden door schaamtegevoelens en sociale controle.

- **Maak van voorlichting tweerichtingsverkeer**

Marokkaanse jongeren zijn vaak druk op zoek naar informatie over de islam. Het kan geen kwaad hen hierbij (indirect) te ondersteunen. Bijvoorbeeld door voor een internetverbinding in de moskee te zorgen, ouders toe te rusten om (beter) met hun kinderen over religie te praten, en bij lessen maatschappijleer of levensbeschouwing op school aandacht te besteden aan de zoektocht van jonge moslims. Zo kunnen jongeren de – soms fragmentarische of geïsoleerde – informatie die zij aan elkaar doorgeven of van internet plukken, allicht beter plaatsen of duiden. Omgekeerd zouden moslimjongeren de kans moeten grijpen om autochtone Nederlanders voor te lichten over de rol van religie in hun dagelijkse leven. Verschillende jongeren zeggen dat zij zo vaak aan mensen moeten uitleggen wat de islam inhoudt, wat ramadan is, waarom zij een hoofddoek dragen, et cetera. Maar óók geven zij aan het geen probleem te vinden om hierover te vertellen. Dat schept mogelijkheden, bijvoorbeeld voor bijeenkomsten waar belangstellende niet-moslims hun licht kunnen opsteken.

- **Breng thuis en buiten dicht bij elkaar**

Nogal wat Marokkaanse jongeren spreken van een wereld buiten en een wereld thuis. Thuis heersen Marokkaans-islamitische tradities, terwijl zich buiten de moderne westerse samenleving ontrolt. Als het verschil te groot wordt, kan dat tot verwarring en ontwrichting leiden. Hoe dit te voorkomen? Natuurlijk werkt het niet om te proberen de buitenwereld aan de wereld achter de voordeur op te dringen. Maar er zijn wel andere manieren om ze dicht bij elkaar te brengen. Bijvoorbeeld: laat de buitenwereld meer raken aan de wereld thuis door leraren, jongerenwerkers, beleidsambtenaren et cetera aan te trekken met een Marokkaanse of islamitische achtergrond. Diversiteit in het personeel maakt reguliere instellingen toegankelijker, ook omdat er dan meer ‘ervaringsdeskundige’ aandacht is voor de specifieke uitdagingen van Marokkaanse adolescenten. Anderzijds is het goed om hun de ruimte te geven om op school, in het buurtcentrum en bij de sportvereniging uiting te geven aan gewoonten en gebruiken uit de Marokkaanse cultuur. Daarmee ontsluiten zij als het ware de wereld thuis voor de ‘Nederlandse’ buitenwereld, en ook dat verkleint de kloof.

- **Geef ouders zicht op de jongerenwereld**

Er zijn diverse zaken waar Marokkaanse jongeren niet met hun ouders over praten – soms omdat er een taboe op rust, soms omdat het toch geen zin heeft, en soms is het ‘strategisch’ gewoon handiger om te zwijgen. Intussen dreigt wel het gevaar dat ouders en kinderen (verder) uit elkaar groeien, en dat ook op deze manier het verschil tussen de wereld thuis en de buitenwereld steeds groter wordt. Bij wijze van overbrugging kun je proberen ouders te betrekken bij de activiteiten van jongeren – op school, bij de sportclub, in het jongerencentrum. Op z’n minst is het van belang om ouders goed te informeren, zodat zij beter zicht krijgen op de wereld van hun kinderen en mogelijk wat gemakkelijker over bepaalde dingen met hen praten. Intergenerationele gespreksbijeenkomsten met groepen ouders en hun kinderen kunnen hierbij helpen. Overigens blijkt dat jongeren tegenover hun vader méér gespreksonderwerpen schaamteloos vinden dan tegenover hun moeder. Ook zijn Marokkaanse vaders vaak wat strenger dan moeders. Afhankelijk van het onderwerp is het goed om hiermee rekening te houden.

Voorafk onderwijs is een domein waar betrokkenheid van de ouders dringend gewenst is. Ongeacht opleidingsniveau, leeftijd en sekse hebben de jongeren uit het onderzoek sterke bindingen met educatie. Simpel gezegd: zij vinden onderwijs heel belangrijk in hun leven. Ook de ouders vinden dat, maar zij hebben vaak zelf niet de opleiding of vaardigheid om hun kinderen voldoende te ondersteunen. Een idee is om de ouders beter toe te rusten voor zaken als huiswerkbegeleiding en het meedenken over de studiekeuze. De jongeren vinden de mening van hun ouders van groot gewicht, vooral wanneer het gaat om belangrijke keuzes in hun leven. Nodig hen uit om méé te denken: hoe zijn hun ouders het beste te bereiken en meer bij het onderwijs te betrekken?

- **Maak weerbaar tegen discriminatie**

Vrijwel alle Marokkaanse jongeren hebben ervaringen met discriminatie. Toch speelt dit maar een geringe rol bij het aangaan van bindingen. Ook gebruiken zij in verhouding weinig verschillende strategieën om ermee om te gaan. De meesten lijken discriminatie gewoonweg te accepteren, of ze ontkennen er zelf last van te hebben, of ze proberen er rationeel op te reageren. Wellicht zijn deze strategieën heel effectief. En misschien is dat accepteren en distantiëren wel aan te leren. Het kan hoe dan ook geen kwaad een training te verzorgen voor jongeren om hen (nog) weerbaarder te maken tegen vooroordelen, stigmatisering en discriminatie. Uiteraard is het goed hierbij zogenaamde ‘voortrekkers’ (zie eerder) in te zetten. Besteed bij zo’n training wel aandacht aan de verschillen tussen meiden en jongens. Zij gaan namelijk verschillend om met conflicten, en Marokkaanse meisjes hebben zich tegen een andere beeldvorming te verzetten dan jongens. De training brengt mogelijk ook weer nieuwe voortrekkers voort, en biedt ruimte om positieve aspecten van de Marokkaanse cultuur voor het voetlicht te brengen. Uiteraard ligt hier niet alleen een schone maar ook *noodzakelijke* taak voor onder andere gemeenten: zorg voor een actief en stringent antidiscriminatiebeleid, en hou daarbij ook scherp oog voor de toewijzing van stages.

- **Zorg voor positieve berichtgeving**

Hoewel discriminatie er mede uit voortkomt, geven veel jongeren aan niet echt last te hebben van de (overwegend) negatieve beeldvorming in de media. Wel zouden ze als tegenhanger graag ook eens *positieve* berichtgeving zien. Hierin kunnen ze zelf een rol spelen, bijvoorbeeld door geregeld persberichten over positieve gebeurtenissen naar de lokale media te sturen. Een greep uit de mogelijke koppen: ‘Marokkaanse buurtslager ook in trek bij Hollanders’, ‘Grote opkomst bij debatavond in jongeren centrum’. Een ander idee is om jonge Marokkaanse ‘voortrekkers’ te trainen in het benaderen van de media, of hen zelf na een journalistieke training als reporter aan de slag te laten gaan. Dit zou vooral voor hoger opgeleide jongens interessant kunnen zijn: zij geven vaker af op de berichtgeving in de media dan anderen.

6 *Referenties*

Adams, G.R., & Marshall S.K. (1996). A developmental social psychology of identity: understanding the person in context. In: *Journal of Adolescence*, Vol. 19, 429-442.

AIVD, (2006). *Jaarverslag 2006*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Bartels, E., & Koning, M. de. (2007). Typische Hollandse moslimmeiden in een Goudse minaret. In: Buitelaar, M.W. (ed.). *Uit en thuis in Marokko. Antropologische schetsen*. Amsterdam: Bulaaq, (133 - 145).

Baumeister, R.F. (1986). *Identity. Cultural Change and the Struggle for Self*. New York / Oxford: Oxford University Press.

Baumeister, R.F, Shapiro, J.P, Tice, D.M. (1985). Two Kinds of Identity Crisis. In: *Journal of Personality*. Vol 53, No. 3, 407-424.

Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). The need to belong: desire for interpersonal attachments as the fundamental human motivation. In: *Psychological Bulletin*, Vol. 117, No. 3, 497-529.

Bosma, H.A. (1985). *Identity development in adolescence: coping with commitments*. Groningen: dissertatie Rijksuniversiteit.

Bosma, H.A. (1991, April). Identiteit en identiteitsproblemen in de adolescentie. In: *Handboek Kinderen en adolescenten*. No. 14. Deventer: Van Loghun Slaterus, (1-17).

Bosma, H.A. (1992). Identity in adolescence: managing commitments. In: Adams, G.R., Gullota, T.P. & Montemayor, R. (eds): *Adolescent Identity Formation*. Newbury Park: Sage, (91-121).

Bosma, H.A., & Kunnen, E.S. (2001). Determinants and Mechanisms in Ego Identity Development: A review and synthesis. In: *Developmental Review*. Nr. 21, 39-66.

Bouw, C., Merens, A., Roukens, K. & Sterckx, L. (2003). *Een ander succes. De keuzes van Marokkaanse meisjes*. Amsterdam: SISWO / SCP.

Brouwer, L. (1998). Good Girls, Bad Girls: Moroccan and Turkish Runaway Girls in the Netherlands. In: Vertovec, S. & Rogers (eds), A., *Muslim European Youth. Reproducing Ethnicity, Religion, Culture*. Aldershot etc.: Ashgate, (145-166).

Brouwer, L. (2006). Dutch Moroccan Websites: A Transnational Imagery. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 32, Nr. 7, 1153-1168.

Buijs, F.J., Demant, F., & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Buitelaar, M.W. (2000). Het liefst gewoon een Marokkaan? Over de partnerkeuze van hoogopgeleide vrouwen van Marokkaanse afkomst in Nederland. In: Luyckx, K. (ed.), *Liefst een gewoon huwelijk? Creatie en conflict in levensverhalen van jonge migranten vrouwen*. Leuven / Amersfoort: Acco, (139-180).

- Buitelaar, M.W. (2002). Negotiating the Rules of Chaste Behaviour: Re-interpretation of the Symbolic Complex of Virginity by Young Women of Moroccan Descent in the Netherlands. In: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 25, 462-489.
- Buitelaar, M.W. (2006). *Islam en het dagelijks leven*. Amsterdam / Antwerpen: Uitgeverij Atlas.
- Camilleri, C. (1990). Identité et gestion de la disparité culturelle: Essai d'une typologie. In: Camilleri, C., Kastesztein, J, Lipiansky, E.M., Malewska-Peyre, H., Taboada-Léonetti, I. & Vasquez, A., *Stratégies identitaires*. Paris: Presses Universitaires de France, (85-110).
- Camilleri, C., & Malewska-Peyre, H. (1997). Socialization and identity strategies. In: Berry, J.W., Dasen, P.R. & Saraswathi, T.S. (eds) *Handbook of cross-cultural psychology*, Vol. 2: "Basic processes and human development". Boston etc.: Allyn and Bacon, (41-67).
- Côté, J.E. (1996). Identity: A multidimensional analysis. In: Adams G.R, Montemayor, R. & Gullotta, T.P. (eds), *Psychosocial development in adolescence*. Thousand Oaks: Sage, (130-180).
- Crocetti, E., Rubini, M., Luyckx, K., & Meeus, W. (2007). Identity Formation in Early and Middle Adolescents from Various Ethnic Groups: From Three Dimensions to Five Statuses. In: *Journal of Youth and Adolescence*. SpringerLink: DOI 10.2007/s10964-007-9222-2.
- Crul, M. (2000). *De sleutel tot succes. Over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Dagevos, J. (2006). *Hoge (jeugd) werkloosheid onder etnische minderheden. Nieuwe bevindingen uit het LAS-onderzoek*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Demant, F. (2005). *Islam is inspanning. De beleving van de islam en de sekseverhoudingen bij Marokkaanse jongeren in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Dessing, N.M. (2001). *Rituals of birth, circumcision, marriage, and death among Muslims in the Netherlands*. Leuven: Peeters.
- Driessen, F.M.H.M., Völker, B.G.M., Kamp, H.M. op den, Roest, A.M.C. & Molenaar, R.J.M. (2002). *Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongens en criminaliteit*. Apeldoorn: Politie en Wetenschap / Zeist: Kerckebosch bv.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity. Youth and Crisis*. New York: Norton.
- Gemert, F. van. (1998). *Ieder voor zich. Kansen, cultuur en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Gemert, F. van. (2007). Abdel en Mohammed B; marginaliseren en radicaliseren van Marokkaanse jongemannen. In: Buitelaar, M.W. (ed.), *Uit en thuis in Marokko. Antropologische schetsen*. Amsterdam: Bulaaq, (120 - 132).

- Hagendoorn, L., & Pepels, J. (2003). Why the Dutch maintain more social distance from some ethnic minorities than from others: a model explaining the ethnic hierarchy. In: Hagendoorn, L., Veenman, J. & Vollebergh, W. (eds), *Integrating immigrants in the Netherlands: cultural versus socio-economic integration*. Aldershot: Ashgate, (41-61).
- Harchaoui, S., & Huinder, C., (eds). (2003). *Stigma: Marokkaan! Over afstoten en insluiten van een ingebeelde bevolkingsgroep*. Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- Harter, S., Bresnik, S., Bouchey, H.A., & Whitesell, N.R. (1997). The Development of Multiple Role-Related Selves during Adolescence. In: *Development and Psychopathology*. Vol. 9, 835-853.
- Hermans, P. (2002). Opvoeden in een 'multiculturele' samenleving: opvattingen, idealen, praktijken en problemen van Marokkaanse ouders. In: Timmermans, C., Hermans, P. & Hoornaert, J. (eds). *Allochtone jongeren in het onderwijs. Een multidisciplinair perspectief*. Leuven/Apeldoorn: Garant, (95-148).
- Hermans, P. (2004). Contranarratieven van Marokkaanse ouders: een weerwoord op discriminatie, paternalisme en stigmatisering. In: *Migrantenstudies*. Jaargang 20, Nr. 1, 36-53.
- Hooghiemstra, E. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Huiberts, A., Oosterwegel, A., Valk, I. van der, Vollebergh, W., & Meeus, W. (2006). Connectedness with Parents and Behavioural Autonomy among Dutch and Moroccan Adolescents. In: *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 29, No. 2, 315-330.
- Jacobson, J. (1998). *Islam in Transition. Religion and identity among British Pakistani youth*. London / New York: Routledge.
- Janssens, J., Pels, T., Deković, M., & Nijsten, C. (1999). Opvoedingsdoelen van autochtone en allochtone ouders. In: *Tijdschrift voor orthopedagogiek*. Nr. 38, 318-329.
- Jong, J.D., de. (2007). *Kapot moeilijk. Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant.
- Jurgens, F. (2007). *Het Marokkanendrama*. Amsterdam: Meulenhoff BV.
- Ketner, S.L, Buitelaar, M.W., & Bosma, H.A. (2004). Identity Strategies among Adolescent Girls of Moroccan Descent in the Netherlands. In: *Identity: An International Journal of Theory and Research*. Vol. 4 (2), 145-169.
- Ketner, S.L. (2008). *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond. Exploratie, bindingen en identiteitsstrategieën van jongeren van Marokkaanse afkomst*. Groningen: proefschrift Rijksuniversiteit.

- Kirchler, E., Palmonari, A., & Pombeni, M.L. (1993). Developmental Tasks and Adolescents' Relationships with Their Peers and Their Family. In: Jackson, S. & Rodriguez-Tomé, H. (eds), *Adolescence and its social worlds*. Hove / Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, (145-167).
- Koning, M. de, & Bartels, E. (2005). Voor Allah en mijzelf. Jonge Marokkanen op zoek naar de 'echte' islam. In: *Socialisme en Democratie*, Jaargang 62, No. 1 / 2, 19-26.
- Korf, D.J., Yesilgöz, B., Nabben, T., & Wouters, M. (2007). *Van vasten tot feesten. Leefstijl, acceptatie en participatie van jonge moslims*. Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling. Rotterdam: Uitgeverij Ger Guijs.
- LaFromboise, T., Coleman, H.L.K., & Gerton, J. (1993). Psychological impact of biculturalism: evidence and theory. In: *Psychological Bulletin*, Vol. 114, No. 3, 395-412.
- Liebkind, K. (1992). Ethnic identity: challenging the boundaries of social psychology. In: Breakwell, G.M. (ed.), *Social Psychology of Identity and the Self-concept*. San Diego CA: Academic Press, (147-185).
- Major, B., Quinton, W.J., & McCoy, S.K. (2002). Antecedents and Consequences of Attributions to Discrimination: Theoretical and Empirical Advances. In: Zanna, M.P. (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 34., Amsterdam etc.: Academic Press, (251-330).
- Marcia, J.E. (1994). The empirical study of ego identity. In: Bosma, H.A. & Graafma, T.L.G. et al. (eds), *Identity and development. An interdisciplinary approach*. Thousand Oaks/London/New Delhi: Sage Publications, (67-80).
- Martens E., & Weijers, Y. (2000). *Integratiemonitor 2000*. Rotterdam: ISEO.
- McAdams, D. (1993). *The stories we live by: personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow.
- Meeus, W., Oosterwegel, A., & Vollebergh, W. (2002). Parental and peer attachment and identity development in adolescence. In: *Journal of Adolescence*, Vol. 25, 93-106.
- Müllges, S. (1987). *Identiteitsontwikkeling: integratie van bindingen in een "algemeen principe"*. Rijksuniversiteit Groningen: ongepubliceerde doctoraalscriptie ontwikkelings-psychologie.
- Nabben,T., Yeşilgöz, B., & Korf, D.J., (2006). *Van Allah tot Prada. Identiteit, leefstijl en geloofsbeleving van jonge Marokkanen en Turken*. Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling. Rotterdam: Uitgeverij Ger Guijs.

- Naber, P.M. (2004) *Vriendschap en sociale cohesie. De rol van leeftijdgenoten in de opvoeding van de jeugd* (inaugurele rede Hogeschool InHolland, 17 maart). Den Haag: Fonds 1818.
- Pels, T. (2000). Muslim Families from Morocco in the Netherlands: Gender Dynamics and Fathers' Roles in a Context of Change. In: *Current Sociology*, Vol. 48, No. 4, 75-93.
- Pels T., & Dieleman, A. (2000). Opvoeding en integratie: kader van de studie. In: Pels, T. (ed.), *Opvoeding en integratie. Een vergelijkende studie van recente onderzoeken naar gezinsopvoeding en de pedagogische afstemming tussen gezin en school*. Assen: Koninklijke van Gorcum , (1-32).
- Pels, T., & Haan, M. de. (2003). *Continuity and Change in Moroccan Socialisation. A review of literature on socialisation in Morocco and among Moroccan families in the Netherlands*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut / Utrecht University.
- Pels, T., & Gruijter, M. de, (eds). (2006). *Emancipatie van de tweede generatie. Keuzes en kansen in de levensloop van jonge moeders van Marokkaanse en Turkse afkomst*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Pels, T., Gruijter, M. de., & Lahri, F. (2008). *Jongeren en hun islam. Jongeren over hun ondersteuning als moslim in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut / Forum.
- Phalet, K., Lotringen, C. van & Entzinger, H. (2000). *Islam in de multiculturele samenleving. Opvattingen van jongeren in Rotterdam*. Utrecht: Utrecht University / European Research Centre on Migration and Ethnic Relations.
- Phinney, J.S. (1990). Ethnic Identity in Adolescents and Adults: Review of Research. In: *Psychological Bulletin*, Vol. 108, No. 3, 499-514.
- Praag, C. van (ed.). (2006). *Marokkanen in Nederland: een profiel*. Den Haag: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut, (Rapport no. 67).
- Saharso, S. (1992). *Jan en alleman. Etnische jeugd over etnische identiteit, discriminatie en vriendschap*. Utrecht: Van Arkel.
- Veen, I. van der. (2001). *Successful Turkish and Moroccan Students in the Netherlands*. Leuven / Apeldoorn: Garant Uitgevers
- Vennix, P., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seksualiteit en relaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Een literatuurstudie naar culturele, religieuze en maatschappelijke invloeden*. Delft: Eburon.
- Verkuyten, M. (1999). *Etnische Identiteit. Theoretische en empirische benaderingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Verkuyten, M. (2003). Sociaal-psychologische gevolgen van stigmatisering. In: Harchaoui, S. & Huinder, C. (eds), *Stigma: Marokkaan!*. Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling, (81-92).

Vries, M de. (1995). The Changing Role of Gossip: Towards a New Identity? Turkish Girls in the Netherlands. In: Baumann, G. & Sunier, T. (eds), *Post-migration Ethnicity. Cohesion, Commitments, Comparison*. Amsterdam: Het Spinhuis, (36-56).

Zock, T.H. (2000). Grenzen aan de tolerantie. De rol van religie bij identiteitsvorming en sociaal conflict. In: Frishman, J., Jenner, K. & Wiegers, G. (eds). *Godsdienstvrijheid en de religieuze identiteit van joden, christenen en moslims. Verwachtingen en realiteit*. Kampen: Kok, (22-43).

Colofon

Auteur	Dr. S.L. Ketner Met dank aan: Forum, Instituut voor Multiculturele Vraagstukken
Omslag	Grafitall, Valkenswaard
Uitgave	Verwey-Jonker Instituut Kromme Nieuwegracht 6 3512 HG Utrecht T (030) 230 07 99 F (030) 230 06 83 E secr@verwey-jonker.nl Website www.verwey-jonker.nl

De publicatie kan gedownload worden via onze website: <http://www.verwey-jonker.nl>.

ISBN 978090-5830-388-2

© Verwey-Jonker Instituut, Utrecht 2010.

Het auteursrecht van deze publicatie berust bij het Verwey-Jonker Instituut.

Gedeeltelijke overname van teksten is toegestaan, mits daarbij de bron wordt vermeld.

The copyright of this publication rests with the Verwey-Jonker Institute.

Partial reproduction of the text is allowed, on condition that the source is mentioned.